

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Rütbetü'l-Hayat
**HAYAT
NEDİR**

(İkinci Ahmediyye Tercüme Yoluyla)

HÂCE YÜSUF
HEMEDÂNİ

İSTANBUL
MÜBARRİZ NAKLIYYAT

İNSAN

HAYAT NEDİR

– *Rutbetü'l-hayât* –

insan yayınları : 251
tasavvuf dizisi : 24

© insan yayınları

birinci baskı, 1998
altıncı baskı, 2016

yayıncı sertifika no: 0707-34-008811
isbn 978-975-574-211-3

orijinal adı
rutbetü'l-hayât

hayat nedir
- rutbetü'l-hayât -
hâce yûsuf-i hemedânî

çeviren
necdet tosun

içdüzen
mürettibhane

kapak tasarımı ve uygulama
ömer bal

baskı-cilt
alemdar ofset
davutpaşa caddesi besler iş merkezi
no: 20/29 topkapı/zeytinburnu/istanbul
tel: 212 - 544 23 09
matbaa sertifika no: 22953

insan yayınları
istiklal caddesi no: 96 beyoğlu/istanbul
tel: 0212-249 55 55 faks: 0212-249 55 56
www.insanyayinlari.com.tr
insan@insanyayinlari.com.tr

HAYAT NEDİR

– Rutbetü'l-hayât –

HÂCE YÛSUF-İ HEMEDÂNÎ

Çeviren

Necdet TOSUN

insan

HACE YÛSUF-İ HEMEDÂNÎ

Hâce Yûsuf-i Hemedânî, 441 (h.) senesinde Hemedân'ın Bûzenecird köyünde doğdu. 18 yaşında ilim tahsili için Bağdat'a gitti. Burada Şâfiî fakihî ve Nizamiye Medresesi'nin ünlü müderrisi Ebû İshâk Şirâzî'den (ö. 476/1083) ders aldı. Fıkıh, hadis, kelâm ve cedel ilmini okuyan Hemedânî, Horasan, İsfahan, Semerkand ve Buhara'da hadis âlimlerinden hadis öğrendi. 65 yaşlarında vâiz ve sûfî ünvanıyla tekrar Bağdat'a döndü. Ömrünün son yıllarını Merv ve Herat'ta irşâd ile geçiren büyük sûfî Hemedânî, hicrî 535 (1140)'de vefat etti. *Rutbetü'l-hayat*, *Keşf*, *Risâle der adâb-ı târikat*, *Risâle fî enne'l-kevne musahharun li'l-insan*, *Risâle der ahlâk ve'l-münâcaât* adlı risâlelerin yazarıdır.

İçindekiler

ÖNSÖZ	7
GİRİŞ.....	9
HÂCE YÛSUF HEMEDÂNÎ VE <i>RUTBETÜ'L-HAYÂT</i>	9
YÛSUF HEMEDÂNÎ'NİN HAYÂTI	11
ŞEYHLERİ.....	14
MÜRİDLERİ	18
TASAVVUFÎ KAYNAKLARDA YÛSUF HEMEDÂNÎ.....	19
ESERLERİ VE FİKİRLERİ	25
RUTBETÜ'L-HAYÂT	30
MAKÂMÂT-I YÛSUF HEMEDÂNÎ HAKKINDA	35

BİRİNCİ KISIM

MAKÂMÂT-I YÛSUF HEMEDÂNÎ.....	47
-------------------------------	----

İKİNCİ KISIM

RUTBETÜ'L-HAYÂT	67
MUKADDİME	69
CANLI KİMDİR VE HAYAT NEDİR?	71
İNSAN NASIL HUZUR BULUR?	75
İSLÂM'IN HAKİKATİNE ULAŞMAK	81
İMAN VE İSLAM	85
KALP VE BEDEN	89
KALBİN TESLİMİYETİ	93
KALP GÖZÜYLE GÖRMEK	97
ÖFKEYE HÂKİM OLMAK	101
HANGİ ZİKİR TEFEKKÜRDEN, HANGİ TEFEKKÜR DE ZİKİRDEN ÜSTÜNDÜR?	107
ZİKİR TEFEKKÜRÜN ANAHTARIDIR	111
KALP, SIR VE RUH	117
ADEM'İN YARATILIŞI	123
İSLAM, İMAN VE İHSAN	127
İNSANIN MÜKELLEFİYETİ	133

ÜÇÜNCÜ KISIM

TARİKAT ÂDÂBÎ*	139
Birinci esas	143
İkinci esas	145
Üçüncü esas	147
Dördüncü esas	151

DÖRDÜNCÜ KISIM

İNSAN VE KÂİNÂT	155
-----------------------	-----

ÖNSÖZ

Hicrî 5 ve 6. asrın önde gelen mutasavvıflarından Hâce Yûsuf Hemedânî hem şahsiyeti, hem de Ahmed Yesevî ve Abdülhâlîk Gucdüvânî gibi iki tarîkat kurucusunun şeyhi olması îtibârıyla karizmatik bir şahsiyettir.

Önce Nizamiye Medresesi'nde iyi bir dinî eğitim alan Yûsuf Hemedânî, daha sonra tasavvuf yoluna yönelmiş, Ebû Ali Fârmedî gibi mutasavvıflardan manevî eğitimini tamamlamıştır. Bugün Türkmenistan sınırları içinde kalan Merv şehrinde dergâhını kurmuş ise de, sık sık farklı şehirlere seyahat ederek İslamiyet'i ve tasavvuf ahlakını yaymaya çalışmıştır. İslam'ı anlatmak için çizmelerini giyip köy köy dolaşan Hemedânî, yetiştirdiği talebe ve müridleriyle Orta Asya'da önemli bir dinî hizmet yürütmüştür. Bâtınîlerle ve diğer sapkın fırkalarla mücadele eden Selçuklu hükümdarı Sultan Sencer, istikâmet ehli olan âlim ve sûfîleri desteklerken Yûsuf Hemedânî'nin dergâhına da büyük mik-

tarda bağış yapmıştır. Yûsuf Hemedânî'nin kaleme aldığı bazı Farsça eserler günümüzde ulaşmıştır. Bunlardan bir kısmını tercüme ederek okuyucularımıza sunmuş oluyoruz.

Esâsen bu tercüme Yûsuf Hemedânî'nin üç risâlesinden oluşmaktadır. İlki ve tercümenin büyük kısmını teşkil eden risâle *Rût-betü'l-hayât*'tır. Sûfî gözüyle hayâtın yorumunu yapan bu eser, M. Emîn Riyâhî tarafından Tahran'da neşredilmiştir. Diğer iki risâle ise, henüz el yazması hâlinde olup isimlidirler. Bunlardan birisi tasavvuf âdâbıyla, diğeri de kâinâtın insanın hizmetinde oluşuyla ilgilidir. Tercümesinin sunduğumuz bu üç esere, Yûsuf Hemedânî'nin ahlâk ve ahvâlini konu alan *Makâmât-ı Yûsuf Hemedânî* adlı Farsça risâlenin tercümesini de ekledik. Böylece Hemedânî'nin şahsiyetini yansıtacak bir mecmua Türk okuyucusuna sunulmuş oldu. Rutbetu'l-Hayat risalesinin tercümesindeki başlıklar tarafımızca konulmuştur. Aslında olmayan bu başlıkları koymamızdaki amacımız kitabın okunmasını kolaylaştırmaktır.

Eserin ilim ve irfân dünyamızda yeni bir ışık olması umuduydu... Başarı Allah'tandır.

Necdet Tosun

1998

GİRİŞ

Dr. Muhammed Emin Riyâhî

HÂCE YÛSUF HEMEDÂNÎ VE *RUTBETÜ'L-HAYÂT*

Alimler, mütefekkirler, şâir ve yazarlar on iki asır boyunca Fars dili ve edebiyâtında birçok eser vücûda getirdiler. Düşünceden kaleme aktarılan bu eserlerden bugün elimizde bulunanlar azdır.

Bu ülkenin sanat ve fikir adamları, kendi dönemlerinde gö-nüllere ve akıllara hükmediyorlardı. Onların eserleri Çin'den Mısır'a, İstanbul'dan Hind Denizi sahillerine kadar Farsça konuşan veya Farsça okuyan geniş bir dünyada elden ele dolaşıyordu. Bugün ise onların yadigârları, hâdiselerin fırtınasında yok olmuş, unutulma tozu isimlerinin üzerine çökmüştür. Düşüncelerinin zâten nâdir olan örnekleri, dünya kütüphanelerinin köşelerindeki mecmualar içinde, dosttan ve memleketten uzak, unutulmuş zindanlarında beklemektedirler.

Bu büyüklerden ve devrinin meşhurlarından biri de ârif, büyük âlim, edîb ve mahâretli yazar Hâce Yûsuf Hemedânî'dir. O, Nakşbendiyye tarîkatının temellerini atan büyük pîr ve Orta Asya ile Anadolu tasavvufunun öncülerindendir. Kendi asrında ve sonraki üç asırda şöhreti yayılmış, ancak bundan sonra adı ve eserleri unutulmuş perdesinde kaybolmuşlardır. Onun hayat hikâyesini uzun olarak son defa Câmî'nin *Nefehâtü'l-Üns*'ünde buluyoruz. *Habîbü's-Siyer* ve *Reşahât-ı Aynü'l-Hayât*'ta onun hayatı hakkında bilgi var ise de, anlaşılan bunlar Câmî'den nakildir. Öyle görülüyor ki, hicrî dokuzuncu asrın sonuna kadar o, şöhretin zirvesindeydi.

Onuncu asır ve sonrasında o bölgede zevk ve fikrin kaderi büyük bir değişime uğradı. Önceki büyüklerin şöhreti ve eserlerinin değeri farklı sebeplerle arttı ya da azaldı. Gerçek şu ki Hâce Yûsuf Hemedânî de vefât edenler zümresinde anıldı ve şöhreti Kuzeydoğu İran'daki (Orta Asya'daki) Hâcegân ve Nakşbendiyye müridlerinin meclisleriyle sınırlı kaldı. Bundan sonra İran edebiyâtında adı geçtiyse de, bu, tarîkatta Hemedânî'ye müntesib olduğu farzedilen Senâî Gaznevî vesîlesiyle olmuştur.

Hâce Yûsuf Hemedânî, kendi çağdaşları olan İmâm Muhammed Gazzâlî, Şehristânî ve Ebû Mansûr Abbâdî gibi sohbet hal-kası kuruyor; ince mânâlı, sıcak ve gönlü coşturan sohbetler yapıyordu. Bu sâyyede yüce şahsiyeti, ilim ve irfânıyla büyük bir üne kavuştu. Onun esrârengîz vaaz meclislerinden bir hâtırâ, İbn-i Sekkâ kıssasıdır ki İran edebiyat ve târihine güzel bir efsâne olarak yerleşmiştir. İleride buna işâret edilecektir.

Yûsuf Hemedânî, konumu ve şahsiyeti îtibâriyle kendi çağdaşları arasında daha ziyâde Muhammed Gazzâlî'ye benziyor-

du. Gazzâlî, Nişabur Nizâmiye Medresesi'nin önde gelenlerinden, Hemedânî de Bağdat Nizâmiye Medresesi'nde yetişenlerden biriydi. Her ikisi de şerîattan başladılar, tarîkata ulaştılar. Her ikisi de şerîatla tarîkatı uzlaştırmaya çalıştılar. Şu farkla ki Gazzâlî daha çok eser sâhibiydi ve bu sâyede adını ebedîleştirdi. Ama Hâce Hemedânî medreseden tekkeye giden ve ömrünü daha ziyâde mürid yetiştirmekle geçiren gönül ehli bir insandı. Onun yazılı eserlerinin fazla olmayışı bu yüzdendir. Öte yandan onun tekkesine "Horasan'ın Kâ'besi" lakabı verilmişti. Kuzeydoğu İran'daki Nakşbendî tarîkatı ile (Orta Asya ve) Anadolu'daki Ahmed Yesevî'nin tarîkatına bağlı pîrlerin yetişmesi, onun tesirini açıkça göstermektedir.

YÛSUF HEMEDÂNÎ'NİN HAYÂTI

Onun hakkında en eski ve mu'teber bilgiler, Sem'ânî'nin *el-Ensâb* adlı eserinde bulunmaktadır. Aynı bilgiler bazı ilâvelerle birlikte İbn Hallikân'ın *Vefeyâtü'l-A'yân*'ında da nakledilmiştir. Sem'ânî, Merv'de Hâce Hemedânî'nin dergâhında onunla bizzat görüşmüş, hadis dinlemiş ve ondan naklettiği yirmi cüzden fazla hadisi kendi eliyle yazmıştı. İbn Asâkir de *Erbainât*'ında 531 senesinde Merv'de onun sohbetiyle müşerref olduğunu söyler.

Onun asrına yakın kaynaklara göre adı ve nesebi: İmâm Ebû Ya'kûb Yûsuf b. Eyyûb b. Yûsuf b. Hüseyin b. Vehre Bûzenecirdî Hemedânî'dir.

Tezkire-i Devletşâh'ta Senâî anlatılırken, onun adı yanlışlıkla Ebû Yûsuf diye zikredilmiş, bu hata sonraki tüm tezkirelerde tek-

rarlanmış¹, hatta bugünkü araştırmacıların eserlerine bile sirâ-yet etmiştir.

O, 440 ya da 441 senesinde Hemedân'ın Bûzenecird köyün-de doğdu². Bûzenecird ya da Bûzînegird, Sefîdkûh sınırında, Hemedân'a bir menzil uzaklıkta ve Sâve ile Rey yolu üzerinde idi³. Bugün orada bu adda bir köyün olmadığı söylenir. Ancak Moğol istilâsının başlarına kadar mevcut idi. Gazan Han orada büyük bir tekke ve imâretler kurmuş, birçok araziye buraya vakfetmiş ve 702 senesinde birkaç gün burada kalmıştı.

458 veya 459 senesinde 18 yaşında olan Bûzenecirdli delikanlı (Yûsuf Hemedânî) tahsîl için hilâfetin ve İslâm kültürünün merkezi olan Bağdat'a gitti⁴. Meşhûr Şâfiî fakîhi ve Bağdat Nizâmiye Medresesi'nin müderris ve reisi olan Ebû İshâk Şîrâzî'nin (ö. 476/1083) ders halkasına katıldı. Fıkıh, hadis ve kelâm öğrenmeye başladı.

1. *Tezkire-i Devletşâh*, Bârânî Yayınevi 1337, s. 107; *Mücmel-i Fasihi*, I, 6; *Heft İklim*, *Arafâtü'l-âşukîn* ve *Âteşkede-i Âzer*. *Tezkiretü'l-evliyâ*, *Ev-râdü'l-ahbâb* ve *Nefehâtü'l-üns*'ün bazı yazma nüshalarında da aynı karışıklık mevcuttur. Bu kitapların basımıyla bu hatâ günümüze kadar gelmiştir.
2. *Mücmel-i Fasihi*, yanlış olarak onun doğumunu 466 senesinin olayları arasında zikretmiş, doğum yeri olarak da yine yanlış olarak Merv-i Şâhicân'ı kaydetmiştir. Merhûm Neffîsî, herhangi bir kaynak göstermek-sizin onun doğum târihini 492 olarak vermiş ise de bu açıkça hatâdır. Zîrâ Hâce Yûsuf, metinde gördüğümüz gibi Ebû İshâk Şîrâzî'nin (ö. 476) talebesi ve Ebû Ali Fârmedî'nin (ö. 477) müridi idi.
3. Sem'ânî'nin *Ensâb*'ı; *Mu'cemu'l-büldân*; *Târih-i Gâzânî*, s. 20, 141, 215; *Mücmel-i Fasihi* onu 535 senesi olaylarında Burûcird ehlinde saymış ise de, anlaşılan bu kâtib hatâsıdır.
4. Hâce Muhammed Pârsâ'nın *Faslü'l-hitâb*'daki rivâyetidir (İstanbul Ün. Ktp. nüshası) ve o da Şerefüddîn Ensârî Buhârî'nin eserinden nakletmiştir.

Zekâ ve liyâkatı ile akranlarının önüne geçti ve hocasının en yakın, en gözde talebelerinden oldu. Yûsufumuzun gençlik ve tahsîl yıllarında Bağdat'ın ilmî muhiti baştan başa hareket, heyecan ve çalkantı içindeydi. Farklı mezheblerin fakîhleri, özellikle Şâfiîler ve Hanbelîler arasındaki tartışma ve münâzara pazarı oldukça sıcaktı. Onun hocası ve himâyecisi Ebû İshâk Şîrâzî, Şâfiî fakîhlerinin en meşhur ve en büyüklerinden idi. Bağdat'ın en büyük medresesi olan Nizâmiye'nin de reisi olması nedeniyle tabîî ki bu çalkantı ve keşmekeşte söz sahibi idi. Onun yakın talebesinin de bu tartışmalardan uzak kalması mümkün değildi. Belki bu yüzden onun tercüme-i hâlinde: "İlm-i hilâfta (kelâm ve cedelde) de mâ-hir idi" yazmışlardır. Onun bu üslûbu eserinde de görülmektedir.

Yûsuf Hemedânî'nin Bağdat'ta kaç sene ders okuduğunu ve orayı ne zaman terk ettiğini bilmiyoruz. Ancak kaynaklar Irak, Horasan, İsfahan, Semerkand ve Buhara'da o dönemin büyük hadis âlimlerinden hadis öğrendiğini yazmışlardır.

Yıllar sonra, olgunluk ve kemâl çağında, 506 senesinde, ki takrîben 65 yaşlarında idi, büyük bir vâiz ve sûfî ünvânıyla tekrar Bağdat'a gitti. Bir zamanlar ders okuduğu Nizâmiye Medresesi'nde vaaz meclisi kurdu ve halkın yoğun ilgisiyle karşılaştı. Bu seyahatında bir olay vukû buldu ki, o asrın mu'teber tâ-rih kitaplarında, o senelerin mühim târihî hâdiseleri arasında sayılır⁵:

5. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 506 senesi olayları; Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, Haydarabad baskısı, 506 senesi olayları; Sıbt-ı İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, Haydarabad baskısı, 506 senesi olayları; Yâfiî, *Mir'âtü'l-cinân*, Haydarabad baskısı, 535 senesi zeyli; İbn Halikân bu olayı 516 senesinde diye zikretmiş ise de karıştırmıştır, belki kasdı 505 idi. bk. Fûrûzânfer, *Şerh-i Ahvâl-i Attâr*, s. 325-329.

Bir gün onun vaazlarından birinde İbn-i Sekkâ isminde bir fakîh ayağa kalktı, bir mesele sordu, şeyhi incitti ve edebe sığmayacak sözler sarfetti. Hâce Yûsuf dedi ki: “Otur! Senin sözlerinden küfür kokusu alıyorum. Muhtemel ki Müslüman olarak ölmeyeceksin”.

Bir süre sonra Rum Kostantiniyye’sinden bir elçi Bağdat’a geldi. İbn Sekkâ ona katıldı, Hristiyan olup Kostantiniyye’ye gitti ve orada Hristiyan olarak öldü.

Bu olay o gün İslâm dünyasında dillere düştü ve bu sûfî vâizin meşhur olmasına sebep oldu. Hâkânî de buna işâret etmiştir:

*Papaz kemeri ve cübbesini değiştiririm
Palto ve ceket ile, İbn-i Sekkâ gibi.*

Hatta tezkire müellifleri, İbn-i Sekkâ’nın, Attâr’ın *Mantıku’t-tayr*’ındaki Şeyh-i San’ân ile aynı kişi olduğunu zannetmişlerdir⁶.

ŞEYHLERİ

Sonunda Hâce Hemedânî şerîat yolundan tarîkata ulaştı; Merv’de ikâmeti tercih etti; riyâzat ve mücâhedeyi meslek edindi. Merv’de, İbn Hallikân’ın ifâdesine göre, “benzeri olmayan” bir

6. Şeyhi San’ân hikâyesi, Gazzâlî’nin *Tuhfetü’l-mülûk*’unda nakledilen Abdürrezzâk Sem’ânî’nin terceme-i hâlimden alınarak Fûrûzânfer ve Mînovî tarafından tahkîk edilmiştir. Fûrûzânfer, *Şerh-i Ahvâl-i Attâr*, s. 333 ve 346. *Tuhfetü’l-mülûk*, *Mecelle-i Dânişkede-i Edebiyyât* (Meşhed 1344), s. 295 (nşr. Muhammed Takî Dânişpijûh).

tekke kurdu. Devletşâh'ın kaydına göre, onun tekkesine hürmet ve ta'zîm için Horasan'ın Kâ'besi diyorlardı⁷.

Câmî şöyle der: Meşhur olan şudur ki, onun tasavvufta intisâbı Şeyh Ebû Ali Fârmedî'yedir. Şeyh Abdullah Cüveynî⁸ ve Şeyh Hasan Simnânî⁹ ile de sohbet etmiştir.

Reşahât-ı Aynü'l-hayât'ta da şöyle nakledilir: Bir süre Kûh-i Zer'de (Altındağ'da) ikâmet etti. Abdullah Cüveynî'nin elinden hırka giydi. Tasavvufta Şeyh Abdullah Cüveynî, Şeyh Hasan Simnânî ve Şeyh Ebû Ali Fârmedî'ye intisâb etti.

Hâce Yûsuf'un sohbet pirlerinin silsilesi, Ebû Ca'fer Muhammed Sümeýremî'nin yazdığı *Mizânu ehli't-tarîka*¹⁰ adlı eserde

7. *Tezkire-i Devletşâh*, Bârânî Yayınevi 1337, s. 107.
8. Onun tam ismi, Sümeýremî'nin *Mizânu ehli't-tarîka* adlı risâlesinde: Ebû Ahmed Abdullah b. Ali b. Mûsâ Cüveynî'dir.
9. Anlaşıldığı kadarıyla kastedilen, Ebu'l-Hasan Büstî'nin müridlerinden Şeyh Hasan Sekkâkî Simnânî'dir. Kendisine nisbet edilen Sekkâkiyye tekkesi Simnân'da idi. Alâüddeve Simnânî de orada bulunmuş ve o tekkeye birçok arâziler vakfetmişti. *Nefehât*, Tahran 1336, s. 414. Abdürrefî' Hakikat'ın *Târîh-i Simnân* adlı eserinden anlaşıldığına göre (s. 518), Simnân'da bugün Makbere-i Pîr Alemdâr denen yer Sekkâkiyye adıyla da anılmaktadır.
10. "*Mizânu ehli't-tarîka*", Kastamonu İl Halk Kütüphanesi 2185 numara-daki, Sümeýremî'nin risâlelerini ihtivâ eden 657'de yazılmış bir mecmua içinde (varak: 1a - 5b) mevcuddur. Bu mühim mecmua hakkın-da ilk kez Ahmet Ateş bilgi vermiş ve makâlesinin tercümesi *Neşriyye-i Dânişkede-i Edebiyyât* (Tebriz, sy. 8, s. 278-282)'ta neşredilmiştir. Burada mecmuadaki yedi risâle şöyle sayılmıştır: 1. *Mizânu ehli't-tarîka*; 2. *Keşfu'l-esrâr*; 3. *Sırru's-serâir*; 4. *Risâle-i Redd-i İsfahân-ı Şemseddin Muhammed Deylemî*; 5. *Mârifetü'n-nefs*; 6. *el-İrşâd ilâ sebîli'r-reşâd*; 7. *Ma'rifetü'n-nübüvve*. Ancak Ateş, ilk dört risâlenin yazarını bilememiş, sadece "ilk üç risâle aynı sûfînin kaleminden çık-

şöyle kaydedilmiştir (bu müellif iki vâsıtayla Yûsuf Hemedânî'nin müridi olmaktaydı ve yedinci asrın yarısından önce hayatta idi, bu yüzden eseri mu'teberdir):

Eş-Şeyh el-Îmâm el-Müftî Huccetü'l-İslâm Ebû Ya'kûb Yûsuf b. Eyyûb Hemedânî

Ebû Ahmed Abdullah b. Ali b. Mûsâ el-Cüveynî

Ahmed b. Fudâle-i Enmânî

Ebu'l-Hasan Ali Serahsî

Ebû Muhammed Ca'fer Huldî

Cüneyd Bağdâdî

Bu rivâyetlerin tümüne ve onun *Rûtbetü'l-hayât*'taki kendi fikirlerine bakınca benim kanâatim şudur ki, Yûsuf Hemedânî'yi, meşhur sûfî Ebû Ali Fârmedî'nin (ö. 477/1084) öğretim çeşmesinden beslenmiş saymak gerekir. Fârmedî, nazarî tasavvufu, irfânı ve şerîata dayalı tarikatı başlatanlardandır. Muhammed Gaz-

mıştır" diyebilmiştir. Diğer taraftan İrec Efşâr Bey, Tahran Üniversitesi Merkez Kütüphânesi'ndeki (mecmua no: 7041) daha yeni bir nüshadan Ebû Ca'fer Muhammed Kâtib'in *Şerâit-i Mürîdî* adlı risâlesini neşretmiştir (*Ferheng-i Îrân-zemîn*, c. 14, s. 321-328). Türkiye'deki *Mizânu ehli't-tarîka* hakkında anlatılanlarla bu risâleyi karşılaştırdığımızda ikisinin de aynı eser olduğunu anlıyoruz. Onun doğru adı, Türkiye nüshasına göre *Mizânu ehli't-tarîka*'dır. Yazarının da tam ismi (ki İrec Efşâr Bey'in neşrinde kısa verilmiştir): Muvaffakuddîn Ebû Ca'fer Muhammed b. Ebû Zeyd b. Abdurrahman b. Ali Kâtib Sümeyremî'dir. Mecmuadaki yedi risâlenin tümü ona âiddir. Bu Sümeyremî, Ekme-lüddîn Ebu'l-Fezâil Muhammed b. İsmâil b. Ebu'l-Kâsım b. Mümşâd Nuhî adındaki bir şeyhin müridi, o Ebû Sâlih Abdullah et-Tabakî er-Rûmî'nin, o da Hâce Yûsuf Hemedânî'nin müridi idi.

zâlî de ona intisâb etmiştir. Her sûfînin, birkaç şeyhin sohbetinden istifâde edebileceği gibi Hemedânî'nin de adları unutulmuş iki sûfî olan Abdullah Cüveynî ve Hasan Simnânî ile sohbet etmiş olması gâyet tabiidir.

Hâce Hemedânî'nin mezhebi konusunda *Faslü'l-hitâb*'da şöyle denir: "İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe'nin mezhebinde idiler". Muhammed Pârsâ'nın bu açıklaması, herhalde bir şüpheyi gidermek içindir. Zîrâ Hâce Hemedânî, Şâfiî fakîhi Ebû İshâk Şîrâzî'nin talebesi ve çoğunluğu Şâfiî olan Batı İran halkından idi. Eğer Muhammed Pârsâ'nın ifâdesi kabul edilirse, Hâce Yûsuf Hemedânî'nin bu yüzden Hemedan'ı ve Batı İran'ı terk edip Merv ve Herat'ta ikâmeti tercih ettiği tahmin edilebilir. Çünkü Doğu İran'da Hanefî mezhebi çoğunlukta idi.

Hâce Yûsuf, ömrünün son yıllarını o gün Horasan'ın iki büyükmerkezi olan Merv ve Herat'ta geçirdi. Herat'taki son ikâmeti esnâsında Merv halkı onun Merv'e dönmesini istediler. Bu yolculukta 90 küsür yaşlarındaki ihtiyar sûfî, Herat ve Bağşûr arasındaki Bâdgîs nâhiyesinin merkezi olan Bâmeîn'de, 535 hicrî senesinde (mîlâdî 1140) vefât etti¹¹. Önce cesedini oraya defnetteler. Ancak bir süre sonra İbnü'n-Neccâr adında bir müridi kabrini Merv'e nakletti. Mezarı, (Türkmenistan sınırları içinde) bugünkü Merv'in 30 km. kuzeyinde Bayram Ali diye bilinen yerdedir ve "Hâce Yûsuf" nâmıyla ziyâretgâhtır¹².

11. Saîd Nefîsî *Târih-i Nazm u Nesr*'de onun vefat târihini 8 Muharrem Perşembe olarak yazmıştır. Bu ay ve günü *Risâle-i Sâhibiyye*'den aldığı anlaşılmaktadır. Ancak bu risâle bizce mu'teber değildir.
12. *Târih-i Nazm u Nesr*, s. 2.

MÜRİDLERİ

Evhadüddîn Kirmânî'nin rivâyetine göre (bahsi gelecektir) Hâce Yûsuf 60 seneden fazla irşâd makâmında bulundu ve temelini attığı sağlam binâ onun vefâtıyla zarar görmedi. Talebe ve halîfelerinden dördü, birbiri ardınca müridlerin terbiyesini üstlendiler:

Birinci: Hâce Abdullah Barakî Hârezmî¹³

İkinci: Hâce Hasan Endakî Buhârî¹⁴ (ö. 552/1157)

Üçüncü: Hâce Ahmed Yesevî (ö. 562/1166). Türklerin efsânevî pîridir, Attâr'ın *Mantıku't-tayr*'da "Pîr-i Türkistân"¹⁵ diye kasdettiği herhalde odur:

Pîr-i Türkistân kendinden haber verdi

Dedi ki: En çok iki şeyi severim¹⁶.

Türk araştırmacılar Ahmed Yesevî'yi, Türkler arasında tasavvufun temelini atan kişi olarak tanırlar. Fuad Köprülü'ye göre Ahmed Yesevî, Türkiye'deki Bektâşî tarîkatında da etkili olmuştur. Onun tahminine göre Ahmed Yesevî, 5. ve 6. asırdaki Mâverâünnehr Şîllerinin tesiriyle Şîa'ya meyletti ve bu temâyülleri Bektâşîliğe aktardı¹⁷. Ancak benim kanâatime göre

13. "Bere" yani kuzu kelimesinin Arapça'sı olan "Barak" kelimesine nisbet edilmiştir. Zîrâ atalarından bazıları koyun sahibi idiler ve kuzu satıyorlardı (Sem'ânî, *el-Ensâb*).
14. Sam'ânî, *el-Ensâb*.
15. Mehmed Fuad Köprülü'nün tahminidir.
16. *Mantıku't-tayr* (nşr. Sâdık Gevherîn), s. 142.
17. Fuad Köprülü, "Ahmed Yesevî" maddesi, *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul baskısı.

Bektâşîliğin Şîa'ya yakınlığı, İsmâiliyye'nin Anadolu'daki fikrî mîrâsıdır.

Hâce Yûsuf'un dördüncü halîfesi, Hâcegân ve Nakşben-diyye tarîkatının silsile başı olan Abdülhâlık Gucdüvânî'dir (ö. 575/1179). Hâce Yûsuf'un makâmâtı yani sözleri ve hayâtı hakkında yazılmış bir eser Gucdüvânî'ye nisbet edilmiş¹⁸ ise de ben-ce bu çok şüphelidir. İleride bu konuda tafsîlât vereceğim.

Devletşâh, Senâî Gaznevî'yi, tarîkatta Hâce Yûsuf'un mürid ve takipçisi saymıştır. Ancak Senâî'nin kendi eserlerinde bu konuda bir işâret yoktur.

Yedi tane tasavvufî eserin yazarı olan Sümeýremî, ki onların neşredilmesiyle lâýık olduğu şöhrati bulacaktır, iki vâsitayla Hâce Yûsuf'un müridi olmaktadır.

TASAVVUFÎ KAYNAKLARDA YÛSUF HEMEDÂNÎ

Hâce Yûsuf kendi asrında ve sonraki birkaç asırda tasavvufa ilgi duyanlar arasında büyük bir üne sahipti.

Attâr, *Tezkiretü'l-evliyâ*'da kendi çağdaşı olan ya da yakın bir târihte yaşayan sûfilerin ismini anmaktan kaçınmış ve sâdece kendisinden en az bir iki asır önce yaşayan, zamanın geçmesiyle ad ve hâtırâlarına bir efsâne hâlesi çekilmiş olan pirleri ve ârifleri zikretmiştir. Sonraki dönemde yaşayan ve çağdaşı olan sûfi-

18. Saîd Nefîsî'nin tashîhiyle neşredilmiştir: *Ferheng-i İrân-zemîn*, c. 1, s. 78-101.

lerin adını anmaktan kaçınan Attâr, bu kitapta iki defa Hâce Yûsuf'u "İmâm" lakabıyla anmıştır.

İlk defa, mukaddimede âriflerin halleri ve sözlerine dâir olan bu kitabı yazma sebebini anlatırken şöyle diyor: "...Diğer sebep şuydu ki, İmâm Yûsuf Hemedânî'ye (r.h) sordular: Bugünler geçerse ve bu tâife yüzlerine perde çekip göçerse selâmette kalmak için ne yapalım? Dedi ki: Onların sözlerinden her gün sekiz varak (16 sayfa) okuyunuz!"¹⁹

İkinci defa, Hüseyin b. Mansûr-i Hallâc konusunda sûfîlerin farklı düşüncelerine temâs ederken rastlıyoruz:

"Ebû Abdullah Hafîf, Şiblî ve Ebu'l-Kâsım Kuşeyrî hâric, meşâyih'in çoğu Hallâc'ın işini desteklemediler ve 'Onun tasavvufta yüksek bir rütbesi yoktur' dediler. Allah'ın diledikleri müstesnâ, sonraki şeyhlerin hepsi Hallâc'ı kabûl ettiler. Ebû Saîd b. Ebu'l-Hayr, Şeyh Ebu'l-Kâsım Kürregânî, Şeyh Ebû Ali Fârmedî ve İmâm Yûsuf Hemedânî ayrı bir yol tuttular. Bazıları ise onun hakkında biraz durakladılar. Ebu'l-Kâsım Kuşeyrî gibi ki şöyle demişti: Eğer Hakk Teâlâ katında makbûl ise, halkın reddetmesi ile reddedilmiş olmaz. Ve eğer Hakk katında reddedilmiş ise, halkın kabûlü ile makbûl olmaz"²⁰.

Bu beş kişinin vefat târihleri, Attâr'ın asrına yakındır ve sonuncusu Yûsuf Hemedânî'dir. Şöyle ki: Ebû Saîd (ö. 440/1048), Kürregânî (ö. 450/1058), Kuşeyrî (ö. 465/1072-3), Fârmedî (ö. 477/1084) ve İmâm Yûsuf Hemedânî (ö. 535/1140).

Attâr'ın, aynı senelerde yaşayan Pîr-i Herât Abdullah Ensârî (ö. 481/1088), İmâm Muhammed Gazzâlî (ö. 505/1111), Ahmed

19. *Tezkiretü'l-evliyâ* (nşr. Muhammed İsti'lâmî), s. 8.

20. Aynı eser, s. 583.

Gazzâlî (ö. 520/1126), Aynu'l-kudât Hemedânî (ö. 525/1131) ve Ahmed Câmî Jendepîl (ö. 536/1141-2) gibi büyük sûfleri eserinde zikretmediği halde Yûsuf Hemedânî'den bahsetmiş olması, Hemedânî'nin o asırdaki şöhretine delil olduğu gibi, Attâr'ın ona hürmet ve ilgi gösterdiğinin de kanıtıdır.

Attâr, manzum eserlerinde de üç defa Yûsuf Hemedânî'nin adını anmış, ondan söz ya da hikâye nakletmiştir. İki defa *Mantiku't-tayr*'da geçer:

Yûsuf Hemedânî, asrın imâmı
*Dünya sırlarının sâhibi, işleri gören*²¹...
Yolu bekleyen Hemedanlı Yûsuf
*Sînesi pâktır, gönlü de âgâh*²²...
 Bir defa da *Îlâhînâme*'de adı geçer:
Yûsuf Hemedânî, o her yerde gönül aydınlatan ışı
*Bir gün şöyle demiştir*²³...

Mecdüddîn Bağdâdî (ö. 607/1210) *Tuhfetü'l-berere*'de (yazma nüshası: Tahran Meclis Ktp., nr. 598) Hâce Yûsuf'un adını üç kez hürmetle anıyor: Bir yerde şöyle diyor: “Meşâyih, müridlerin terbiyesinde iki meşhur zikri kullanmışlardır. Hâce Yûsuf ve Ebû Necîb Sühreverdi, *Lâilâhe illallâh*'ı, Ebû Saîd b. Ebu'l-Hayr da *Allah* zikrini tercih etmişlerdir”. Bir başka yerde şöyle diyor: “Yûsuf Hemedânî dâimî zikri tercih etti. Ebû Necîb Sühreverdi ise erbaîni ve iki halvet arasında dinlenmeyi tercih etti”. Bir yerde de şöyle demektedir: “Hâce Yûsuf demiştir ki, eğer Mansûr-i Hallâc

21. *Mantiku't-tayr* (nşr. S. Gevherî), s. 184.

22. Aynı eser, s. 202.

23. *Îlâhînâme* (Fuâd Rûhânî), s. 94.

ma'rifeti hakkıyla bilseydi, 'Ene'l-Hakk' yerine 'Ene't-türâb (ben toprağım)' derdi".

Necm-i Râzî'nin *Mirsâdü'l-ibâd*'ında da, Yûsuf Hemedânî ile alâkalı bir hikâye nakledilmiştir:

"Hâce Yûsuf Hemedânî'nin huzurunda bir şahıs hayretle anlatıyordu: Bir gün Şeyh Ahmed Gazzâlî'nin huzurundaydım. Tekkedeki sofrasında müridleriyle yemek yiyordu. O anda bir süre kendinden geçti. Tekrar kendine gelince dedi ki: Şu anda Hz. Peygamber'in geldiğini ve ağzıma bir lokma koyduğunu gördüm. Bunun üzerine Hâce Yûsuf şöyle buyurdu: Bunlar, müridleri terbiye için yapılan gösterilerdir (hayâllerdir)"²⁴.

Câmî *Nefahât*'ta, İbn-i Arabî'nin eserlerinden nakille, Hâce Yûsuf hakkında bir hikâye nakletmiştir. Bu rivâyetin sıhhatini bilmiyorum; ama mühim olan Evhadüddîn Kirmânî gibi bir büyüğün, İbn Arabî gibi başka bir büyüğün huzurunda o hikâyeyi anlatmış ve büyük şeyhin de onu kitabına kaydetmiş olmasıdır. Câmî'nin yazdığı şudur:

Şeyh Muhyiddîn İbn Arabî eserlerinden birinde diyor ki: 602 senesinde Şeyh Evhadüddîn Kirmânî, Konya'da benim evimdeydi. Şöyle anlattı: Bizim memlekette, 60 yıldan fazla şeyhlik ve irşâd seccâdesinde oturmuş Hâce Yûsuf Hemedânî adında bir şeyh vardı. Bir gün tekkesindeyken gönlüne dışarı çıkma düşüncesi geldi. Oysa Cuma günü hâricinde dışarı çıkmak âdeti değildi. Ama bu düşünce ve istek kendisine ağır bastı. Nereye gideceğini bilmiyordu. Bir merkebe bindi ve Hakk Teâlâ nereye dilerse oraya götürsün diye merkebin başını saldı. Merkebin onu şehirden çıkardı, çöle girip harâbe hâlindeki bir mescide götürdü ve

24. *Mirsâdü'l-ibâd* (Büngâh-ı Tercüme ve Neşr-i Kitâb baskısı), s. 297.

durdu. Şeyh aşağı inip mescide girdi. Burada başını içeriye çekmiş bir kişi vardı. Bir müddet sonra başını yukarı kaldırdı, heybetli bir gençti.

- Ey Yûsuf! Bana bir mesele problem oldu, dedi ve anlattı. Şeyh o konuyu açıkladı, sonra şöyle dedi:

- Ey oğul! Bir sorunun olduğu zaman şehre gel, bana sor, beni bunca sıkıntıya sokma. Genç ona bakıp şöyle dedi:

- Bir sorunum olduğu zaman, her taş bana senin gibi bir Yûsuf'tur.

Şeyh İbn Arabî şöyle diyor: Buradan anladım ki sâdık mürid, sıdk ve samimiyetiyle şeyhi kendine doğru hareket ettirebilir²⁵.

Bu hikâye Câmi'den önce Bâharzî'nin *Evrâdü'l-ahbâb*'inde (723'te te'lif edilmiştir) doğrudan Evhadüddîn Kirmânî'nin sözüyle ve İbn Arabî'yi zikretmeden nakledilmiştir²⁶.

Nefehât'ta ayrıca Necîbüddîn Ebû Saîd Ali b. Buzguş Şîrâzî'nin (ö. 678/1279) naklettiği bir hikâyeyi okuyoruz:

Şeyh Necîbüddîn Buzguş Şîrâzî buyurdu ki: Bir ara şeyhlerin sözlerinden oluşan bir cüz elime geçti. İnceledim, çok hoşuma gitti. Bunun kimin eseri olduğunu öğrenmek ve o zâtın diğer eserlerini de temin etmek istedim. Bir gece rüyamda heybetli, vakarlı, beyazlar içinde ve gâyet nûrânî bir pîrin tekkeye girdiğini gördüm. Abdest almak için abdesthâneye gitti. Güzel beyaz bir cübbe giymişti. Elbisenin üzerinde büyük harflerle ve altın suyuyla yazılmış âyete'l-kürsî vardı ve elbiseyi baştan başa kap-

25. *Nefehât* (Tahran 1336), s. 375-6.

26. Ebu'l-Mefâhîr Yahyâ Bâharzî, *Evrâdü'l-ahbâb* (nşr. İrec Efşâr), Tahran Üniversitesi baskısı, s. 72.

lıyordu. Onun arkasından gittim. Cübbeyi çıkardı ve bana verdi. O cübbenin altına daha güzel ve yeşil bir cübbe giymişti. Aynı şekilde onun üzerinde de âyete'l-kürsî yazılı idi. Onu da bana verdi ve "Abdest alıncaya kadar bunları tut!" dedi. Abdest alınca, "Bu cübbelerden birini sana vereceğim. Hangisini istersin?" diye sordu. Ben, "Tercih yapmadım. Hangisini istersen ver, kabulümdür" dedim. Yeşil cübbeyi bana giydirdi, beyazı da kendisi giydi, sonra şöyle dedi:

- Beni tanıyor musun? Ben o cüzlerin sahibi ve aradığın kişi olan Yûsuf Hemedânî'yim. O kitabın adı da *Rûtbetü'l-hayât*'tir²⁷. Benim ondan daha güzel kitaplarım da var. Meselâ *Menâzilü's-sâirîn* ve *Menâzilü's-sâlikîn*.

Uykudan uyanınca çok mutlu oldum²⁸.

Yûsuf Hemedânî'nin hayâtına dâir, Abdülhâlik Gucdüvânî'ye nisbet edilen *Sâhibiyye* adında bir risâleyi merhûm Saîd Neffsî, 1067'de yazılmış tek nüshaya istinâden *Ferheng-i Îrân-zemîn*'de neşretmiştir²⁹.

Bu risâle dil ve üslûb yönünden karışık ve dağınık yazılmış eksik bir eserdir. Onda altıncı asrın eski ibârelerinin yanı sıra Mâverâünnehr'in Farsça ve Türkçe ifâdeleri de görülmektedir. Genel olarak risâlede, Safevî devletinin ilk kuruluş yıllarındaki Mâverâünnehr halkının inançlarının kokusu duyulmaktadır.

27. *Nefehât*'ın Tahran baskısında *Zübdetü'l-hayât* ya da *Zînetü'l-hayât* şeklinde kaydedilmiş ise de şüphesiz hatâdır. Çünkü risâlenin metni önümüzdedir ve hayâtın derecelerinden, rütbelerinden bahsetmektedir.

28. *Nefehât*, s. 376.

29. *Ferheng-i Îrân-zemîn*, c. 1 (sene: 1332), s. 78-101.

Eserin muhtevâsındaki, Hâce Yûsuf'un adı, nesebi³⁰, asrı³¹, doğum yeri ve vefâtı³² ile ilgili bilgiler apaçık hatâdır ve kabûlü mümkün değildir. Hâce'nin şahsiyeti ile ilgili bilgiler de, *Rûtbetü'l-hayât* ile onunla muâsır ve asrına yakın kaynaklardan öğrendiğimiz gerçek şahsiyetinden farklıdır.

Risâle'deki bazı bölümler, Câmi'nin *Nefehât*'ındaki bilgilerle benzerlik göstermektedir. Belki Hâce Yûsuf'un kaybolmuş risâlelerinden bazı sözleri alınmış ve iyi kalpli saf müridler tarafından pirlerine âid zannettikleri başka fikirlerle karıştırılmış olabilir. Ama risâle mevcûd hâliyle dokuz ve onuncu asırda yazılmış olmalıdır.

ESERLERİ VE FİKİRLERİ

İleride bahsedeceğimiz *Rûtbetü'l-hayât*'a ilâve olarak, merhûm Saîd Nefisî, Hâce Yûsuf'a Abdullah Ensârî'nin Arapça olan *Menâzilü's-sâirîn* adlı eserine yapılmış Farsça bir şerh isnâd etmektedir³³. Nefisî bunu söylerken hangi kaynağa dayandığını belirtmemiş. Ben bunun, Câmi'nin rivâyetindeki Necîbüddîn Buzguş'un rüyasında Hâce Yûsuf'tan duyduğu söze dayandığını zan-

30. Gülünç bir şeceredir: Ebû Yûsuf Ya'kûb b. Abdülvâhid b. Abdülbâsıt b. Zamzam...!
31. Onun doğum târihini 420 olarak kaydediyor, öte yandan Abdülhâlik Gucdüvânî'nin (ö. 575) risâlesinin sonunda 600 senesinde onun ayağını öpme şerefine nâil olduğunu ve Kâşgar pâdişâhı Yûsuf b. Karahan'ın intisâb için onun dergâhına geldiğini söylüyor.
32. Doğumu Hemedân'ın Guneyme mahallesinde, vefatı Semerkand'da.
33. *Târih-i Nazm u Nesr der Îrân*, s. 718.

nediyorum. Zîrâ yazma eserlerle ilgili kataloglarda böyle bir kitabın adı ve emâresi yok. Anlaşılan kaybolmuştur.

Hâce Yûsuf Hemedânî'nin "*Keşf...*" adında diğer bir kitabı ya da risâlesi daha vardır ama maalesef o da kayıptır. Onun adı, Sümeyremî'nin *Redd-i Risâle-i İsfahân-i Şemseddin Muhammed Deylemî* adlı eserinde geçmektedir³⁴.

Yûsuf Hemedânî şöyle demişti: "Beden, kalb, ruh ve sırrın işlediği günahlardan dolayı tevbe etmek gerekir". Deylemî ise ona i'tirâz edip: "Günahı işleyen ruhtur. Bu yüzden sadece ruhun günahlarından tevbe etmek gerekir" demişti.

Takıyyüddîn Evhadî, tezkiresinde şu rubâîleri Hâce Yûsuf'a nisbet etmiştir³⁵:

*Canını aşk yolunda eskiten kişi
Yârinden gayrısına meyletmemeli.
Âşık aşk yolunda şöyle olmalı:
Zihni cehennem ve cennetten uzak.*

*Ey seninle can bulduğum, halk için nefes gibi
Senin için din ve dünyâya heves etmişiz.
Herkesi ılık ve sıcak bakarım ama
Herkesin soğukluğu banadır, o kadar.*

34. Sümeyremî'nin risâlelerinden dördüncüsü, bk. 10. dipnot.
35. *Kâ'be-i İrfân*'dan nakildir (Kitâbhâne-i Millî-yi Melik, nr. 3887). Ahmed Gülçin Meânî Bey bu nüshanın *İrfânü'l-âşıkîn*'den seçilmiş bir özet olduğunu yazmışlardı (*Târîh-i Tezkirehâ-yı Fârsî*, II, 35). Aziz dostum Dr. Mehdi Dırahşân da *Bozorgân ve Sühan Serâyân-ı Hemedân* adlı eserinde Hâce hakkında bir tercüme-i hâl yazmış ve 139. sayfada rubâîleri neşretmişlerdi.

*Ey aşk! Mukaddes ruh senin evindir
 Senin sevdâna mücerred akıl yetersizdir
 Ma'rifet cihânının seyyâhı yani gönül
 Kederinin yüzünden eli başta, ayağı çamurda.*

(Not: “M. Emîn Riyâhî Bey’in yukarıda bahsettikleri hâricin-
 de Yûsuf Hemedânî’ye âit birkaç risâle daha vardır:

1. Risâle (der Âdâb-ı Tarikat). İstanbul, Millet Ktp., A. E. Frs., nr. 1028, vr. 13a-14b, Farsça’dır³⁶.
2. Risâle (fî enne’l-kevne musahharun li’l-insân). İstanbul, Köprülü Ktp., F. A. Paşa, nr. 853, vr. 209a-212b. Arapça’dır. Bu iki risâlenin tercümesi, elinizdeki kitabın sonundadır.
3. Tasavvufî bir risâle (isimsizdir, katalogda: Risâle der Ahlâk ve Münâcât). İran, Sipehsâlâr Ktp., nr. 1797, vr. 42a-45b. Nasîhat türünde bir eser olup sünnete sarılmayı ve züh-dü tavsiye eder³⁷.

Yusuf Hemedânî’nin *Mecâlis* isimli Farsça bir eseri son yıllarda bulunmuş ve *Mecâlis-i Ârifân* isimli kitabın içinde bölüm olarak neşredilmiştir (Tahran 1394 hş./2015). Tahran Ün. Merkez Ktp., nr. 2114’teki tevhîdle ilgili Farsça bir sayfalık metin, müsta-kil risâle olmayıp muhtemelen Hemedânî’nin diğer eserlerinden bir parçadır”. Mütercim).

36. Bu risâlenin diğer iki nüshası Pakistan’dadır ve biri Necmeddîn Kübrâ’ya nisbet edilmiştir. bk. Ahmed Münzevî, *Fihrist-i Müşterek-i Nüshahâ-yı Hattî-yi Fârsî-yi Pâkistân*, İslâmâbâd 1984, III, 1917.
37. bk. Ahmed Münzevî, *Fihrist-i Nüshahâ-yı Hattî-yi Fârsî*, Tahran 1349/1970, II, 1169; Nâsır Guzeşte, “Ebû Ya’kûb Hemedânî”, *Dâire-tü’l-Maârif-i Bozorg-i İslâmî*, Tahran 1373 hş., VI, 430-432.

Hâce Yûsuf, çalışkan ve aktif bir insandı. Bir köy köşesinden yükseldi ki o köyden bugün bir alâmet yoktur ve eğer Hâce'nin doğum yeri olmasaydı adı bile kalmazdı. O, uzun hayâtını yolculuk ve çalışmayla geçirdi. Bağdat Nizâmiye'sinde ders verdi, meclis kurdu. Hatta meclislerinde söyledikleri ve özellikle İbn Sekkâ hikâyesi târihî olaylar içinde kaydedildi. Sonra İran'ın doğusuna gitti ve Horasan'ın Kâ'besi denen i'tibarlı bir tekke kurdu. 100 yaşına yakın bir zamana dek çalışma ve yolculuktan el çekmedi. Son yolculuğunda Merv ve Herat arasında iken âhîret yolculuğuna katıldı.

Tasavvuf dünyasında Hâce Yûsuf'un sadâsını işitip ona bağlı birçok büyük pîri görünce ve Attâr'ın şiirlerinde onun fikirlerini yansıtan hikâyeleri okuyunca, zihnimizde Ebu'l-Hasan Harakânî, Ebû Saîd Mîhenî ve Baba Tâhir Hemedânî gibi hür ve özgür düşünceli, coşkulu, yüksek fikirli bir şeyh canlanıyor. O, Hucvîrî'nin *Keşfu'l-mahcûb*'unda, *Esrârû't-tevhîd*'de ve Attâr'ın *Tezkiretü'l-evliyâ*'sında anlatılan önceki şeyhler gibi bir pîr idi. Onlar hâl ehliydi, lâf değil. Aşk ehliydi, tartışma ve akıl yürütmeci değil.

Ama hakikat şudur ki, Yûsuf Hemedânî'nin asrında düşünce sahasında bir değişme oldu. Gazneliler ve Selçukluların mezhebî bir siyâset sürdürmeleri, akâid esaslarında Eş'arîlerin hâkimiyeti, tutuculuk pazarının sıcaklığı, ilim ve fikir sahasındaki dar görüşlülük aynı zamanda tasavvufu da farklı bir hâl ve havaya bürümüştü. Bâyezîd Bistâmî ve Hüseyin Mansûr-i Hallâc gibi üç ve dördüncü asırların hür fikirli ve pervâsız sûfileri geride kalmıştı. Bu asrın üç tasavvuf büyüğü olan Şeyh-i Câm (Ahmed Câmî), Pîr-i Herât (Abdullah Ensârî) ve İmâm Gazzâlî muhafazakârlığın tam örnekleri idiler. Hallâc ve Bâyezîd'in işi, Ebû Saîd Mîhenî'den daha kolaydı. Zîrâ Ebû Saîd minberde şiirden beyit okuyor diye devrin sultânına şikâyet ediliyordu. Nizâmiye gibi ye-

ni medreselerin kuruluşu da, Selçuklu devletinin mezhebî siyâsetini güçlendiriyordu.

Sonra öyle değil mi ki, Hâce Yûsuf, tutucu bir Eş'arî âlimi olan Ebû İshâk Şîrâzî'nin okulunda yetişmişti. Ve bu Ebû İshâk, Bağdat Nizâmiyesi'ni kuran ve onu Nizâmiye müderrisliğine tâyin eden hâmîsi Nizâmü'l-mülk'e karşı oldukça hürmetli idi ve şöyle yazmıştı: "Zâlimlerin (pâdişahların) en hayırlısının güzeli". Aynı Ebû İshâk, Horasan'a yaptığı heybetli yolculukta sûfî Bistâmî'nin ayağını öptü³⁸. Bu, onda şerîat ve tarîkat ayrılığının az olduğunu gösteriyordu.

Yûsuf Hemedânî'nin şahsiyet olarak İmâm Muhammed Gazzâlî'ye benzediğini söylemiştik. Her ikisinin de büyük sûfî Ebû Ali Fârmedî'nin müridi olması tesâdüf değildir ve Fârmedî, Kuşeyrî ile Kürregânî'den terbiye görmüştür. İmâm Muhammed Gazzâlî ve Hâce Yûsuf Hemedânî'den her ikisi de büyük sûfî ve âlim idiler. Tasavvufu sâde ve süssüz sözler şeklinden, medreseli tarîkatı şeklinde şerîata uygun ve kuralları derlenmiş bir konuma getirdiler. Bahsedilen aynı yolda eğer Gazzâlî, eserlerinin çokluğu nedeniyle daha meşhur olmuş ise, Hâce Yûsuf da daha çok mürid yetiştirmesi nedeniyle tasavvufî yönden daha öndedir ve tasavvuf adını sona erdirip tarîkatlar dönemine geçişi sağlama rütbesine sahiptir. Şu noktayı da göz önünde bulundurmak gerekir ki Yûsuf Hemedânî, hayâta ve muhtemelen irşâda da Gazzâlî'den on sene önce başlamıştır.

İbn Hallikân'ın ifâdesine göre Yûsuf Hemedânî, Ebû İshâk Şîrâzî'nin huzurunda fıkıh, mezheb ve ilm-i hilâfta (yani kelâm-da ve ehl-i sünnet mezheplerinin teferruâtta ihtilâf ettiği konu-

38. İbnü'l-Esîr, 475 senesi olayları, c. 10, s. 126.

larda münâzara, tartışma ve delil getirme konusunda) zamânının önderi idi. Bu önceki tahsîlinin tesiri, yegâne eseri olan (!) *Rütbetü'l-hayât*'ta görülmektedir. *Rütbetü'l-hayât*'ta onun, tasavvufu tartışma ve delil getirme yoluyla anlattığını görüyoruz. Onun eseri Farsça tasavvufî eserler arasında kendi türünde ilklerdendir. Kendisi de tasavvufî eserleri Fars diliyle yazmaya yönelen mutasavvıfların ilklerindendir.

Hemşehrisi ve çağdaşı olup tamamen gönül, zevk, aşk ve harâret ehli olan Baba Tâhir-i Uryân'ın aksine, Yûsuf Hemedânî tartışma ve delil ehli idi.

Onun muhâfazakârlık ve sertliğinin örneğini, İbn Sekkâ hikâyesinde iyice görüyoruz. Âciz bir fakîh suâl soruyor ve Hâce kızıp: "Sözünden küfür kokusu alıyorum, sen Müslüman olarak ölmezsin" diyerek onu lânetliyor.

RUTBETÜ'L-HAYÂT

Ondan geriye kalan yegâne (!) eser *Rütbetü'l-hayât*'tır ve hacim olarak küçük ise de, mânâ ve muhtevâ olarak kıymetlidir. Bu risâle insan hayâtı ve bu hayâtın farklı dereceleri hakkında soru cevap şeklinde yazılmıştır.

Şeyhe soruluyor, o da cevap veriyor: "Hayât, tesellî olmaktır. Herkesin tesellîsi ve huzûru farklı şekilde ve farklı şeyledir. Hayâtın en alt rütbesi ve en aşağı derecesi dünyâ ile tesellî olup oyalanmaktır. Bu, hayvanların hayâtına ve yaşayışına benzer. İnsanoğlu dünya malı toplamaktan kaçınmalı, perhizkâr olmalıdır. Hakk Teâlâ'ya kavuşmak için mücâhede etmeli, nefsiyle savaşıma-

lıdır. Maddî hayatta yeteri kadar ile yetinmek, insanı Hakk'a yönelişe hazırlayan sebeplerdendir. Bu, ilk adımdır”.

Sonra müellif hayâtı üç dereceye (rütbe) ayırıyor: İslâm ile yaşamak, îmân ile yaşamak ve ihsân ile yaşamak. Bu sonuncusu hayat derecelerinin en üstünü ve en değerlisidir. Bu arada müellif, mücâhede, fikir, zikir, gönül, düşünce, sır, ruh ve bunlar arasındaki farklılığı, insan karakterlerinin farklı farklı oluşunu, âyet, hadis ve büyüklerin sözlerinden delil getirme üslûbuyla anlatıyor.

Müellifin ifâdeleri temelde delil getirmeye dayanır. Ancak dostluk ve samimiyet kokusuyla ortaya çıkan sözler farklı bir hâl ve heyecâna dönüşür, ifâdeler vezinli bir şiir tarzına bürünür: “Sır dili ile, sır saklayanla birlikte şöyle diyor: Senin cemâlini görünce, senden başka kimseyi görmedim. Birçok insan önüme geldi, görmedim senden başkasını”.

Buradaki ibâreler, yaygın olarak kullanılan bir nesir tarzı değildir. Bir tür vezin ihtivâ eder. Kâfiye olmasa bile redif vardır: “Senden başkasını” gibi. Esâsen mecliste konuşan ve hikâye anlatanların nesrinde, bazen vezinli ifâdeler kullanılmaktaydı.

Diğer bir nokta şudur ki, “sır dili” ta’biri, bizi bu vezinli ifâdeler hakkında düşünmeye sevk ediyor ve Pehlevî lehçelerinden biri olan Rey dilini akla getiriyor. Belki de bu kıta, aslında Hemedân ve Hâce Yûsuf’un doğum yeri olan Bûzenecird Pehlevîcesiyle yazılmış idi ve Farsça’ya tercüme edildi.

Rütbetü’l-hayât’ın üslûbu sâde, olgun ve akıcıdır. Onun konuları başka bir kitaptan alınmış olmadığı için Hâce, sorulara cevap verirken yeni ve orjinal ifâdeler kullanmış, tabîî ki yeni deyimlere de ihtiyaç duymuştur. Netîcede eserinde yenilikler meydana gelmiştir:

1. Bu yeniliklerin en önemlisi masdar-ı murahhamların çok kullanılmış olması ise de, eserin hacmine göre bunlara göz yumulur: Canlıyı tanımak; varlıksız görünmek; ihtiyaç ölçüsüne; huzurun dönmesi; onun yemeğe dikkatli olması; anlamama suçu; konuşmaya ve ilmi anlatana; âyetleri görmek; düşünceleri görmek; görüş aynası; sıfatları tanımak.
2. İsm-i mekânın “gâh” ekiyle kullanılışı da çoktur: Huzur evi, dinlenme yeri; ünsiyet mekânı; parlayış yeri; baş köşe; seyir yeri; izleme yeri; cilve yeri; ayak basılacak yer; temizlik mekânı.
3. Pek bilinmeyen Arapça kelimeler az da olsa kullanılmıştır: Alışkanlık, heyecan, akıllı geçinenler, bunama, delilik, aldanmış, yağmurlu, sütunlar, nikâhlanmış ve nikâhlayan.

Bunların yanı sıra beş ve altıncı asır yazı üslûbunun özelliklerine de lûgat ve kural yönünden az çok riâyet edilmiştir: Peş peşe birkaç cümlede aynı fiili tekrarlamak, ön ekli fiillerin çokluğu, ta’zîm ve hayret elifi’nin kullanılması, Arapça sıfatlardan ism-i masdar yapmak, Arapça isimlere Farsça çoğul ekleri getirerek çoğul yapmak gibi. Aynı mânâlı isim ve sıfatları birbirine atfetmek de bu eserin yeniliklerindendir ki *Kelîle ve Dimne*’de çokça görülmektedir.

Bu kitabın bildiğimiz yegâne nüshası, İstanbul (Süleymânîye Kütüphânesi içindeki) Ayasofya Kütüphânesi 2910 numaradaki³⁹ (varak: 257a - 289b) eski ve değerli bir mecmua içindedir. Mecmuanın tümü 367 varak olup hicrî 706 senesinde yazılmıştır. Kayıp ve yok olma felâketinden kurtulup 700 sene sonrasına gelebilmiş Farsça eski eserler hazinesinin en değerlilerinden biridir.

39. *Defter-i Kitâbhâne-i Ayâsofya*, İstanbul 1304 h.k., s. 373.

Benzeri az bulunan bu mecmua, eskiliğinin yanı sıra, birçok bölümünün yegâne olmasıyla da önemlidir. Meselâ: Bu *Rûtbetü'l-hayât*, Gazzâlî'nin *Tuhfetü'l-mülûk*'u, Evhadüddîn Kirmânî'nin rubâîlerinin dîvânı ve Mecdüddîn Bağdâdî'nin bir risâlesi. Mecmuanın diğer bölümlerinin her biri de târihî olarak en eski ve en doğru risâleleri içermektedir. Meselâ Sadreddîn Konevî'nin iki risâlesi, Ahmed Gazzâlî'nin *Aynîyye*'si ve Muhammed Gazzâlî'nin *Nasîhatü'l-mülûk*'u. Ne yazık ki bu sonuncu eserin basımında merhûm Celâl Hümâyî bu mecmuaya ulaşamamıştır. O, yeni baskıda esas alınmaya layıktır.

Bu risâlenin adı mecmuada şöyle zikredilmiştir: Şeyh, kâmil, fâzıl, sultânü'l-ârifin ve kudvetü's-sâlikîn Yûsuf b. Eyyûb Hemedânî kuddise sirruh'un sözlerinden oluşan *Rûtbetü'l-hayât* kitabı.

Nûsha, nesih hattıyla, okunaklı ve az hatalıdır. Yedinci asır ile sekizinci asrın ilk dönemlerinin imlâ özelliklerine sahiptir.

Kitabı anlama konusunda okuyucuların işini kolaylaştırmak gâyesiyle baskıda bugünkü yazı karakterine riâyet ettik. Şemsî 1345 (1966)'da bu risâlenin bir kopyasını bana veren Ayasofya Kütüphanesi yetkililerine teşekkürü bir borç biliyorum.

Dr. Muhammed Emîn Riyâhî

MAKÂMÂT-I YÛSUF HEMEDÂNÎ HAKKINDA

Hâce Yûsuf Hemedânî'nin ahvâlini ve ahlâkını konu alan *Makâmât-ı Yûsuf Hemedânî* adlı eser, Abdülhâlik Gucdüvânî'ye nisbet edilmekte olup içindeki bazı bilgiler diğer kaynaklarla çeliştiği için farklı yorumlara sahne olmuştur.

Fuad Köprülü, eserin bazı yönlerine temas ettikten sonra şöyle der: “Bütün bu mülâhazalar neticesinde, Yûsuf Hemedânî'yi pek canlı bir şekilde yaşatan bu risâlenin Abdülhâlik Gucdüvânî tarafından yazıldığına, yalnız, elimizde mevcut nüshanın muhtelif müstensihler elinden geçe geçe bozulup bazı değişikliklere uğradığına hükmediyoruz”¹. Eseri *Risâle-i Sâhibiyye* adıyla neşreden Saîd Nefîsî, onun Gucdüvânî'ye âidiyetinde hiç şüphe etmediği gibi, diğer kaynaklarla çelişen bölümlerini yorumlamak

1. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara 1981, s. 68.

için de gayret sarfetmemiştir². Hamid Algar, *Makâmât-ı Yûsuf Hemedânî* hakkında: “Gucdûvânî’nin kaleme aldığı bu eser, gerçeğe yakınlık noktasında diğer kaynaklardan daha üstündür” der³.

Öte yandan Ali Asgar Muîniyân⁴, Abdülhüseyin Zerrînkûb⁵ ve M. Emîn Riyâhî⁶ gibi araştırmacılar, eserin Gucdûvânî’ye âidiyetinde ve dolayısıyla sıhhatinde şüphe etmişlerdir. Yûsuf Hemedânî hakkında bir makâle yazan Wilferd Madelung ise, *Makâmât* ile diğer kaynaklar arasındaki rivâyetleri uzlaştırma çabalarının temelsiz olduğunu ileri sürüp, Gucdûvânî’nin muhtemelen Hemedânî ile hiç görüşmediğini iddia etmiştir⁷.

Makâmât-ı Yûsuf Hemedânî’nin bilinen dört nüshası vardır:

1. Saîd Nefîsî tarafından tek nüshaya istinâden *Risâle-i Sâhibiyye* adıyla neşredilmiştir⁸.
2. Harîrîzâde Kemâleddîn Efendî’nin *Tibyânü vesâili’l-hakâik fî beyâni selâsili’t-tarâik* adlı eserinin içinde⁹ (I, 379a-389b).
Bu nüsha, Nefîsî’nin neşrettiğinden daha sağlamdır.

2. bk. Saîd Nefîsî, “Risâle-i Sâhibiyye Önsözü”, *Ferheng-i Îrân-zemîn*, I, (1332/1953), s. 70-78.
3. Hamid Algar, “Abû Ya’kûb Hamadânî”, *Encyclopaedia Iranica*, London 1985, I, 396.
4. Ali Asgar Muîniyân, *Reşahât-ı Aynü’l-hayât* Önsözü, Tahran 2536/1977, I, 49 (dipnot: 2).
5. Abdülhüseyin Zerrînkûb, *Dünbâle-i Custicû der Tasavvuf-i Îrân*, Tahran 1369, s. 207.
6. M. Emîn Riyâhî, *Rutbetü’l-hayât* Önsözü, Tahran 1362/1983, s. 16-17.
7. Wilferd Madelung, “Yûsuf al-Hamadânî and the Naq_bandiyya”, *Quaderni di Studi Arabi*, 5-6 (1987-1988), s. 499-509.
8. Abdülhâlik Gucdûvânî, “Risâle-i Sâhibiyye” (nşr. Saîd Nefîsî), *Ferheng-i Îrân-zemîn*, I, (1332/1953), s. 78-101.
9. Süleymaniye Ktp., İbrahim Efendi, nr. 430.

3. Taşkent'te, Özbekistan Fenler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü Ktp., nr. 2533, vr. 20-37. Mahmud Hasanov'un kaleme aldığı *Hâce-i Cehân Hâce Abdülhâlık Gicduvânî* (Taşkent 1994) adlı Özbekçe eserde özetlenen Makâmât (s. 18-22), bu nüshaya istinâd etmiş olmalıdır.
4. Molla Abdülhakîm'in derlediği ve İrec Efşâr'ın neşrettiği Farsça *Kandiyye*'de muhtasar olarak nakledilmiştir (Tahran 1955, s. 6-16).

Makâmât, eskiden beri Hâcegân ve Nakşbendî muhitlerinde bilinen ve az çok kullanılan bir kaynaktır. Anonim bir eser olan *Makâmât-ı Abdülhâlık Gucdüvânî ve Ârif Rûgerî* adlı risâlenin başlangıcındaki Gucdüvânî'nin babasıyla ilgili birkaç sayfalık bilgi, tamamen *Makâmât-ı Yûsuf Hemedânî*'den kopya edilmiştir¹⁰. Bir Hâcegân dönemi eseri olan *Meslekü'l-ârifîn*'in başındaki “emmâ ba'd” ifâdesinden sonraki cümleler, *Makâmât-ı Yûsuf Hemedânî*'nin başlangıcı ile aynıdır¹¹. *Reşahât*'ta da şöyle bir ifâde yer alır: “Hazret-i Hâce Abdülhâlık Gucdüvânî'nin eserlerinden birinde zikredildiğine göre, o şöyle buyurmuştur: 22 yaşında iken Hâce Hızır (a.s) beni büyük şeyh Yûsuf Hemedânî'ye havâle ettiler”¹². Bu cümle *Makâmât*'tan nakledilmiştir¹³. Hicrî 11. asır Nakşî metinlerinden *Matlabu't-tâlibîn*'de Yû-

10. bk. *Makâmât-ı Abdülhâlık Gucdüvânî ve Ârif Rûgerî* (nşr. Saîd Nefîsî), *Ferheng-i Îrân-zemîn*, II/1 (1333/1954), s. 1-2; *Risâle-i Sâhibiyye*, s. 94-96.

11. bk. Muhammed b. Ahmed b. Es'ad Buhârî, *Meslekü'l-ârifîn*, İstanbul Ün. Merkez Ktp, FY, nr. 185, vr. 5b ve Abdülhâlık Gucdüvânî, *Risâle-i Sâhibiyye*, s. 78-79.

12. Ali b. Hüseyin Safî, *Reşahât-ı Aynü'l-hayât* (thk. Ali Asgar Muîniyân), Tahran 1977, I, 36.

13. Gucdüvânî, *Risâle-i Sâhibiyye*, s. 96.

suf Hemedânî anlatılırken *Makâmât*'taki cümleler aynen alınıp özetlenmiştir¹⁴.

Şimdi *Makâmât-ı Yûsuf Hemedânî*'nin diğer kaynaklarla çelişen noktalarına kısaca temâs edelim. Esâsen “diğer kaynaklar” diye kastedtiğimiz, Ebû Sa'd es-Sem'ânî'nin (ö. 562/1167) *el-Ensâb*¹⁵ ve *Zeylû Târîhi Bağdâd*¹⁶ adlı eserleri ile, bunlardan istifâde eden diğer târîh ve tabakât kitaplarıdır¹⁷.

1. Adı: Hâce'nin adı *Makâmât*'ın bazı yerlerinde Ebû Yûsuf Hemedânî¹⁸, bazı yerlerinde ise Yûsuf Hemedânî¹⁹ olarak geçer. Aynı risâle içinde ayrı kullanımların oluşu, müsten-sihlerin dikkatsizliği ile yorumlanmalıdır.
2. Nesebi: Sem'ânî'nin *el-Ensâb*'ında nesebi, Ebû Ya'kûb Yûsuf b. Eyyûb b. Yûsuf b. Hüseyin b. Vehre şeklinde kaydedilmiştir²⁰. *Makâmât* nüshalarında ise daha farklı bir şecere göze çarpar: (Ebû) Yûsuf b. Ya'kûb b. Abdülvâhid b. Abdülbâsıt... *Tibyân* içindeki *Makâmât* nüshasında Ebû Hanîfe'ye, *Risâle-i Sâhibiyye* adıyla neşredilen nüshada ise Âdem (a.s)'a kadar çıkan soy şeceresi, *Kandiyye* için-

14. Ebu'l-Abbâs Muhammed Tâlib, *Matlabu't-tâlibîn*, Özbekistan Fenler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü Ktp., nr. 80, vr. 16a-17a.
15. Beyrut 1988, I, 412.
16. Yazma bir nüshası: Leiden Or. 29 (2)'de bulunmaktadır.
17. Meselâ bk. Şemseddîn Muhammed ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, Beyrut 1985, XX, 66-69. *Nefahât* ve *Reşahât* da kısmen bu gruba girer.
18. bk. *Risâle-i Sâhibiyye*, s. 79, 83; *Makâmât-ı Yûsuf Hemedânî* (*Tibyânü vesâil* içinde), I, 379a.
19. *Makâmât-ı Yûsuf Hemedânî* (*Tibyânü vesâil* içinde), I, 379a, 380a, 386b; *Makâmât* (*Kandiyye* içinde), s. 6, 14.
20. Sem'ânî, *el-Ensâb*, Beyrut 1988, I, 412.

de neşredilen muhtasar nüshada yoktur. Bu şecere, mu-taassıb bir haneffî müstensih tarafından uydurulup eklen-miş olmalıdır. Saîd Nefisî de bu tür şecerelerin uydurma olduğu kanâatindedir²¹.

3. Doğum yeri ve târihi: *el-Ensâb*'da Hemedân'ın Bûzenecird köyünde, h. 440 veya 441 senesinde doğduğu kaydedilmiştir. *Makâmât*'ta ise Hemedân'ın Guneyme mahallesinde doğduğu nakledilir²² ve doğum târihi dolaylı yolla h. 420 olarak gösterilir²³. Bu farklılık *Makâmât* yazarı ya da müs-tensihlerinin yanlış bilgisine dayanıyor olabilir. Bu konu-larda Sem'ânî'nin verdiği bilgilere i'timâd etmek daha doğ-rudur. Zîrâ Sem'ânî kendisini bu işe vakfetmiş dikkatli bir yazardır ve gerek Yûsuf Hemedânî, gerekse halifelerinden Hasan Endakî ile bizzat görüşüp istifâde etmiştir²⁴.
4. Vefât yeri ve târihi: Sem'ânî onun 535/1141 senesinde Herât ile Merv arasındaki Bâmeîn kasabasında vefât etti-ğini, cenâzesinin Merv'e taşınıp oraya defnedildiğini söyler. *Makâmât*'ta ise Semerkand'ın Gâtfer semtinin Hoşrûd Ma-hallesi'ndeki evinde medfûn olduğu kaydedilmiştir²⁵. Se-merkand türbeleri hakkında bilgi veren *Semeriyye* ve *Kan-diyye* adlı eserlerde, Yûsuf Hemedânî'nin kabrinden söz

21. Saîd Nefisî, *Risâle-i Sâhibiyye* Önsözü, s. 73.

22. *Risâle-i Sâhibiyye*, s. 85.

23. *Risâle-i Sâhibiyye*, s. 84. Burada h. 504 senesinde, şeyhin ömründen 1009 ay ve 26 gün (84 sene) geçtiği söylenir.

24. Sem'ânî, *el-Ensâb*, I, 217, 412.

25. *Risâle-i Sâhibiyye*, s. 85. *Tibyân*'daki *Makâmât*'ta Yûsuf Hemedânî'nin vefâtı anlatılırken: "Semerkand büyükleri orada hazır idiler" denir (I, 388b).

edilir²⁶. *Nefehât*, *Reşahât* ve diğer tüm Nakşî metinlerinde Sem'ânî'nin verdiği bilgiler esas alınıp kabrin Merv'de olduğu kaydedilmiştir. Hattâ *Makâmât*'taki bilgilere i'timâd edip aynen özetleyen *Matlabu't-tâlibîn* müellifi bile kabrin Merv'de olduğu kanâatindedir²⁷. Günümüz araştırmacılarından Hamid Algar, kabrin yeri probleminin henüz çözülemediğini söyler²⁸. *Kandiyye*'de Yûsuf Hemedânî ya da benzer isimde dört kişinin varlığından bahsedilmektedir. Muhtemelen benzer isimde başka bir şahsın kabri Yûsuf Hemedânî'nin kabri zannedilip halk arasında kabul görmüş ve *Makâmât*'a ilâveler yapan müstensih tarafından Gucdûvânî'nin üslûbuyla risâleye eklenmiş olabilir.

Vefât târihi meselesine gelince; *Makâmât*'ta Hemedânî'nin 28 Muharrem Perşembe günü vefât ettiği nakledilmiş, ancak sene zikredilmemiştir²⁹. Daha önce 504/1110 senesinden bahsedilmiş olması³⁰, bazı araştırmacılar tarafından³¹ vefâtın o sene akabinde (h. 505) olduğu şeklinde yorumlanmış. Oysa burada sarâhat yoktur.

5. Cehrî-hafî zikir meselesi: *Makâmât*'ta, Yûsuf Hemedânî'nin cehrî zikir yapmadığı, hafî (sessiz) zikir yaptığı,

26. Ebû Tâhir Semerkandî, *Semeriyye* (nşr. İrec Efşâr), Tahran 1343, s. 66; Molla Abdülhakîm (drl.), *Kandiyye* (nşr. İrec Efşâr), Tahran 1955, s. 6, 16.
27. Muhammed Tâlib, *Matlabu't-tâlibîn*, vr. 17a.
28. Hamid Algar, "Abû Ya'kûb Hamadânî", *Encyclopaedia Iranica*, I, 396.
29. *Risâle-i Sâhibiyye*, s. 97.
30. *Risâle-i Sâhibiyye*, s. 84.
31. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, s. 67-68 (dipnot: 20).

hattâ onun döneminde cehrî zikrin olmadığı ifâde edilmiştir³². *Reşahât* ve *Hazarâtü'l-kuds* gibi Nakşî metinlerinde ise Yûsuf Hemedânî'nin cehrî zikir yaptığı ancak Gucdüvânî'ye hafî zikri telkîn eden kişi Hızır (a.s) olduğu için onu değiştirmedığı beyân edilir³³. Hemedânî'nin cehrî zikir yaptığı, Yesevî kaynaklarınca da doğrulanır³⁴. *Makâmât*'taki bu farklı ifâde, Hemedânî'den sonra Yesevîye ve Hâcegân adlarıyla devam eden tarîkattaki cehrî hafî münâkaşaları neticesinde, hafî kola mensub bir mürid tarafından bilinçli bir şekilde eklenmiş olmalıdır.

6. Hicrî 600 yılı meselesi: Gucdüvânî'nin vefât târihi olarak genellikle h. 575 senesi kabûl edilir. Oysa ona isnâd edilen *Makâmât*'ın sonunda h. 600 senesine âid bazı olaylar nakledilmiştir³⁵. Ancak bunlar, *Makâmât*'ın bittiğini ifâde eden "temmet" kaydından sonra yazılmış olduğu için sonradan eklendiği anlaşılmaktadır.

Netîce olarak *Makâmât* hakkında şunları söyleyebiliriz:

Sultan Sencer b. Melikşâh, Yûsuf Hemedânî'nin ahlâk ve ahvâlini ihtivâ eden bir risâle (mektup) yazılıp kendisine gönderilmesini ricâ etmiş³⁶, bunun üzerine kaleme alınan risâle, Hemedânî'nin vefâtından sonra muhtemelen Gucdüvânî tarafından ik-

32. *Risâle-i Sâhibiyye*, s. 85; *Makâmât* (*Tibyân* içinde), I, 382b.

33. Safî, *Reşahât*, I, 36; Bedreddîn b. İbrâhîm Sirhindî, *Hazarâtü'l-kuds* (I), Özb. Fenler Ak. Şark. Ens. Ktp., nr. 76, (cild-i evvel) vr. 75b-76a.

34. Muhammed Âlim Sıddîkî, *Lemehât min nefehâti'l-kuds* (nşr. Muhammed Nezîr Rânchâ), Lahor 1986, s. 41. Bu eserin bir nüshasını lütfe-den aziz dostum M. Nezîr Rânchâ Bey'e teşekkürü bir borç biliyorum.

35. *Risâle-i Sâhibiyye*, s. 99,100; *Makâmât* (*Tibyân* içinde), I, 388b, 389a.

36. bk. *Risâle-i Sâhibiyye*, s. 82-84.

mâl edilerek *Makâmât-ı Yûsuf Hemedânî* meydana getirilmiştir. Sonraları bazı düşüncelerle müstensihler tarafından yeni ilâveler yapılan eser, bu son şekliyle günümüze ulaşmıştır. “Bazı düşünceler” ifâdesiyle kasdettiğimiz hususlar üç noktada odaklanır: Sünnîlik, Hanefîlik ve hafî zikir.

Hicrî altıncı asır ve sonrasında bazı tarîkatların şîî muhitlerde hızla yayılması, bu tarîkatların Alevî neşveye sâhip olup Hz. Ali’ye ulaşan silsileler beyân etmeleri ve Vefâiyye gibi tarîkatların zuhûr edişi, Mâverâünnehr sünnîlerini Alevîlik kokmayan bir tarîkat ve silsile te’sisine itmiş, bu sebeple Hz. Ebû Bekir’e ulaşan bir tarîkat silsilesi *Makâmât-ı Yûsuf Hemedânî* ile gündeme getirilmiş olabilir³⁷.

O dönemde Horasan bölgesi, Hanefî - Şâfiî mücâdelesine sahne oluyor, Nizâmiye Medreseleri’ni kuran Selçuklu devleti genellikle Şâfiî ve Eş’arîleri destekliyordu. O bölgedeki sûfilerin çoğu da Şâfiî idiler³⁸. Böyle bir dönemde meşhur bir sûfinin Hanefî olması, Hanefîler için fevkalâde önem arz etmekteydi ve bazı insanlar, bunun propagandasını daha iyi yapabilmek için o sûfiye, Ebû Hanîfe’ye ulaşan bir şecere isnâd etmekten çekinmediler.

Yûsuf Hemedânî’nin halîfelerinden Ahmed Yesevî, zikr-i erre adıyla cehrî zikre, diğer halîfesi Gucdüvânî ise zikr-i dil (kalb zikri) adıyla hafî zikre yönelmişlerdi. Yesevî’nin takipçileri, büyük şeyhleri Hemedânî’nin de cehrî zikir yaptığını savunuyor, buna karşı Gucdüvânî’nin takipçileri aksini iddiâ ediyor ve *Makâmât’a*

37. Bekrî silsile için bk. *Risâle-i Sâhibiyye*, s. 81; Kasım Kufralı, *Nakşben-diliğin Kuruluş ve Yayılışı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Türkiyat Ens. Ktp., nr. 337, s. 22-23.

38. bk. Wilferd Madelung, *agm.*, s. 509.

öyle yazıyorlardı. Ancak sonraları Hâcegân'dan Mahmûd Encîr-fağnevî (ö. 715/1315-16 ?) ve halefleri cehrî zikre meyletmiş, ayrıca *Reşahât* gibi temel Nakşî metinlerinin uzlaşmacı üslûbu sâyesinde hafî-cehrî meselesi önemli bir mesele olmamıştır³⁹.

Sem'ânî ve tâkipçilerinin Yûsuf Hemedânî hakkında verdikleri bilgiler, onun tasavvufî şahsiyetini yansıtmada yetersizdirler. Oysa *Makâmât*, Hemedânî'nin davranışlarını ve ahlâkını çok canlı bir şekilde günümüze aktarır, onun tasavvufî dünyasını detaylarıyla birlikte önümüze koyar. Bu yüzden Yûsuf Hemedânî'yi tanımak için *Makâmât* kaçınılmaz bir kaynaktır. Önemi-ne binâen bu eserin tercümesini sunuyoruz. Ardından Hemedânî'nin eserleri gelecektir.

Necdet Tosun

39. Hafî - cehrî meselesi bu iki tarîkat arasında önemli bir sorun olmamışsa da, ulemânın cehrî zikre itirazları, Yesevîleri sonraki asırlarda bile savunma ihtiyâcına itmiş ve bu konuda müstakil eserler kaleme alınmıştır. Meselâ: Muhammed Şerîf el-Hüseynî, *Huccetü'z-zâirîn*, Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 372, vr. 1b-203b.

BİRİNCİ KISIM

MAKÂMÂT-I YÛSUF HEMEDÂNÎ

Bismillâhirrahmânirrahîm

İ lâhî! Sıfatlarının en seçkini, celâlinin yüceliği, peygamberlerinin azameti, şehidlerin kanı ve mümtâz kullarının nefesi (ya da canı) hürmetine senden ilimde artış, rızıkta bereket, ölmenden önce tevbe, ölürken bağışlanma, öldükten sonra rahat, Cehennem'den kurtulma, Cennet'e girme ve dünya ve âhirette âfiyet diliyoruz.

Ahadiyyet sarayı kullarının en zayıfı, Samediyet mertebesi âcizlerinin en güçsüzü Abdülhâlık b. Abdülcemîl (Allah onu sâliklerin gâyelerine ve âriflerin makâmlarına ulaştırsın, âmîn) diyor ki: Aldanış, neşelenme, nefsanî duyguların ve şeytânî vesveselerin gâlip gelme zamanı olan gençlik yıllarında bu fakîrin gönlüne ansızın "*Lütuf Allah'ın elindedir, onu dilediğine verir*"¹ âyeti-

1. Hadîd, 57/29.

nin cezbesi ve hakikatı arama (müridlik) isteği doğdu. “Allah şerefli işleri sever” cümlesinin gereği ve “Allah ile sohbet et (eğer Allah ile sohbet edemiyorsan Onunla sohbet edenlerle sohbet et)” sözünü idrâk etmenin azmi beni kararlı hâle getirdi. Gaybın ilhâm vericisi, bu çâresizin düşünce sayfasına hidâyet kalemiyle şunu nakşediyordu: Bu (ilâhî) ikramlara ve nasibe kavuşmak, bu saâdete ulaşmak, gerçek bir sûfiye tâbi olmadan ve şefkatli bir efendinin peşine düşmeden mümkün değildir. “Kim bir şeyi ister ve ciddiyetle azmederse onu elde eder” sözünün doğru hükmü ve “*Allah dilediği insanı nûruna ulaştırır*”²nişânı üzere, müridlik başımı, o velîlik kubbesi, hidâyet kâ’besinin saf kulu, mürşid-i samadânî Şeyh Yûsuf Hemedânî’nin ayağına koydum. Müridlik dergâhında i’tikâf edenlerle ve o hakikat hânedânında sevgi dergâhının yüksek eşğine yapışanlarla birlikte bu yola girdim. Bir süre bu doğru yolda, o tarikat seyyâhı ve hakikat denizinin dalgıcı, Peygamberlerin Efendisi (a.s)’ın şerîâtına uyan, gayb sırlarını keşfeden (Ebû) Yûsuf b. Ya’kûb b. Abdülvâhid b. Abdülbâsıt b. Zamzam (Tamtam) b. Bâkır b. Muhammed b. İsmâîl b. Ebû Hanîfe Nu’mân b. Sâbit... efendimize uyma yoluna, niyet, tâbi olma ve muhtaçlık ayağımı bastım. Hızır (a.s)’ın havâle ve tavsiyesiyle o evliyâlar sultânı, bu âciz zayıfı ve güçsüz fakîri kalb zikrinin telkîni ile şerefliendirdi.

Aynı şekilde tüm insanların, padişah, vezir, âlim, zâhid, deriş, avâm ve havâs herkesin bu büyük efendi ve âlim-i rabbânî Şeyh Yûsuf Hemedânî’ye tâbi olmaları gerekir. Çünkü bu azîz şeyh kesinlikle Hz. Peygamber (a.s)’ın dînine muhâlefet etmemişlerdir. Sahâbe, tâbiûn, tebe-i tâbiûn ve selef-i sâlihîne uyarak yaşamışlardır. Hemedân şehrinde ve bulundukları diğer yerler-

de dâimâ şu mübârek sözü söylüyorlardı: “Doğru yol, Allah rasûlü Hz. Muhammed’in yoludur. Çünkü âlemin efendisi şöyle buyurmuşlardır: *Ey Ebû Hureyre! İnsanlara benim yolumu (sünnetimi) öğret ve sen de amel et ki kıyâmet gününde ı ışık verecek bir nûra kavuşasın*”.

Hız. Peygamber (a.s)’ın işâreti bu olduğı için, yolu pâk olan bu büyük şeyh de dostlarını ve kendisine uyanları yani Hâce Hasan Endakî, Hâce Abdullah Barakî, Hâce Ahmed Yesevî, Hâce Al-yâne (?), bu fakîr Abdülhâlık b. Abdülcemîl ve hizmette bulunan diğçer dervişleri nebevî şerîat caddesine çağırıyorlardı. Nefsânî arzulara uymaktan, bid’attan, şerîata muhâlefetten, bâtıl ve fitne ehli insanların yolundan ve mukallidlerin taklîdinden sakındırıyor, îkâz ediyorlardı. Bu azîzlerin yolu tüm âfetlerden arınmıştır. Onda ne ta’tîl rengi, ne de teşbîh kokusu vardır (Allah’ın sıfatlarını inkâr etmezler ve O’nu başka şeye benzetmezler). Aksine sırf hidâyet ve ma’rifet nûrudur.

Şeyhimiz mübârek sözleriyle şöyle buyurdular: Bu yol, Hız. Ebû Bekir Sıddîk (r.a)’ın yoludur. Asır be-asır bize ulaşmıştır ve tâ kıyâmete dek devâm edecektir. Bu yüzden tüm mü’minler ve sâlikler bu seçkin yola tâbî olmalı, bu hânedân ile sohbet etmeli, onların yoluna sülûk edip onlarla bulunmaktan ve ünsiyetten uzak kalmamalıdır.

Şâhzâde Kusem b. Abbâs’ın makâmında (kabrinde) de şöyle buyurdular: “Kim ki bu yol üzere amel eder ve ona sarılırsa, şüphesiz tüm karanlıklardan emîn olur ve bid’at denizinin dalgasından kurtulur”. Sonra şöyle buyurdular: Ey Abdülhâlık! Bilesin ki, Hakk yolunun yolculuğı yani sülûk iki kısımdır: Sülûk-i zâhir ve sülûk-i bâtın. Sülûk-i zâhir, dâimâ ilâhî emir ve yasaklara riâyet etmek, imkân ölçüsünde dînî ölçüleri muhâfaza etmek ve nefsin

arzularından kaçınmaktır. İkinci kısım olan sülûk-i bâtın ise, kalbi temizlemeye çalışmak ve nefsânî kötü sıfatları yok etmek için gayret sarfetmektir. Bâtın temizliği dedikleri işte budur. Kalb zikirinde sınırsız bir çaba ve azim gerekir ki, kalb Hakk Teâlâ'yı zikreder hâle gelsin. Bu zikir telkîni önce Hz. Ebû Bekir (r.a)'ın kalbine, ondan Selmân Fârsî'ye, ondan Ca'fer-i Sâdık'a, ondan Sultân Bâyezîd'e, ondan Şeyh Ebu'l-Hasan Harakânî'ye, ondan büyük şeyh Ebû Ali Fârmedî Tûsî'ye ve ondan da bize ulaşmıştır.

Bunu söylediler ve mübârek başlarını öne eğip öğle ezanına kadar böyle durdular. Öğle namazını kılınca şöyle buyurdular: Ey dervişler! Bu silsilede her ne kadar bu efendilerden başka aziz insanlar var idiyse de, özellikle bunların seçilmesinin sebebi, onların mükâşefe ve müşâhedede (kalb gözüyle görmede) bu silsilenin önde gelen şahsiyetleri olmalarındandır.

Sonra mübârek yüzlerini bu fakîre çevirdiler ve inci saçan mübârek sözleriyle dediler ki: Ey Abdülhâlîk! Büyük şeyh Ebû Ali Fârmedî dünyadan âhirete göçtükten sonra (ö. 477/1084), bana şeriat ve tarîkatta bir problem zuhûr edince, onun rûhâniyetinden (*Tibyân* nüshasında: Hamîdüddîn Multânî'nin rûhâniyetinden) yardım istiyordum ve o anda şeyh hazretlerinin rûhâniyeti o meseleyi çözüyordu. Bu yolda büyük hâce Ebû Ali Fârmedî'den bize ulaşan irfânı ve mâneviyâtı, tarîkat sâliklerine ve Hak dergâhının muhtaçlarına ulaştırıyorum.

Sonra mübârek yüzünü tekrar bana çevirdi ve şöyle buyurdu: Ey Abdülhâlîk! Tıpkı benim, Hâce Ebû Ali'nin dördüncü halîfesi oluşum gibi, sen de bizim dördüncü halîfemiz olacaksın. (Fârmedî'nin dört halîfesi: 1. Abdullah Şîrâzî, 2. Hâce İshâk Fahr-i Nasrâbâdî, 3. Hâce Hamîdüddîn Multânî, 4. Hâce Yûsuf Hemedânî. bk. *Makâmât* (*Tibyan* içinde), I, 380a). Baktım ki gözleri

dolmuştu. Sonra ben sordum: Sizden sonra halife kim olacak? Şeyh efendi şöyle buyurdular: Bizden sonra yerimize Hâce Abdullah Barakî geçecek, sonra Hâce Hasan Endakî, ondan sonra Hâce Ahmed Yesevî. Hâce Ahmed Yesevî, Türkistan diyârına gidince halife sen olacaksın. Mutlaka Hz. Muhammed (a.s)’ın şerîatı yolunda ol ve şerîat sınırını bir zerre bile olsa aşma, dîne aykırı iş yapan bir kimseyi görünce de ona engel ol. Allah Teâlâ en iyisini bilir.

504 senesi Ramazan ayının 11. Çarşamba günü Sencer b. Melikşâh, Semerkand’daki Kâsım b. Cûkî’ye bir mektup gönderdi. O mektupta şöyle diyordu:

Şeyhu’l-İslâm ve’l-müslimîn Hâce Ali b. Muhammed, Kadı Alâeddîn Ömer... gibi Semerkand büyüklerinin bildirdiğine göre, muhterem şeyh Yûsuf Hemedânî’nin yaşı kemâle ermiştir. Bizim o tarafa gitmeye fırsatımız yok. Zîrâ Süleymanşâh, büyük bir ordu ile bu tarafa yönelmiş. Bu yüzden Semerkand vilâyetine gidip gelemeyiz. Dervişlerin tekke masrafları için Kâsım b. Cûkî’ye helâl yoldan ihtiyatla kazanılmış 50.000 dinar gönderildi. Siz de bizim işimiz için Fâtîha okuyunuz. Tüm arzumuz, hazret-i şeyhin ahlâk ve ahvâlinin yazılıp bize gönderilmesidir. Çünkü duyduğumuza göre, hazret-i şeyhin yolu ve tavırları tıpkı sahâbenin yolu gibiymiş. Mutlaka buna önem veriniz ve duâcınızı da bu nasîb ile şerefendiriniz.

Sonra hazret-i şeyhu’l-İslâm, azizlerin huzûruna, Hâce Abdullah Barakî’nin evine geldiler. Hâce Hasan Endakî’yi, Hâce Ahmed Yesevî’yi, Hâce Şâh Gâtferî’yi... ve bu fakîr Abdülhâlık’ı topladılar. Sultan Sencer’in meselesini anlattılar. Sonra hepsi Şeyh Yûsuf Hemedânî’nin huzûruna girdiler, Sencer b. Melikşâh’ın arzusunu şeyhe arz ettiler. Şeyh, onun işi için Fâtîha’yı okudu, son-

ra şöyle buyurdu: Ey dervişler! Bizde hatâdan başka ne zuhûr etmiştir ki, onu Sencer'e gönderebilelim? Bunun üzerine Hâce Al-yâne: Efendim! Dervişlerin sizden istediği, onlara müsâde etmenizdir, deyince, şeyhimiz: Bizden, Allah Rasûl'ünün şerîatına uygun ne gördüyseniz yazın, buyurdular.

504 senesi Zü'l-ka'de ayının 28. Salı günü, şeyhimizin ömründen 1009 ay ve 26 gün (*Tibyân* nüshasında 20 gün) geçmişti. Şeyhimizin doğumu 2 Safer Pazartesi günü olmuştu. Yürüyerek 38 defa hacca gitmişlerdi. Hafs kırâatı ile bin (*Tibyân*: onbin) Kur'ân hatmi okumuşlardı. Tefsîr, hadîs, fıkıh, usûl, furû' ve kelâma dâir 700 kitabı ezberlemiş ve 213 meşâyih ile tanışmıştı. Çoğu günler oruçlu olurdu. 8000 putperesti Müslüman etmişlerdi. Tevbe ettirip yola getirdiği kişilerin ise sayısını kimse bilmez.

Mübârek bir ayağı kısa idi. Yüzlerinde çiçek hastalığından kalma leke ve izler vardı. Sakalları uzun ve kıvılcıklı idi. Biraz zayıf idiler. Kimi görseler "Hâce" (efendi) diye hitâb ederlerdi. Çok yolculuk yaparlardı. Elbiseleri yüнден ve yamalı olurdu. Yedikleri arpa ekmeği, darı ekmeği ve çekirdek yağı idi. Kırk günde bir defa tavuk eti yerlerdi. Bazen deve ve koyun eti yedikleri de olurdu. Çizme îmâlâtı ve çiftçilik yaparlardı. Hak Teâlâ ona ne verdiyse, onu fakirlere, yetimlere, gariplere ve âilesi kalabalık olan yoksullara verirlerdi. Ömründe hiçbir defa dilenmemişti ve müridlerini de bundan men ederdi. Dâimâ Allah'a güvenir, dünyayı îmâr için uğraşmaz ama uğraşanlara da engel olmazdı. Senede 40 gün emr-i ma'rûf nehy-i münker yapar, insanlara hayrı tavsiye ederdi. Padişah ve zenginlerin evine gitmezdi. 75 sene bekâr yaşadılar (sonra evlendiler).

Gözünün üzerinde bir güzellik vardı. Vefâtundan sonra ihtilâf oldu; bazıları sağ tarafta, bazıları sol taraftaydı dediler. Gö-

zû yaşlıydı. Nâ-mahreme ve çocuklara bakmazdı. Hızır (a.s)'ın izniyle Receb ayının 10. günü Semerkand'a geldiler. Güzel sesli, orta boylu idiler. Parmakları uzundu. Türkçe bilmezlerdi. Çoğu zaman terlik ve yamalı elbise giyerlerdi. Müridlerinden yamalı elbise giyenleri sever, onlara hürmet gösterirlerdi. Ömürlerinde bir kez bile ayaklarını uzatmamışlardı. Hakk Teâlâ'nın korkusu ile ağlarlardı. Sözleri tatlı idi, tebessümle konuşurlardı. Açlıktan ve riyâzattan dolayı belleri bükülmüştü. Yüksek sesle (cehrî) zikir yapmazlardı. Birçok müridi vardı. Onların zamanında cehrî zikir yoktu. Şeyhinin şeyhi olan Ebu'l-Hasan Harakânî'yi (ö. 425/1034) görmüşlerdi. Doğum yerleri Hemedân'ın Guneyme mahallesidir. Çoğunlukla yaya yürürlerdi.

Perşembe ve cuma geceleri ile bayram akşamları büyük zât-ları ziyâret ederlerdi. Bir şehirden gelen misâfire, hangi şehirden geldiğini, orada dervişlerden kimler olduğunu ve orada medfûn bulunan sûfilerin adlarını sorarlardı. Nefesi tutarak kalb zikri yaptıkları için uzuvları dâimâ terli olurdu. Devâm ettikleri evrâddan hâriç olarak her farz namazdan sonra bir cüz Kur'ân okurlardı. Şu anda medfûn bulundukları Gâtfer semtinin Hoşrûd mahallesindeki evden Mescid-i Câmi'e gidinceye kadar Kur'ân-ı kerîm'i hatmederlerdi. Mescidden Hâce Hasan Endakî ve Hâce Ahmed Yesevî'nin evine kadar Bakara Sûresi'ni okurlar, mescide dönüşte de Âl-i İmrân Sûresi'ni okurlardı. Şeyhimizin mescidinden bu dervişlerin evine kadar olan mesâfe 107 adım idi. Namazın iki rekatında bir cüz Kur'ân okurlardı.

Şeyhimiz yüzünü bazen Hemedân tarafına çevirir ve çok ağ-lardı. Hakk Teâlâ'dan erkek ve sâlih bir çocuk isterdi. Dâimâ Abdurrahman Dih-i Murde-i Alyânegî'nin vaazına giderdi. Kış mevsiminde saçlarını nâdiren traş ederdi. Selmân Fârsî'nin asâsı ve

sarığı kendilerindeydi. Yeni ayı görünce Semerkand'ın ileri gelenlerini çağırır, onlarla dînî konularda müzâkereler yapardı. Semerkand büyükleri de onun sohbetinden uzak kalmazlardı. Hâce-i zinde dilân, Hâce Hızır (a.s) ile sohbet ederdi. İyi ok atar, mal mülk satın almaz; mushaf, seccâde, tarak, misvak ve havluyu yanında taşırdı. Göz ağrısı ve yaralar için ilaç ve merhem yapar, vücud ateşi için muska verirdi. Çete ve Tokmak orduları geldikleri zaman onlarla savaşırdı. Sürekli abdestli bulunur, özürsüz olarak cemâatle namazı terk etmezdi. Kimden daha çok cefâ ve eziyet görmüşse, ona daha iyi davranırdı.

Yemeğini kendi pişirir, elbisesini kendi yıkar ve eğer elbise yırtılırsa kendisi yamardı. Pazarda pişen yiyeceklerden yemezdi. Sarığını büyük bağlar, sarığın sarkan ucunu uzun bırakırdı. Elbise kolu geniş ve kısa idi. Elbisesini sabunla yıkadığı az olurdu. Yüksek sesle gülmezdi. Kimsenin nasibine ve lokmasına mâni olmazdı. Yumuşak tonda konuşur, yolda sâkin yürürdü. Salavât ve istiğfârı çok okur, vitir, teheccüd ve tesbîh namazlarını birbirine yakın kılardı. Çok duâ eder, müridlerine de çok duâ etmelerini tavsiye ederdi. Kerâmet ve velîliğini göstermezdi. Mü'minlerden onu davet eden kim olursa olsun giderdi. Hiçkimseyi ve hiçbir şeyi küçük görmez, hafife almazdı. Hiç kimseye karşı da övünmezdi. Kabir ziyâretine çok gider, mezarlıkta ayakkabısız dolaşır, kabir ehline selam verir, âyetler ve hadislerde nakledilen duâlardan okurdu. Çoğunlukla ekmeği sirkeyle yerdı. Duâyı Seyfî, Kasîde-i Bürde, kırk ism-i a'zam ve Kur'ân âyetlerini çok okurdu. Geceleri sakalını çok tarardı. Mânevî sohbetleri çok olurdu. Ata az biner, daha ziyâde merkebe ve deveye binerdi. Pazar az giderdi. İslâm'daki ilk dört halîfenin faziletlerini çok anlatır, onların menkıbelerini naklederdi. Helâl yiyen ve helâl işte çalışanları dost edinirdi.

Ölümü, kıyâmeti, can vermeyi, kabir suâlini, tekrar dirilmeyi, amel kitabını okumayı, amellerin tartılma yerini ve sırât köprüsünden geçmeyi çok hatırlar ve ağlardı. Halkı helâlinden giyinmeye ve helâl yolda çalışmaya teşvik ederdi. Mü'minlerle birlikte aynı kaptan yemek yer, yemekten önce ve sonra ellerini yıkardı. Yemeğe tuz ile başlar, yine tuzla bitirirdi. İnsanı küfre götürecek sözleri açıklar ve: "Allah'ım! Sana birşeyi şirk koştuktan yine sana sığınırım. Biliyorum, bilmediğim konularda senden mağfiret diliyorum. Şüphesiz sen gizlileri en iyi bilensin" diye duâ ederdi. Namazdan sonra Yâsîn okur ve bunu hiç terk etmezdi. Cemâziye's-sânî ayının son on günü ile Receb ayında oruç tutar ve bunu terk etmezdi. Bakır, gümüş ve altın kaplardan abdest ve gusül almazdı.

Kalpazan, kurnaz, fâsık, kibirli, kötü sözlü, hîlekâr, zâlim, halkı ve ana babasını inciten, kavgacı, bid'atçı, kötü davranışlı, bînamâz, boş konuşan, dalkavuk, sahtekâr, fâiz yiyen, yalan söyleyen, obur, pazarda çok dolaşıp haram yiyen, insanlara kötü lakap takan, halkın meselesinden menfaat temin eden, hîle, keskin dililik ve kurnazlıkla haklıyı haksız konumuna düşüren; kendisini halk içinde mü'min, zâhid, dindar, sünnete bağlı, derviş, âlim, takvâ ehli, âbid, iyiliği emredip kötülükten men eden bir insan gibi gösteren; dünyevî gâyelerle kendisini halk içinde iyi ve zâhi-ren şerîata bağlı bir insan gibi takdîm eden kişilere sohbetlerinde tevbe etmeyi tavsiye eder, eğer kabul etmezlerse onları düşman bilir ve meclisinden kovardı.

Ekmeği tuzla yediği az olurdu. Kuru ekmek yer ve konuşurken "ben" demezdi. Eğer ihtiyaç olursa "çâresiz" derdi. Hiç kimseye "köpek", "domuz", "bedbaht", "lânet olsun", "nasıbsız" gibi sözler söylemezdi. "Ne soğuk", "ne sıcak" demezdi. Hamama git-

mezdi. Hiç kimseye bedduâ etmez, önüne gelen her mü'mine selam verir, her gelen için ayağa kalkardı. Dâimâ düşünceli ve kederli idi. Çuval hesâbını bilmezdi. Güzel yazı yazardı. Bıyıklarını kısa tutardı, müridleri de öyle yapardı. Yalnızlığı ve uzleti tercih ederdi. Yemeği çoğunlukla susuz ve yağsız yerdi. Sürekli mücâhede ve riyâzat içinde idi. Halkın yemeğini yemez, avam halk ile sohbet etmekten kaçınırdı. Siyah çizme giyer, sarığını âlimler gibi sarar ve sarıgın sarkan ucunu iki omuzu arasına bırakırdı. Kazmayı iyi vururdu. İşsiz, bedâvacı (başkalarının sırtından geçinen) ve yiyip şişmanlayan insanları dost edinmezdi.

Tıp ilmiyle ilgili şeyler de anlatırdı. Yürürken sağa sola bakmazdı. Mecliste herkese umûmî konuşurdu. Meclis ve tekkeye sağ ayakla girip sol ayakla çıkardı. Yemeği sağ elle yer, başı açık olarak namaz kılmaz ve yemek yemezdi. Yüksek sesle Kur'ân okumazdı. Günde yüz kere abdest bozsa yine abdest tazeler ve bir an bile abdestsiz durmazdı. Mescid, sahrâ, mahalle, köy ve dağlara çok gider, oranın sâkinleri olan Türk, Tacik, Arap, efendi, derviş, köle, tüccar, ağa, çoban, deveci, tanıdık ve tanımadık herkese; İslâm'a göre farz, vâcib, sünnet, müstehab, âdâb, haram, helâl, mu bâh ve mekrûh olan şeyleri, hayız, nifâs, istihâze ve alışverişle ilgili muâmelât konularını anlatır, orada konaklar ve gücü yettiğince onlara İslâm'ı öğretirdi.

Bir kişiden az bir iyilik görse, karşılığını iki kat verirdi. Yanında dâimâ hurma, iri kuru üzüm ve kurabiye bulunur, bunları her gelene verirdi. Kendi şeyhinin huzûrunda konuşmazdı. Halkın tarlasından yürümezdi. Namazı uzatmazdı. Kendi ev işini kendisi yapar, değirmene kendisi giderdi. Bahar gelince çok gezerdi. Sabah, işrâk, evvâbîn, teheccüd ve istihâre namazlarını terk etmezdi. Şehid olmak isterdi. Sadaka ve zekât verir, i'tikâfa girer, kurban

keser, köle âzâd ederdi. Hakk Teâlâ'nın tehdîdinden korkar, vaa-diyle ümitvâr olurdu. Gönülünden seven ve sevilen bir insandı. Sıdk ve safâ ehliydi. İhlâslı, halîm ve cömert idi. Hakk'a şükreder, aslâ O'ndan şikâyet etmezdi. Hakk'ın taksîmine râzı olurdu. Her zaman ölüme hazırlıklı idi. Herkese karşı şefkatli, pîrlere hürmetli, vuslata erememiş insanlara merhametli idi. Emâneti iyi muhâfza eder, akrabâlarını ziyâret eder, her tehlikeden Allah'a sığınır-dı. Sürekli âhireti talep eder, Hakk Teâlâ'dan itâatta muvaffakiyet isterdi. Hanımlara hürmet ve riâyet ederdi. Yoldan eziyet verici nesneleri temizlerdi.

İmânında şüphe yoktu; "hakîkaten mü'minim" derdi. Müs-lüman cemâatıyla tartışmazdı. İyi ve kötü herkesin ardında na-maz kılardı. Ehl-i kiblede hiçbirine kâfir demezdi. Küçük ve büyük herkesin cenâze namazını kılardı. "Hayır ve şer tüm ka-der Allah'tandır" derdi. Padişaha karşı itâatkâr idi. "İmân, Hakk Teâlâ'nın lütfudur" derdi. "Kul, tüm azameti ve mükerremliğine rağmen yine de mahlûktur" derdi. "Kur'ân, Allah'ın kullarına olan sözüdür" derdi. "Kabir azâbı, münker ve nekîr haktır, gerçektir. Canlı ve ölülerin duâsı faydalıdır. Hz. Peygamber'in şefâati ve mi'râcı haktır. Amel kitabı okumak ve sırât köprüsü haktır. On sahâbî (aşere-i mübeşşere) cennetlidir. Kâfir, Hakk Teâlâ dilediği sürece dâimâ azaptadır. Ölü'nün kemiğinde ateş, taştaki ateş gi-bidir" derdi. "Hakk Teâlâ'yı görmek haktır. Peygamberlerin aklı, evliyânın aklından üstündür. Evliyânın kerâmeti haktır. Peygam-berlerin mertebesi, evliyânın mertebesinden üstündür. Mü'min-lerin aklı, kâfirlerin aklından üstündür. Hakk Teâlâ hakkıyla bilir ve kudretiyle muktedir" derdi.

"İnsanlar beş gruptur: Mü'min, kâfir, münâfık, günahkâr ve müşrik. İmân hakîkidir, mecâzî değil" derdi. Düşmanlarına iyi

davranırdı. “Tevfîk (Hakk’tan başarının gelmesi) kulun fiili ve gayreti ile berâberdir. İmân tek cüzdür. Hakk Teâlâ hiçbir şeye sirâyet etmez, hiçbir şey de ona. Hakk Teâlâ mekânın üzerinde ya da belli bir mekânın içinde değildir. Yaratıcıdır ve mekâna ihtiyâcı yoktur. Çalışıp kazanmak ilâhî emirdir. İyi amel îmandandır. İman itâattır, ama her itâat îman değildir. Her günah da küfür değildir. Peygamberler, velîler, mü’minler, sâlih insanlar ve günahkârların îmânı ile Cebrâil’in îmanı aynıdır. İmâmlar ma’sûm değildir, kusurları kusur olarak görülür. İman artmaz ve azalmaz. Allah’ı sevenlerden, bu sevgi nedeniyle ilâhî emirler sâkıt olmaz” derdi.

Sû-i hâtimedden korkardı. Yolu ve tarzı, yukarıda söylediği şeylerdi. Mezhebi, Ebû Hanîfe ve ashâbının tuttuğu yol idi. Fakırlığı severdi. Bazı dervişler çarık giyerlerdi. Hazret-i şeyh de ayağına meshederdi. Yemeğin başında “Bismillâh”, sonunda “Elhamdülillâh” derdi. “Her nefesi şuurla ve bilinçle alıp verin (*hûş der dem*), ayağınıza ve önünüze bakın (*nazar der kadem*), vatanda sefer edin (*sefer der vatan*) ve halk içinde Hakk ile olun (*halvet der encümen*)” derdi. “Meşâyıhın huzûrunda zâhiren ve bâtunen edeb, hürmet ve ta’zîm ile oturun” derdi. Sohbet ve hizmet kardeşlerine karşı îsâr ehli idi, onları kendisine tercîh ederdi. Tüm mahlûkâttan râzı idi. Hiç kimseye hased etmez, zenginlikten korkardı. Bazen şöyle buyururdu: “Bu azametli pâdişahlar ve gâfil câhiller, dervişlerin duyduğu hazdan gâfildirler”. “Nefsi ve kalbe gelen düşünceleri (havâtırı) tanımaya çalışın” der ve eklerdi: “Ey Abdülhâlîk! Havâtırı tanıma işi sana havâle edilmiştir”. “Zâhiri-nizi dağınıklıktan kurtarın. Zâhiri dağınık olanın batını ve gönlü daha da dağınık olur” derdi.

Kâfirlerin, Hristiyan, ateşperest ve Zerdüştlere evine gider; onlara Hz. Peygamber’in fazîletlerini anlatır, vaad ve vaîdi beyân

eder; onlar da bu dîni kabul ederlerdi. Sonra şeyh için bir hediye hazırlarlar, o da onlara hediye olarak bir şeyler verirdi. Dînî emir ve yasakları onlara öğretir, müridlerine: “Onlara hürmet gösterin” derdi. Müridleriyle seyahati sever ve “Akla uyun, nefse uymayın; akıl ve nefis, bir araya gelemeyen zıtlardır” derdi. “Dünyaya tutkun olmayın ve dünya süsüne meyletmeyin” derdi. Şeyhin arkasında namaz kılar, yanında durmazdı. Önce sağ ayakkabısını giyer, topuğuna dikkat eder, sonra sol ayakkabısını giyerdi.

Namazdan sonra oturur, farzı bitirdikten sonra Âyete’l-kürsî, Âmene’r-rasûlû, Kulillâhümme mâlike’l-mülk aşırılarını okur, sonra sünnet namaza başlardı. Namazı vaktinde kılar, geciktirmezdi. Kış gecelerinde yastık kullanır, yazın ise hasır üzerinde uyurdu. Şöyle duâ ederdi: “Îlâhî! Bizi bize bırakma, râzı olduğun şeyi bize nasib et, âkıbetimizi hayr eyle, insan şeklindeki şeytanlardan bizi uzak tut!” Müridlerine saygı gösterir, mecliste olan, olmayan ve birbirini şikâyet edenleri bir araya getirir, aralarını iyileştirir ve bir insanın sözüne bakarak diğerini incitmezdi. Birisi ona: “Falan kişi sizi küçümsedi” derse, “onun sözü kabûlümdür” derdi.

Kadı, müftü, kethüdâ, imam, müezzin ve bekçilere, yaptıkları işin sevabını anlatır, onları hayra teşvîk eder, “doğrudan yana olunuz” derdi. Semerkand’ın önde gelenlerine kale yapmalarını söylerdi. Eğer kepçe, kazana toz toprak getirmişse o yemekten yemezdi. Hastaları ziyâret eder, borç verir ve geri istemezdi. Şâhzâde Kusem b. Abbâs’ın kabrini ziyârete giderdi. Dostlarından birinin Çete, Tokmak ve Urus ordusuyla savaş ederken şehid düştüğünü duyarsa cenâze namazını kılardı. Hiçbir şeye ve hiç kimseye lânet ve bedduâ etmezdi. Müridlerini et yemekten (gyibetten ?) ve çok konuşmaktan men ederdi. Kendisi de çok konuşmazdı. Odasında hasır, keçe (kepenek), ibrik, iki yastık ve kazandan

başka bir şey yoktu. Zengini, zenginliğinden dolayı fakire tercih etmezdi. Sürekli sahâbenin fakir ve zenginlerinin hallerini anlatır, müridlerine de onlara tâbi olmayı emrederdi.

Kan alır, hacamat yapar, ilaç vururdu. Mektebi vardı, ders verirdi. Dâimâ abdestli idi. Abdestli olarak yemek yerdi. İşlerinde acele etmez, belâya sabreder, herkese sırrını söylemezdi. Kendi işlerini terk etmezdi. Bir işe yetişemezse üzülür ve istiğfâr ederdi. Her akşam o günün muhâsebesini yapardı. Çok namaz kılar, çok oruç tutar, cin, insan ve şeytan düşmanlarına karşı müridlerini ikâz eder, “bu düşmanlar sürekli abdest ve dâimî kalb zikri ile defedilebilir” derdi. Kendi şeyhinden ne işitmiş ve ne görmüşse, onları müridlerine tavsiye ederdi. Hâcetini belirli yer hâricinde her yere yapmazdı. Bitkileri aziz bilir, onların bulunduğu yere bevletmez ve tükürmezdi. Hakk sözünü çok söyler, Allah Teâlâ’yı anmadan yemek yemez ve şöyle derdi: “Lokma yemek, tohum atmaktır. Tohumu bilinçli ve uyanık olarak atmak gerekir ki gıdâ itâat olsun”.

Elbisesini idrardan sakınırdı. Söz verdiği kişiye sözünü tutardı. Müslümanlardan elini ve dilini uzak tutar, onlara eziyet etmezdi. İhtiyaç sahibine yardım ederdi. Burnuna güzel koku ulaşınca salavât, “*Lâ ilâhe illallah el-Melikü'l-Hakku'l-Mübîn*” ve “*Sübhânallâhi'l-azîm ve bi-hamdihi estagfirullâhe min külli zenbin ve etûbu ileyh*” duâlarını çok okurdu. Sürekli baş ağrısından inlerdi. Birgün Hâce Hamîdüddîn Multânî’nin makâmında (kabrinde): “Bana bu dert verileli 43 sene oldu” buyurmuş ve eklemişti: “Sahâbeden de dâimâ dertli olanlar vardı, ama halktan gizliyorlardı”. Dul, garip, yetim ve müsâfiri koruyup kollardı.

Hemedân şehrinden Hz. Şeyh ile birlikte on bir kişi gelmişti: 1. Ebû Mûsâ Hâdim, 2. Bu âciz kul Abdülhâlık, 3. İmâm Yahyâ

Gâtferî, 4. Hâce İshâk, 5. Hâce Ribât, 6. Hâce Zekerıyyâ'nın kardeşinin oğlu, 7. Hâce Âdem Şârdârî, 8. Hâce Muhammed Hakîm Belhî, 9. Hâce Muhammed Çille, 10. Hâce Kureyş, 11. Baba Süleyman Ârif-i Türk.

Şeyhimiz Yûsuf Hemedânî'nin Semerkand'a geliş sebebi şu idi: Hâce Hamîdüddîn Multânî vilâyete gitti, altı sene geçti. Hâce Hızır (a.s) da Malatya'da idi. Orada İmâm Mâlik neslinden Abdülcemîl adında ve 113 yaşında bir adam vardı. Hakk Teâlâ'dan bir çocuk istiyordu. O esnâda Malatya pâdişahına (beyine) karşı bir düşman zuhûr etti ve onu memleketinden çıkarıp malına mülküne el koydu. Bu Malatya pâdişahı sahrâda ve dağda dolaşıyordu. Sakal ve kaşlarını traş etmişti. Tesâdüfen yolu Abdülcemîl'in evine düştü. Birkaç gündür birşey yememişti. Bu ev halından yiyecek istemeyi düşündü. Evin kapısına geldiğinde burnuna dostluk kokusu geldi. Yaşlı bir adam gördü, ona selam verdi ve Rûm (Anadolu) diliyle şöyle dedi: "Bu vilâyetin ordusundasın. Birkaç gündür birşey yemedim". Hâce Abdülcemîl: "Evin içine girin" dedi. Pâdişah eve girince ona çok saygı gösterdi, "Oturun" dedi. Su getirip "abdest alın" dedi. Pâdişah abdest aldı. Abdülcemîl: "Abdest şükür namazı kılın" dedi. Pâdişah kıldı. Sonra Abdülcemîl muhtelif nimetlerle dolu bir sofraya getirdi ve pâdişahın yanına koydu. Pâdişah ne kadar istediye yedi.

Sonra onun elbiselerini yıkadılar. Başını traş ettiler ve: "Biraz uyuyun" dediler. Pâdişah uyudu. Uyanınca ağlamaya başladı, çok ağladı. Hâce Abdülcemîl geldi, Pâdişah'ın çok ağladığını gördü ve ona ağlamasının sebebini sordu. Pâdişah: "Söyleyemem", dedi. Hâce Abdülcemîl yemin etti ve: "Söyle, utanma!" dedi. Pâdişah ona baktı: "Beni tanıyor musun?" diye sordu. Hâce: "Malatya pâdişahı olmayasın?" dedi. Pâdişah: "Evet" diye cevap ver-

di. Hâce Abdülcemîl: “Vilâyetini geri almak mı istiyorsun?” diye sordu. Pâdişah: “Nasıl istemem ki? Tüm âilem ve çocuklarımın hâli perişan oldu” diye karşılık verdi. Hâce: “Eğer vilâyetini geri alırsan, kızını bana verir misin?” diye sordu. Pâdişah kabul etti. Sonra Hâce şöyle buyurdu: “Senin, pederimiz İmâm Mâlik’in türbesine gitmen ve orada 40 gün oturman gerek”. Pâdişah kabul edip İmâm Mâlik’in türbesine gitti.

Öte yandan o bölgeyi eline geçiren pâdişah halka zulmediyor, Müslümanların mallarını ve çocuklarını alıp istediği gibi kullanıyordu. Bu yüzden halk muzdarib ve çâresiz idi. Önceki pâdişahı arıyor, ama bulamıyorlardı. O bölgenin önde gelen şahısları, Hâce Abdülcemîl’in huzuruna geldiler ve hâdiseyi anlattılar. Hâce: “Ben size önceden söylemiştim, onunla tek gönül olun, yanında savaşın demiştim. Ama tembellik ettiniz, şimdi kendi hatanızın cezâsını çekiyorsunuz” dedi. Bu önde gelen şahıslar haykırdılar: “Bize o pâdişah gerek, siz bâtınen himmet edin”. Hâce şöyle dedi: “Gece olunca tüm zırhları giyin ve savaş silahlarınızı kuşanın. Pâdişaha baskın yapın, onu ve adamlarını hapsedin ki ben de gidip pâdişahınızı getireyim”. Hâce bunu söyleyip halkı gönderdi ve İmâm Mâlik’i ziyârete gitti. Ziyâretgâha ulaşınca pâdişahı gördü; zayıflamıştı. Pâdişah, Hâce’yi görünce kalktı, hürmet gösterdi ve Malatya vilâyetini sordu. Hâce: “Vilâyeti sana teslim ettik, kalk ve bineğine bin” dedi. Pâdişah bu sözü duyunca Hâce’ye: “Kızımı kabûl ediniz” dedi. Hâce kızı nikâhladı ve Rûm diyârına (Anadolu’ya) yöneldiler. Rûm diyârının önde gelenleri karşılamaya çıktılar. Hâce’nin istediğini yapmış, bekliyorlardı. Pâdişahın geldiği haberi duyulunca, hemen şehrin dışına çıktılar, pâdişahı tahta oturttular. Düşmanları teker teker ağır zincirlerle getirdiler ve pâdişahın emriyle hepsini öldürdüler. Sonra şehrin içine girinceye kadar tören yaptılar ve kızı Hâce’ye verdiler. Hakk Teâlâ’nın

takdîriyle o kız Hâce Abdülcemîl'e bir oğul verdi. Ona Hâce Abdülhâlık adını verdiler.

Muhterem babam, Hâce Hızır (a.s) hakkında şöyle buyurdular: “Bu adı, Hâce Hızır (a.s) tercîh etti”. Yirmi iki yaşına geldiğinde Hâce Hızır (a.s) beni Hz. Şeyh Yûsuf Hemedânî'ye götürdü. Şeyh, Hızır (a.s)'ın yanında bana kalb zikrini telkîn etti. Sonra Hızır (a.s) Hz. Şeyh'e: “Sizin Semerkand şehrine gitmeniz gerek” dedi. Bunun üzerine Şeyh Yûsuf Hemedânî, isimleri daha önce yazılan azizlerle birlikte Semerkand'a geldiler. Semerkand'a gelince Gâtfer semtinin Hoşrûd mahallesinde ikâmet ettiler. Üç ay sonra Hâce Hasan Endakî ve Hâce Ahmed Yesevî şeyhin sohbetine katıldılar; şeyh de onlara kalb zikrini telkîn etti. Dokuz ay sonra Abdullah Barakî geldi, mürid oldu. Bu azizlerin zamanında Semerkand, hattâ Amuderyâ (Ceyhun) nehrinden Kara Hâce'ye, Hârizm vilâyetinden Bedahşân'a kadar olan bölgede bid'atçı ve hevâsına uyan hiç kimse kalmadı.

Hazret-i Şeyh Yûsuf Hemedânî'nin vefâtı, Muharrem ayının 28. Perşembe günü idi. Öğle namazını kıldılar. Sırtlarını mihrâba dayayıp müridlerine, “Su ısıtın!” dediler. Müridler ağladılar. Sonra şeyh hazretleri yüzünü Abdullah Barakî, Hasan Endakî, Ahmed Yesevî ve bu fakîr Abdülhâlık'a ve orada bulunan diğer dostlarına çevirip şöyle buyurdular: “Biz, yerimize vekîl olarak Hâce Abdullah Barakî'yi seçtik. Ona muvâfakat etmeniz gerekir, muhâlefet etmeyin. İrşâd postunda hilâfet sırası size gelince güzel ve mutlu yaşayın, müridlere kalb zikri yapmalarını, yüksek sesle zikretmemelerini söyleyin. Sultan Sencer b. Melikşâh için yazılan âdâb ile ilgili hususları kendi müridlerinize de anlatın!”

Sonra mübârek yüzlerini Hâce Ahmed Yesevî'ye çevirip: “Fâtır, Yâsîn ve Nâziât sûrelerini okuyun” dediler. Hatim so-

na erince dostlardan bir feryâd yükseldi. Sonra şeyh hazretleri, “Hakk Teâlâ’nın öyle kulları vardır ki, onların can verişini Allah’tan başka kimse bilmez” buyurup şu beyti okudular:

*Senin diyârında âşıklar öyle can verirler ki
Oraya ölüm meleği aslâ sığmaz.*

Sonra büyük şeyhin yüzünde bir değişiklik zuhûr etti. Hâce Abdullah Barakî müridlere baktı ve “Siz çıkın” dedi. Sonra şeyh, “Beni bu eve defnedin; namazımı Mescid-i Câmi’de kılın; kızımı Seyyid Şerefüddîn’in oğlu ile evlendirin” buyurdular. Şeyh efendinin hanımı, kendisinden kırk gün önce vefât etmişti. Onu Çâkerdîze’de defnetmişlerdi. Sonra şöyle buyurdular: “Beni Hâce Abdullah Barakî gasletsin, kabre de Hâce Hasan Endakî indirsin”. O bunları söylerken Hızır, İlyâs, Abdâl, Gavs ve Kutub içeri girdiler. Bu erenlerin her biri Hazret-i Şeyh’e vedâ ettiler. Sonra Hâce Hızır (a.s) elini uzatıp Şeyh’e beyaz bir elma verdiler. Şeyhimiz elmayı koklayıp Gavs’a verdiler. Gavs da koklayınca Şeyhimiz: “Ey dostlar! Namaza hazırlanın, Allah’ın kullarına şefkatli olun ve Gavs’ı benim yanıma defnedin” buyurdular. Vasiyeti bitince şeyhimizin ruh kuşu yüce âleme kanat çırpı. Gavs da şeyhimize muvâfakat ederek bedenini boşalttı, can verdi. Önde gelen büyükler (*Tibyân* nüshası: Semerkand büyükleri) orada idiler, şeyhin vasiyetini yerine getirdiler, cenâze namazını kıldılar. Sonra kabre defnedip, “*Biz Allah’tan geldik (Ona âidiz) ve yine Ona döneceğiz*”³ dediler. Gavs’ı da o eve defnettiler. O evi açıp ma’mûr bir binâ eylediler.

Risâle tamam oldu.

3. Bakara, 2/156.

İKİNCİ KISIM

RUTBETÜ'L-HAYÂT

MUKADDİME

Ancak O'ndan yardım dileriz. Hamd, Allah Teâlâ'ya mahsustur. Ezelî hamdiyle hamd eden ve öven, dâimî tevhîdinin keremiyle gören, ebedî tekliği- nin müşâhadesiyle tek olan, zâhirî kahrının azametiyle Cebbâr, bâtınî azametinin kahrıyla Kahhâr, hâkimiyet yüceliği ile Melik, kayyûmî izzetinin mülkü ile Mükebbir, merhametinin güzelliği ile Vâsi' ve rahmetinin genişliği ile Muhsin O'dur. Salât ve selâm, mahlûkâtının en hayırlısı ve en üstünü olan Rasûl'üne, onun as- hâb, akrabâ ve ümmetine olsun.

CANLI KİMDİR VE HAYAT NEDİR?

Allah Teâlâ seni, sevdiği ve râzı olduğu şeylerde muvaffak kılsın, “Canlı kimdir ve hayat nedir?” diye sordun.

Cevap: Allah muvaffak etsin! Bilesin ki, basîret ve yakîn ehline göre “canlı”, avunup tesellî olan kişidir. “Hayat” da avunmak ve tesellî olmaktır. Yedi kat gök ve yerin mahlûkâtı, tesellî ve huzur bulma konusunun özünde hemfikirdirler. Ancak tesellî olma ve huzur bulma yerleri farklı farklıdır. Herkesin kendi makâm ve durumuna göre bir tesellî yeri vardır. İnsan onun varlığı ile huzur bulur, rahatlar ve sâkinleşir. Onu kaybettiği zaman muzdarip ve huzursuz olur. Onunla rahatlayıp gönlü sıkıntıdan kurtulduğu için Hakk yolunun yolcuları olan peygamberler şöyle demişlerdir: “Falan kişi, falan şeyle canlıdır, onunla yaşamaktadır.” Bu, canlıyı ve hayâtı tanımada genel bir kâidedir.

Ama canlı ile hayâtı, tafsîlâtıyla ve sûfî tâifesinin târifî üzere tanımak istersen bilesin ki, dünyâ süsleri ile tesellî olup avunan kişinin mutluluğu, bu aldaniş sarayı olan dünyanın malını toplamak, biriktirmek, almak ve vermektir. O kişi dünya ile yaşamaktadır, dünya ile canlıdır. Bu durum, Âdemoğlunun hayat derecesi ve konumunun en değersiz, en aşağı seviyesidir. Çünkü dünya metâ ile huzur bulup avunma konusunda tüm hayvanlar, böcekler, vahşî ve ehil hayvanlar, kuş ve balıklar ortaktırlar. Onlar, bu aldaniş sarayının lezzetleri ile yaşarlar. Bu yüzden âlemi yaratan Hakk Teâlâ, niyeti ve ilgisi dünya hazları olan insanlarla hayvanları aynı kefeye koyup şöyle buyurmuştur: “*Bırak onları, yesinler, zevk alsınlar; ümit onları avundursun; ileride öğrenecekler*”¹. Yine şöyle buyurmuştur: “*Hayvanlar gibi yerler ve varacakları yer ateştir*”².

Akıl, idrâk ve emâneti yüklenmek sûretiyle muazzam ve şerefli olarak yaratılmış olan insanın, tesellî noktasında kendi emrine âmâde olan hayvanlar, yırtıcılar, kuşlar ve böceklerle aynı konumda olması ne utanılacak bir şeydir! Böyle bir insan, hayvanların tesellî mekânında alçalır ve avunur. Hayvanların yeme, içme, eş edinme, barınma ve giyinme ile mutlu olup avundukları gibi, bu insan da bu tür şeylerle tesellî olur. Kendi hakîkî konumu ve derecesini düşünmez. “*And olsun ki, biz insanoğullarını şerefli kıldık, onların karada ve denizde gezmesini sağladık*”³ saltanat kemeri ve tâcî insanındır, ama unuttur. “*Şüphesiz onlar hayvanlar gibidir, belki daha da sapıktırlar*”⁴ kamçısının acı ve sızısı onun

1. Hicr, 15/3.
2. Muhammed, 47/12.
3. İsrâ, 17/70.
4. Furkân, 25/44.

gönlüne ulaşmaz. “*Hayvanlar gibi yerler ve varacakları yer ateştir*”⁵ yarasının ağrısı hareket ve idrâklarine işlemez, nüfûz etmez.

Bu âciz, bîçâre ve unutkan insan bir kere düşünmez ki, mah-lûkâtı idâre etme elbisesini bana niçin giydirdiler? İlim ve İdrâk tâcını bütün yaratıklar arasında niçin benim başıma koydular? İbâdet ve kulluk yazısını niçin benim alnıma çektiler? Göklerde ve yerde benim adımı niçin dostluk ve muhabbetle meşhur ettiler? 120.000’den fazla peygamberlik ve saâdet mezkezini, bütün mahlûkât içinde niçin sadece beni davet için gönderdiler? Kut-sal kitaplarda ve sahîfelerde niçin benden bahsettiler? Bu kitaplarda bazen şükür, övgü, bazen de kınama var, tüm bunlar niçindir? Dünyayı niçin birçok yerde kınadılar? Onun adını niçin hapis ve zindan koydular? Onun aldanış ve fitnesinden kaçmayı niçin emrettiler? Önde gelen peygamberler ve velîler ona niçin iltifât etmediler?

Bu gâfil insan, Rabbinin kitabında kendisi hakkındaki şu âyetleri okumamıştır: “*Kim âhiret kazancını istiyorsa, onun kazancını arttırırız. Kim de dünya kârını istiyorsa ona da dünyadan bir şeyler veririz. Fakat onun âhirette hiçbir nasîbi olmaz*”⁶. “*Servet ve oğullar, dünya hayatının süsüdür...*”⁷ “*O gün ne mal fayda verir, ne de evlat. Ancak Allah’a temiz bir kalb ile gelenler (o gün fayda bulur)*”⁸. “*Biliniz ki mallarınız ve çocuklarınız birer imtihan sebebidir*”⁹. “*Onların malları ve çocukları seni imrendirmesin*”¹⁰.

5. Muhammed, 47/12.

6. Şûrâ, 42/20.

7. Kehf, 18/46.

8. Şuarâ, 26/88-89.

9. Enfâl, 8/28.

10. Tevbe, 9/55.

“Dünya hayâtının durumu, gökten indirdiğimiz bir su gibidir ki, insanların ve hayvanların yiyeceklerinden olan yeryüzü bitkileri o su sâyesinde gürleşip birbirine girer. Nihâyet yeryüzü zînetini takınıp süslendiği ve sahipleri de onun üzerinde kudret sahibi olduklarını sandıkları bir sırada, bir gece veya gündüz ona emrimiz (âfetimiz) gelir de onu sanki dün yerinde yokmuş gibi kökünden kopararak biçilmiş bir hâle getiririz”¹¹.

11. Yûnus, 10/24.

İNSAN NASIL HUZUR BULUR?

Akıl, idrâk ve temyîz gücü ile müşerref olan insanın hayvanlar, vahşi yaratıklar ve böceklerle aynı sınıfta bulunmaktan utanması, onların tesellî mekânlarında avunmaktan sıkıntı ve üzüntü duyması gerekir. İnsan, vücudunun taşıyıcısı olan nefsinin menfaati için yeme, içme, giyinme ve evlenme isteklerini kontrol altına almalı ve kendisinin asıl huzur bulacağı yeri bilmelidir.

İnsan, Kur'ân-ı Kerîm'deki iki âyeti diline tesbîh edip tekrarlamalıdır. Bunlardan birisi hayvanların mertebesini kınayan, diğeri de insanların mertebesini öven âyettir. Kınayan âyeti daha önce zikretmiştik. Bunun daha kapsamlı bir şekli, Cenâb-ı Hakk'ın şu fermânıdır: *“Bu dünya hayâtı, aldanış metâından başka birşey değildir”*¹². “Aldanış”, dünyanın peşin ve maddî yüzüne karşı irâ-

12. Âl-i İmrân, 3/185.

desizlik göstermek, âhiret va'dini de zor ve meşakkatli görmektir. (İnsanın ve âhiretin) mertebesini öven âyet ise şudur: *“Oysa âhiret daha hayırlı ve ebedîdir. Bu söz önceki kitaplarda, İbrâhim ve Mûsâ'nın kitaplarında da vardır”*¹³. İlk âyeti tekrarlamamanın bereketiyle insanın gönlünde dünya soğur, ikinci âyeti okumanın bereketiyle de âhiret sevgisi gönülde ısınır.

Zâhirde dünyanın fuzûlî işlerinden uzaklaşıp kaçınmak uzuvlara zor gelir. İnsan esnaf ise ihtiyâcı nisbetinde dükkâna gider. Tüccar ise nafaka ve kıyâfetine gereken oranda ticâret yapar. İmâlâtçı ise kendisi ve âilesinin ihtiyâcı nisbetinde çalışır. Halk tabakalarını, yönetici-yönetilen, hâkim-teba, âlim-öğrenci, hep bu misâl üzere bilmek gerekir.

Dünya malı toplamada aşırıya gitmemek, ihtiyaç nisbetinde yeme, giyme, barınma ve evlenme ile yetinmek herkes için gereklidir. Zîrâ bunlarla oyalanıp tesellî olmanın, hayvanların mertebesi olduğu nüktesine daha önce işâret etmiştik. İnsan bunları, çalışan ve bedenini taşıyan nefsinin devamını temin için zarûreten kullanır. Zarûret ise ölçülü ve sınırlıdır, ölçüsüz başıboş değildir.

Mü'min bir insanın tesellîsi ve huzuru, Kur'ân-ı Kerîm'in işâret ettiği şu şekilde olur: *“Onlar inanmışlar ve kalbleri Allah'ı anmakla (zikirle) huzura kavuşmuştur. Dikkat edin, kalbler ancak Allah'ı anmakla huzura kavuşur”*¹⁴. “Dünya hayatına râzı olmak” ifâdesi, dünya ile tesellî olup avunanları kınamaktadır. *“Ona bir iyilik gelirse yatıştır, onunla huzurlu olur”*¹⁵ âyeti dünya hazları

13. A'lâ, 87/117-19.

14. Ra'd, 13/28.

15. Hacc, 22/11.

ile tesellî olanlara sitem etmekte, “*Huzurla yürürler*” âyeti, dünya emniyeti ve selâmetiyle avunup rahatlayanları kınamaktadır. “*Onlar inanmışlar ve kalbleri Allah’ı zikretmekle huzura kavuşmuştur*”¹⁶ âyeti ise Hakk Teâlâ’nın zikri ile huzur bulan, O’nu anarak tesellî olanları övmektedir. Çünkü dünya ve dünya zevkleriyle tesellî olan kişi, ilk bölümde anlattığımız gibi ehl-i irfânın ifâdesiyle “dünya ile yaşayan” insandır. Hakk Teâlâ’nın zikri ve işi ile tesellî olan kişi ise “Mevlâ ile yaşayan” insandır. Böyle bir tesellînin ve hayâtın bedeli ve benzeri olmaz.

Tesellî ve huzurun oluşmasında iki yol vardır: 1. Allah’ın lütfu ve keremiyle kula zahmetsiz ve yorulmadan gelen huzurdur. Bu huzur kulu, dünya hayatının çukurlarından, din dünyasının yüceliklerine ulaştırır. Ama bu nâdirdir ve “nâdirin hükmü yoktur” demişlerdir. 2. Yorulma ve çile yoluyla gelen huzurdur ki önceki ve bugünkü sâliklerin mücâhede yoludur. Hakk Teâlâ şöyle buyurur: “*Bizim uğrumuzda mücâhede edenleri (gayret sarfedenleri) elbette yollarımıza erİştireceğiz. Allah şüphesiz iyi davrananlarla (ihsân ehli ile) berâberdir*”¹⁷. Denildi ki: “Kim mücâhede ile dış yüzünü süslerse, Allah Teâlâ da müşâhede (kalb gözüyle Hakk’ı seyretme) ile onun içini güzelleştirir”. Yine şöyle denilmiştir: “Dıştaki hareketler, içteki bereketi gerektirir”. “Bir kimseye nefsi dost ve keremli olunca, o kişinin dinini yaşaması kolaylaşır. Kişi, gereksiz dünyevî şeyleri terk edip dünyadaki tesellîgâhını tahrib ettiği nisbette Hakk’ın zikriyle tesellî ve huzuru îmar etmiş olur. “Kim seni (dünyayı) azaltırsa, seni (ve derdini) azaltır. Kim de seni çoğaltırsa kendisi için dünya (ve derdi) çoğaltılır”. Dünyanın tesellî evi tamamen harâb olunca âhiretin huzur ve sekînet evi kurulur,

16. Ra’d, 13/28.

17. Ankebût, 29/69.

ma'mûr olur. *"Bizim uğrumuzda gayret sarfedenleri"* âleminden, *"elbette yollarımıza eriştireceğiz"* âlemine ulaşır.

Hakk yolunda yürüyen sâliklerin bu konudaki sözleri ve ibâreleri farklı farklıdır:

Sûfî şöyle der: O insan, dünyanın kirlerinden temizlendi, Mevlâ'nın zikrinin safâsı ve paklığı ile huzura erdi.

Derviş: Aldanış dünyasında fakirleşti, sürûr ve mutluluk cihânında zengin oldu.

Muvahhid: Şirkten ve ortaklıktan kurtuldu, yalnız ve tek oldu.

Mukarreb: Ölümün elinden kurtuldu ve ebedî hayâta katıldı.

Sâlik: Harâb evden çıktı, ma'mûr eve oturdu.

Ârif: Şeytanların yuvasından kurtulup rızâ-yı ilâhî bahçesiyle huzur buldu.

Ehl-i keşf: Nefs zindanından gönül tahtına ulaştı, derler.

Bütün bu sözler doğru ve gerçektir. İnsan bu dünyanın tesellî mekânını, öbür dünyanın tesellî mekânıyla değiştirirse, tüm bu güzel sıfatlar onun elbisesi olur. Hem derviş olur, hem sûfî, hem muvahhid olur, hem ehl-i keşf, hem ârif olur hem sâlik, hem mânevî makam sâhibi hem de yolun hakikatına eren kişi olur.

Ne güzel dergâh ki, yolunun ilk konağı bu şerefe sahiptir. Ne yüce, ne büyük makam ki ona yaklaşıma meydanlarının bin tanesinden ilki bu yüceliğe sahiptir. Hakk Teâlâ şöyle buyurur: *"Erkek ve kadın, mü'min olarak kim iyi amel işlerse, onu mutlaka güzel bir hayat ile yaşatırız"*¹⁸. İnsanın huzur ve tesellî mekânı dün-

18. Nahl, 16/97.

ya olunca “aldanış hayâtı” adını alır: “*Bu dünya hayâtı, aldanış metâından başka bir şey değildir*”¹⁹. Huzur ve tesellî mekânı din ve Hakk Teâlâ’nın şerîatı olunca, onun sıfatı “güzel bir hayat” olur: “*Mutlaka onu güzel bir hayatla yaşatacağız*”²⁰.

Zamanın akışı, kâinâtın dönüşüyle birlikte kendini, özünü ve yokluğunu tanıyamayan, kâinâtın sırrına vâkıf olamayan kişiye “gören” denemez. Gören insan, şerîat mülkünü tümüyle gören insandır. Çünkü şerîat, nefsin ve kâinâtın hâkimidir.

Mahlûkâtın önderi, peygamberlerin ve ümmetin lideri, din ve şerîatın rehberi Hz. Peygamber (a.s), hayâtın bu mertebesi hakkında şöyle demiştir: “*İslâm, Allah’tan başka ilâh olmadığına şahâdet getirmen, namaz kılman, zekât vermen, hacca gitmen ve Ramazan’da oruç tutmandır. Bunları yaptığın zaman Müslüman olursun*”²¹.

Hz. Peygamber dînî mertebelerin başına İslâm’ı koydu. Çünkü insan dünya hazlarının tesellîsinden uzaklaşmadıkça, dînî görevleri hakkıyla edâ edemez. Birbirine zıt olan iki şey bir kalbde berâber ve dost olamazlar. Gönül, dünya zevklerine esir olduğu nisbette İslâm şerefi ve yüceliğinden aşağılara düşer. İslâm’daki tesellî yeri harâb olur, dünyevî hazlarla ilgili tesellî yeri mââmûr olur. İki zıt şey bir araya gelmez.

19. Âl-i İmrân, 3/185.

20. Nahl, 16/97.

21. Müslim, İmân, 1; Ebû Dâvûd, Sünnet, 16.

İSLÂM'IN HAKİKATİNE ULAŞMAK

Eğer birisi sorarsa: “Âdemoğulları’nın sıcak, soğuk, fayda zarar, açlık, susuzluk, çıplaklık, hevâ ve arzularında bu derece hür ve serbest olmalarına rağmen, bunlardan yola çıkarak İslâm’ın hakikatına ulaşamamaları aslâ doğru olmaz, öyle değil mi?”

Cevap: Allah muvaffak etsin!

Bilesin ki, yeme, giyme, barınma ve evlenme ihtiyaç oranında olursa bu dine uygundur, İslâm’ın hakikatına aykırı değildir. Bundan sonra dînî işler, şer’î vazîfeler ve İslâm’ın esasları bir kişinin huzur ve ünsiyet mekânı olur. Nefsânî hazlar, onun İslâmî gâyesinde kötü ve acı olur. Bu dünya hazlarından uzak kalmak mümkün olsaydı, insan onları terketmeyi ve faydalanmamayı fırsat bilirdi. Lâkin insan, bedeninin devam etmesi için yer, uyur ve dünyevî arzuların yükünü çeker. Nefsânî hazların acı şerbetine tahammül eder. Çünkü beden, dînin emânet ettiği bir binek ve dînî görevlerin hamalıdır. Beden, din yolunda gâzinin atından ve hacının

devesinden üstün değilse de, aşağı da değildir. Nasıl ki savaş yolundaki gâzinin atına ve hac yolundaki hacının devesine ot vermek Hakk'a itâat ve dînî bir iş ise, dînî hükümleri ve emirleri taşıyan bedene yemek vermek de daha evlâ olarak Hakk'a itâattır ve O'na yaklaşımdır.

Kişi, kendisini şerîata aykırı yollara götürmesi için bedenine gıdâ verirse, bu insan at ve deveye ot veren sonra da onların gücüyle yol kesen eşkiyâ gibi ya da haksızıyere bir Müslümanı öldürmek için kılıcını cilâlayan kişi gibi olur. Âlimlerin ittifakla kanâati, böyle ot verme ve cilâlama işinin haram olduğu şeklindedir. Öyleyse şeytanın yoluna gitmesi için beden merkebine gıdâ vermek de evlâ olarak haramdır.

Sözün özüne ve sorunun aslına dönüyoruz: Bedenin, şerîat yükünü çekmeye, dînî vazîfeleri taşımaya hazır, İslâmî emirlere uymada itâatkâr olması ve insanın yediği, içtiği ve giydiğine dikkat etmesi Hakk Teâlâ'ya itâattır ve hayırlı bir iştir. Din ile tesellî olan, Hakk Teâlâ'nın zikri ile huzurlu ve mutlu olan kişinin yedi kat gök ve yer ile muhâlefeti kalmaz, her şeyle barışık olur. Bu kusur dünyasında, yararsızlık cihânında, aldaniş ve vesvese diyârında mââmûr bir huzur mekânına sahip olur. Öyle ki onun niyet ve ilgi kuşu, ulûhiyet semâlarında kanat çırpır. Dili sırda ve Mevlâ'nın zikrinde, bedeni harâret ve eriyişte, dînî huzur ve ünsiyet mekânı daha mââmûr bir halde olur. O, bu ünsiyet ve Hakk'a yakınlık ile diridir, daha canlıdır. Nitekim şu âyet, bu Hakk yolcusu olan sâlik hakkındadır: “Ölü iken dirilttiğimiz kişi...”²². Bu, “Onu güzel bir şekilde yaşatırız”²³ âyetinin sırrıdır. İşte o İslâm'ın haki-

22. En'âm, 6/122.

23. Nahl, 16/97.

katı şudur: “Kişinin, kendisini ilgilendirmeyen şeylerden uzaklaşması, güzel Müslüman oluşundandır”²⁴. Bu İslâm’ın özü: “Müslüman, elinden ve dilinden diğer Müslümanların emîn ve selâmette olduğu kişidir”²⁵ hadîs-i şerîfinde ifâde edilmiştir. Bu İslâm’ın meyvesi, “Allah’tan başka ilâh olmadığına şehâdet etmen, namaz kulman, zekât vermen, oruç tutman ve hacca gitmendir”²⁶.

Anlattığımız bu İslâm ile tesellî olma noktası, her ne kadar yüksek ve temiz bir mertebe, dünyevî mal ve cevâhir diyârının son mertebesi ve mahlûkâtın hazlarının nihâyeti ise de, Hakk Teâlâ tarafından desteklenen kişilerin gidişâtının ilk adımı, tevbe edip Hakk’a yönelenlerin ilk mertebesidir. Hz. Peygamber buna şöyle işâret etmiştir: “İslâm, Allah’tan başka ilâh olmadığına şehâdet etmendir”.

Din dünyasındaki ikinci tesellî ve huzur mekânı, şerîat koyucu ve tarîkat açıcı olan Hz. Peygamber’in işâret ettiği şu noktadır: “Îmân, Allah’a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, âhiret günü dirilmeye, hayır ve şer tüm kaderin Allah’tan olduğuna inanmaktır”²⁷. Dergâhın müridi ve Hakk katının sâliki dünya hazlarından el etek çekmelidir. İslâmî konuları anlama konusundaki isteğini daha yükseklerle (îmânî konulara) taşımalıdır. Bedenin nâfilelerini ve nefsin kusurlarını araştırmayı bırakarak îmân dünyasını ulaşmalıdır.

Hakikat yolunda vuslata erenlerin kanâati şudur: Gönlün nâfilelere sarılması, beden nâfilelere devam etmesinden daha fa-

24. Tirmizî, Zühd, 11.

25. Buhârî, Îmân, 4,5; Müslim, Îmân, 64.

26. Müslim, Îmân, 1.

27. Müslim, Îmân, 1.

ziletlidir. Gönlün ve nefsin nâfilesi, beden nâfilesinden daha üstündür. Bedenin ve gönlün nâfile işlerini, bir de tefekkür ânını bir araya getirmek mümkün olsaydı, bu, hayırlı ve gerekli bir iş olurdu. Zîrâ âhiret tâlibinin zâhir ve bâtınında (beden ve ruhunda) kulluk devam etmektedir. Ama bunları bir araya getirip aynı anda yapmak mümkün olmadığı için gönle riâyet etmek ve kalbe önem vermek daha öncelikli olmuştur. Görmüyor musun ki oruç, dünyevî isteklerden bedeni uzak tutmaktır, gönlü ve düşünceyi uzak tutmak değil. Ama mürid bunları bir araya getirmeli, bedeni gibi aklını ve kalbini de dünyevî isteklerden uzaklaştırmalıdır.

Basîret ehli demişlerdir ki: İnsanda îmânî bir düşünce (tefekkür) doğunca, İslâmî davranışlar da onun ardından gelir. Bu ikisini yani amel ve tefekkürü bir araya getirmek ne şekilde mümkün ise o yolla bunları bir araya getirmek gerekir. Tıpkı oruç ve tefekkür, îtikad ve tefekkür gibi. Her ne kadar namaz, zekât, cihâd ve haccı tefekkürle ve şuuruna ererek yapmak zor ise de, farzı yerine getirmek farz borcunu kaldırır, sünneti yerine getirmek de Hz. Peygamber'e uyma (ittibâ) sorumluluğunu kaldırır. Tefekkürün kesintiye uğradığı vakitte nâfileyi yerine getirmek, müridden istenen şeydir. Tefekkür îmân âleminde cereyân ederken, bu tefekkürün kalbin hayâtına uygun olması, gönlün mââmûr edilmesi ve gizli şirk (riyâ) tozunun yıkanıp temizlenmesi de müridin aydınlık yolu için gerekli şeylerdendir.

İMAN VE İSLAM

Eğer birisi şöyle sorarsa: Bu meselede mezheb âlimleri ihtilâf etmiş, farklı şeyler söylemişlerdir. Bazısı îmân ve İslâm aynı şeydir derken, bazıları da bunların ayrı şeyler olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu iki görüşten hangisinin doğru olduğunu bize açıklayın. Hangisinin daha doğru olduğunu, bu konuda sizin kanâatinizin ne olduğunu öğretin. Eğer îmân ve İslâm aynı iseler, bunlara iki ayrı şey demek doğru değildir. Eğer farklı iseler, bu farklılığın delili nedir?

Cevap: Allah muvaffak etsin!

Ey basîret ve yakîn denizinde inci arayan kişi! Bilesin ki, bu meselede müride gereken, gönlünü taklîd pasından temizlemek, arayış evinin kapısını şüphe dikenlerinden arındırmaktır. Ayrıca mürid, Hakk Teâlâ'nın yüce yolunda nasib almış velîler ile yakınlık ve dostluk kurmalıdır. Himmet sâhiplerinin kemer bağlayışın-

dan bir nebze de kendi beline bağlamalıdır. “*Güzel bir hayât*”²⁸ sözünün nâmeleri ve bu nâmelerin ifâdesi kulağına ulaştınca, bu söz ve nâmeler önce gırtlakta yer tutar, sonra gönle iner.

Eğer mürid bu dereceye ulaşamamış ise, onun tasarrufu, akıl ve zekâ tasarrufu olur. Bunun da şartı, anlayıp idrâk ettiği bir şeye karşı zikir, duâ, şükür ve hamd ile mukâbelede bulunması, anlayamadığı konularda ise anlamama suçunu kendi idrâkinin zayıflığına bağlamasıdır, söze ve söyleyene değil.

Şimdi bu îmân ve İslâm konusunu, akıllı avamın idrâki ölçüsünde îzâh edeceğiz. Halkın düşmanlığını değil, duâsını umarak bunların iki ayrı şey mi yoksa bir tek şey mi olduğunu anlatacağız inşâallah. Yardım istenecek olan yegâne varlık Allah Teâlâ’dır. Diyoruz ki: Eğer îmân ve İslâm aynı şeydir diyorsan, mânânın hakikatı noktasından bu doğrudur. Eğer bunlar iki ayrı şeydir diyorsan, lügat ve şerîat noktasından bu da doğrudur. Bu iki görüş arasında tezat yoktur, dîne de aykırı değildir.

“Her ikisi de aynı şeydir” sözünün açıklaması şudur: İslâm kelimesi, “teslîm”den gelmektedir. Kul kendisini zâhiren ve bâtınen ilâhî emir ve yasaklara teslim edince mü’min olur. Îmân kelimesi emn (güvenlik, selâmet) kelimesinden türediği için o kişi hakîkî bir Müslüman olur, güvenlik içinde bulunur. Eğer Yûsuf (a.s.)’ın kardeşlerinin sözü olan “*Sen bize inanmazsın*”²⁹ yani “tasdîk etmezsin” âyetine bakarak “îmân, tasdîk anlamındadır” dersin; Müslüman, gönlünü, dilini ve bedenini ilâhî emir ve yasaklara emânet eden kişidir; gönlü, dili ve bedeni tasdîk edicidirler. Bu yüzden îmân, İslâm olur.

28. Nahl, 16/97.

29. Yûsuf, 12/17.

Bir kişi î mân yoluna girerse, teslîmiyeti ve İslâmîyeti de dü-rüst olur. Çünkü mü'min, güvenilir insandır. Güvenilir insan da kendi benliği ile ya da halk ile olmayan, tümüyle Hakk Teâlâ ile olan kişidir. Bir kimsenin Hakk ile olabilmesi için kendisini dînin emir ve yasaklarına emânet etmiş olması gerekir.

Î mân, tasdik anlamında olduğuna göre, mü'min de Hakk'a sâdık ve itâatkâr insan demektir. Bir insana itâatkâr diyebilmek için, kendisini zâhiren ve bâtunen ilâhî emir ve yasaklara bağla-mış, kazâ ve kadere teslîm olmuş bir kişi olması gerekir. Bu yö-nüyle bakıldığında İslâm, î mân demek olur. Bu görüşün doğru-luğuna Kur'ân ve sünnet delildir. Âyet-i kerîme'de: *"Suçlu milletin arasında bulunan mü'minleri çıkardık. Zaten orada, kendini Al-lah'a vermiş (müslüman) sadece bir tek ev halkı bulduk"*³⁰ buyu-rulur. Lût (a.s)'ın akrabaları için, aynı olayda hem mü'min hem de müslüman ifâdesi kullanılmıştır. Bu, î mânın İslâm, İslâm'ın da î mân olduğuna Kur'ân-ı Kerîm'den delildir. Başka bir âyette: *"Eğer Allah'a inanıyorsanız (î mân) ve teslîm olmuşsanız (İslâm) O'na güvenin"*³¹ buyurulur ki hem İslâm, hem de î mân kelimele-ri aynı konuda kullanılmıştır. Bu, İslâm'ın î mân olduğunu kanıt-lar. Sahîh bir hadiste Hz. Peygamber'in, *"Î mân, yetmiş küsür kı-sımdır"*³²; diğer bir hadiste de, *"İslâm yetmiş küsür şu'bedir"* de-diği nakledilir. Aynı şeye hem î mân, hem de İslâm demiştir. Bu da î mânın İslâm, İslâm'ın da î mân olduğuna delildir.

Î mân ile İslâm'ın farklı şeyler olduğunun delili ise, Cebrâil'in sorup Hz. Peygamber'in cevapladığı hususları anlatan hadîs-i şerîftir. Cebrâil şöyle sormuştu: *"İslâm nedir?"* Hz. Peygamber

30. Zâriyât, 51/35-36.

31. Yûnus, 10/84.

32. Ebû Dâvûd, Sünnet, 14; Nesâî, Î mân, 16.

(a.s) cevap verdi: *“Allah’tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed’in Onun elçisi olduğuna şehâdet etmen, namaz kılman, zekât vermen, oruç tutman, hacca gitmendir”*. Cebrâîl (a.s): *“Îmân nedir?”* diye sorunca da Hz. Peygamber: *“Allah’a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, öldükten sonra dirilip hesaba çekilmeye ve kadere yani hayır ve şerrin Allah’ın irâdesiyle olduğuna inanmandır”* diye cevap vermişlerdi.

Cebrâîl, Hz. Peygamber’den aldığı cevapları tasdikledi ve *“doğrudur”* dedi. Cebrâîl, Levh-i mahfûz’da ve vahiy konusunda emîn (güvenilir) idi. Hz. Peygamber’in sıfatı da Kur’ân-ı Kerîm’in ifâdesiyle, *“O, kendi isteği ve hevâsıyla konuşmuyor. Onun söyledikleri, ancak kendisine bildirilen vahiydir”*³³. Binâenaleyh bu iki din sultânının ittifâkıyla bir kural konmuş olur. Soru soran suâl-den, itiraz eden de itirazdan vazgeçer.

Biz bu kitabı, bu kurala (yani îmân ile İslâm’ın farklı olduğunu ifâde eden ikinci görüşe) göre binâ ettik. Bu kurala uyduğumuz, kitabın konuları içinde görülecektir. Bu sâyede mürid de, sorusuyla kasdettiği gâyesine ulaşmış olacaktır.

33. Necm, 53/3-4.

KALP VE BEDEN

Şimdi sözün aslına döndük:

Dînî düşünceler ve amellerle tesellî olan ve huzur bulan herkes, İslâm ile yaşamaktadır. Rabbânî âyetleri, melekî ilhâmın düşüncelerini, semâvî kitapların hikmet ve öğütlerini, Mevlâ'nın emir ve yasaklarını tebliğ için peygamberlerin gönderilişini, hâkimiyet-i ilâhiyyenin “*ol der ve olur*” hükmüyle oluşan küçük-büyük işlerini görerek tefekkür eden ve bu düşüncede huzur bulan kişiler de, îmân ile yaşamaktadırlar.

Beden, hem İslâm hem de îmân için çalışır. Gönlün yardımı olmaksızın beden bir iş yapamaz, bedenın ortaklığı ve yardımı olmadan da gönül müşâhedeye (kalb gözüyle görmeye) ve vuslata eremez. Sanki beden gönle, gönül de bedene bağlanmış gibidir. Bedenin müslümanlığı, gönlün yardımı olmadan, gönlün îmânı da bedenın yardımı olmadan temin edilemez.

Bunlar arasındaki fark şudur: Gaybı görme ve idrâkte kalb esastır, beden ona tâbîdir. Gözün işleriyle ilgili konularda ise beden esastır, kalb ona tâbîdir. Görülen öncedir, gayb sonra. Çünkü İslâm ile tesellîde beden, îmân ile tesellîde kalb esastır.

İslâm ile tesellîden, îmân ile tesellî noktasına geçebilmek için zikir tefekkür, amel müşâhedeye, göz gayba, nefis gönle, alenî olan gizliye ve zâhir bâtına dönüşmelidir.

Bu mertebedeki insanın müşâhedesi ve nazarı, hâkim-i mutlak olan Hakk'ın saltanat ve azametine olur. Gökyüzü mukarreblerinin mescid ve dergâhlarına bakar, Kur'ân'ın mânâ ve sırlarının meydanında dolaşır, peygamberlerin kerem dergâhından beslenir, mahlûkâtın diriltileceği haşr gününden korkar, gizli olan kaderin heybetinden yanar ve erir.

Fayda-zarar, tatlı-acı, zor-kolay, hâkimiyet-esâret, lütuf-kahr, bağlama-kırma, vuslat-hicran, açma-örtme, utanma-övünme, gizli-açık, ayniyet-gayriyet, kirlilik-temizlilik, iç-dış, vaad-azarlama, ömür-asır, alçalma-yücelik tüm bunlar kazâ ve kaderden zuhûr eder. Hakk Teâlâ'nın kazâsı ve hükmü, kaderin zuhûruyla ona konu olan kişiye ulaşır.

Kul, ne getirecek diye kadere bakar. Kader de ne emredecek diye kazâya bakar. Kazâ, ne buyuracak diye ilâhî izne, izin kudrete, kudret meş'iiyete yani ilâhî irâdeye, meş'iiyet de ilâhî ilme bakar.

İlâhî irâde, ilim hazînesinden (odasından) kişinin mutluluk veya bedbahtlığını (saâdet-şakâvet) alır ve kudrete gönderir. İzin, kudret hazînesinden bu saâdet veya şakâveti alıp kazâya gönderir. Kader, kazâ hazînesinden bunları alıp kula ulaştırır. Kaderde gaflet olmadığı gibi, kazâ, izin, kudret, meş'iiyet ve ilimde de hatâ ve yanılma olmaz.

Bu müşâhede makâmında gönül yanar, ciğer kızarır, göz ağlar. Kul, bedenine bakar günah ve ma'siyet görür, gönlüne bakar gaflet görür ve bilir ki “*Herşey ne için yaratılmış ise, o şey ona kolay gelir*”³⁴. Korkarım ki kader, nefis adına günah işler ve ilme muhâlefet eder.

Ey bu muhâlefeti araştıran kişi! Ne diye soruyorsun? İlim (kaderle ilgili bilgi) gaybdır, bilinmez. İlme aykırı şakâvetin tohumu, (ilâhî) izin ve dilemeye bağlıdır. Kazânın sırrını hiç kimse bilmez.

İyi bilirsin ki, bedbahtlık, (ilâhî) izin ve irâde olmadan gerçekleşmez. Ancak bu izin ve irâde gaybdır, gaybı da kimse bilmez. İzin ve irâde, gaybla alâkalı ilâhî ilme bakarlar. Bu izin ve dileği, ilimden başka açıklayan birşey yoktur. Kazâ ve kader, ilâhî izin ve hükmü sana ulaştıran elçilerdir. Hiçbir haber taşıyıcı da insana zarar ve cezâ değildir. Azab ve kınama, senin amelin sebebiyledir. İnsanlar, başkalarının değil, kendi yaptıklarının neticesinde azab ve kınamaya uğrarlar.

34. Buhârî, Kader, 2.

KALBİN TESLİMİYETİ

Bir kimse soru sorar ve şöyle derse: İslâmî hayâtın özü ve bir Müslümanın tesellî mekânı (huzur noktası) olan ameller ve zikirler kulun gayreti ve çalışmasıyla elde edilir. Bunlar kulun benliğinde mahfûz ve mâlûmdur. Bu ameller ve zikirler, kulun uzuvları ile duyu organlarını Hakk'a muhâlefetten korur ve Hüdâ'ya muvâfık hâle getirir.

Pekiye, kalbî tefekkür ve bâtınî müşâhede kulun gayreti ile mi oluşur, yoksa Hakk Teâlâ'nın vergisi ve ihsânı mıdır? Bize bunu açıklayın!

Tefekkürün yolları ve sınırları kaç tanedir, nasıl ve nerededir? Açıklayın! Hangi zikir, tefekkürden daha üstündür ve hangi tefekkür zikirden daha üstündür, açıklayınız! Peygamberler zikir ile vasıflanmışlardır. Çünkü onların gönülleri, gizlileri görme ve gaybı müşâhede hazînesidir.

Cevap: “Zikir ve tefekkür, kulun gayreti ve çalışmasıyla mı, yoksa Hakk Teâlâ’nın lütfu ile mi gerçekleşir” diye sordun. Bilesin ki, mü’minin ünsiyet (Hakk ile dostluk ve yakınlık) noktası, huzur ve sekînet mahalli ve gönlünün canlılığı olan tefekkür, kulun Allah’ı zikretmesi sebebiyle kendiliğinden doğmuş ise, bu, kulun gayreti olmadan ortaya çıkan tefekkürdür. Sâlik, Hakk’a giden yoldaki zikirinde son noktaya ulaşamadığı sürece onun zikri bir sûrete bürünmez. Bu yüzden bu durumdaki sâlikin tefekkürü Hakk Teâlâ’nın vergisidir, mevhibe-i ilâhiyyedir. İlâhî kânun ve gelenek bu şekilde cereyân eder.

Sâlikin zikirde son noktaya ulaşması, diliyle birlikte yedi uzunun hatta tüyleri ve tırnaklarının da zikre iştirâk etmesidir. Kalb, uzuvların zikrini duyar ve görür. Bu duyuş sebebiyle ısınır, kuvvetlenir, zikre muvâfakat ve iştirâk eder.

Kalb zikrinin nihâyeti kırk gündür. Bu kırk günün sonunda biriken nurlar kalbi aydınlatır ve duyu organlarının pencerelerine çıkar.

Halvet ehline zuhûr eden bu halleri, hiçbir fakîh, müfessir ve muhaddis bilemez, bu konudaki sorulara cevap veremez.

Ey Hakk yolunun yolcusu! Bir gün sen de bu mertebeye ulaşırsan, bizzatkendin görmüş olursun. Bu mânevî haller ve müşâhedeler bazen bir sene, bazen de on sene devam eder. Hallerin süresi, zikrin süresi kadardır. Kalb gözüyle görme hâli zuhûr edinceye kadar insan için baş gözü ile görmekten başka çâre yoktur. Kalb gözüyle görüş (müşâhede) kesilince, sıra zikre gelmiş olur. Hâkimiyet, kalb zikirinde olur. Kalb harâretle zikre devam ettiği sürece dil bekler ve ona bakar. Kalb zikri durunca sıra dile gelir ve dil zikre başlar.

Müridin nasîbi, şefkatli bir pîre bağlanmıştır. Mürid, tek başına on senede alamayacağı yolu, bir pîr ile olunca bir senede alabilir. Muhtemeldir ki mürid bir hâle ve müşâhedeye takılıp o mertebede on sene kalabilir. Sonunda bir pîr gelir, onun yolunu açar, müridi o halden çıkarır.

Müşâhedelerin zamanı ve sırası geçince, kalbdeki zikir ortamında tefekkür kapısı tümüyle açılmaya başlar. Tefekkür artınca mürid daha canlı olur, onun huzur mekânı daha mââmûr olur ve bu mürid Hakk Teâlâ tarafından muhâfaza edilir.

Bu mertebeye ulaşan kişi, İslâm ile huzur bulma noktasından, îmân ile huzur bulma makâmına ulaşmış olur. “Falan kişi îmân ile yaşamaktadır” derler. Tıpkı daha önce: “Falan kişi İslâm ile yaşamaktadır” dedikleri gibi. Her ne kadar bu ikisi bir-biri içinde ve biri diğerinden ayrı değilse de, bâtın ve zâhiri konusunda fark vardır. Seyr u sülûkteki müridde ameller ve zikirler zâhir olup tefekkür gizli kalınca görülene göre hüküm verilir ve: “O, İslâm ile yaşamaktadır” denir. Çünkü görülen şey, İslâmî davranışlardır. Müridde tefekkür ve kalb gözüyle görme hâli zâhir olup beden zikri tefekkür içinde gizli kalınca, yine görülene göre hükmedilir ve: “O, îmân ile yaşamaktadır” denir. Çünkü görülen, îmânî davranışlardır.

Mâsivâdan kurtulsun diye, bazen müride gayb bahçesinin kapısını açarlar. Lamba ve muma ihtiyaç duymasın diye müşâhede güneşi doğup parlar. Ünsiyet gülistânının fidanları kendisine gülümser, böylece mürid pazar gülünden uzak kalır. Onun bu halleri apaçık meydana gelir, sonunda vasfı sâbitleşir, dâimî olur. “*Îmân, Allah’a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine... inanmaktır*” sözünün hakîkatı, cemâl yüzünden fazlalık perdesini kaldırıp açar.

Güvenilir insan olan mü'minin, Hakk'ın mahremiyet sarayına girmesine izin verirler. Burada o, düşmanlardan tamamen korunmuş olur. Mal ve para konusunda şeytanın aldatmasından uzak kalır, nefsin hîle ve tuzakları burada zayıflar.

Öyle bir mertebe ki; tefekkür, Hakk Teâlâ'nın lütfu olur; huzur mekânı, gaybı müşâhede olur. Orada mü'minin sığınağı Hakk Teâlâ'dır. Mukarreb meleklerin makamlarını seyreder. Hakk'ın emir, yasak, vaad, tehdîd, örnekleme ve ibretli sözleri onun ferahlamaya yeri olur. Önceki peygamberlerin kıssasını okuyarak beslenir. Önceki ve sonraki mahlûkâtın arasında dolaşır. Kazâ ve kadar fezâsında yürür. Böyle bir mertebeye şeytanın vesvesesi nasıl sığar? Nefsin iğvâları nasıl yol bulup girer?

KALP GÖZÜYLE GÖRMEK

B irisi şöyle bir soru sordu: İslâmî yaşantının kuruluşunda en önemli unsur olan “uzuvların zikri ve amelleri” gerçektir. Pekiyi, î mânî yaşantının kuruluşunda en önemli unsur olan tefekkür ve kalb gözüyle görme ne derece doğrudur, bu keşfin sıhhati nedir?

Dedik ki: Bir yönden doğru ve gerçektir, bir yönden ise değil. Keşfin doğru oluşunun îzâhı şöyledir: Düşünce, her ne kadar dolaşsa da, yaratılmışlık sınırlarında dolaşabilir. Nitekim Hz. Peygamber (a.s) bu konuda şöyle buyurmuşlardır: “*Yaratıklar konusunda tefekkür edin, derin derin düşünün; ama yaratıcı konusunda tefekkür etmeyin*”³⁵. Çünkü düşünce, nicelik, nitelik, nedensellik gibi beşerî boyutlarda dolaşır. Oysa Hakk Teâlâ bu beşerî özelliklerden ve dünyevî boyutlardan uzaktır, münezzehtir.

35. Deylemî, *el-Firdevs bi-me’sûri’l-hitâb*, Beyrut 1986, II, 56.

Rubûbiyyeti müşâhede konusunda söylediğimiz şudur: Kul, eşyânın sayısını (kemmiyetini) düşününce, Hakk Teâlâ'nın tekliği yüz gösterir. Eşyânın vasfını (keyfiyetini) düşününce, Hakk Teâlâ'nın târif edilemez oluşunu görür. Eşyânın sebebini düşününce, yaratıcının madde, cisim ve cevherden uzak olduğunu anlar. Eşyânın mâhiyetini düşününce, yaratıcının zaman ve mekândan münezze olduğu kula mâlum olur.

Eşyânın kemmiyeti ve çokluğu, Hakk'ın tekliğini görmeye ayna olur. Aynı şekilde eşyânın keyfiyeti Hakk'ın kudsiyetine, nedenselliği Hakk'ın münezzehliliğine, mâhiyeti Hakk'ın benzersizliğine, zamanlılığı Hakk'ın ezeli ve ebedi oluşunu müşâhede ayna olur.

Bu mânâların vukû bulması olumlu bir durumdur. Bu konudaki gaybî keşifler de olumlu, doğru ve gerçektir. Bu mertebede sâlik, Hakk Teâlâ'nın tecellisine mazhar olur.

Hakk Teâlâ'nın tecellîsi kulda zuhûr edince ne düşünce kalır, ne tefekkür, yokluk içinde yokluk olur. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v) bu konuda şöyle buyurmuşlardır: “*Allah Teâlâ bir şeye tecellî edince, o şey Hakk'a boyun eğ*”³⁶, düşer, parçalanır ve dağılır. Tıpkı Tûr-i Sînâ'nın dağılıp havada uçması ve parçalanması gibi. Bu, öyle bir haldir ki, mürid ona ulaşmadıkça, görüp hissetmedikçe onu anlayamaz.

Eşyâya bakıp Hakk Teâlâ'yı tefekkür etmek ve Hakk'ın sıfatlarının kulda tecellî etmesi şeklindeki bu iki mertebenin ötesinde bir üçüncü mertebe daha vardır. Bu mertebe peygamberler ile siddîklara has olup Allah ile Allah için tefekkür yani fenâ fi'l-fenâ (yokluk içinde yokluk) mertebesidir. Hz. Peygamber, Hakk

36. Nesâî, Küsûf, 16; İbn Mâce, İkâmet, 152.

Teâlâ'nın şöyle buyurduğunu söylemiştir: *“Bir kulumu sevdiğim zaman, onun ıştırması, görmesi ve gönlü ben olurum. Benimle duyar, benimle görür ve benimle düşünür”*³⁷.

Seçkin insanların bu mertebeyi anlatıp açıklamasına gerek yoktur. Çünkü onlar bu halleri zaten bizzat yaşarlar. Avam halka bu mertebeyi anlatmanın da bir faydası yoktur. Çünkü onlar bunu anlayamazlar ve akıllarına hulûl gibi yanlış düşünceler gelir. Oysa Hakk Teâlâ bundan uzak ve münezzehtir.

37. Benzeri: Buhârî, Rikâk, 38.

ÖFKEYE HÂKİM OLMAK

Kul, kalbinden sûret ve hulûl tozunu yıkayıp temizlemeli, yani Hakk Teâlâ'nın bir şekli olmadığını ve mahlûkâta girmeyeceğini bilmelidir. Şimdi bu konuyu açıklayalım.

Deriz ki, yaratılış ve karakterine öfke ateşinin kıvılcımı sıçramış olan kişi hakkında ne dersin? Bu öfkenin etkisi ve hâkimiyeti onun karakterine gâlip gelir. Bu öfke öyle bir sıfattır ki, ne idâreci akıl, ne de emredici kalb ona karşı gelemesler. Bu ikisi, öfke ateşinin etkisi ile ezilip yenilir. Sonunda o kişi bu hal içinde iken aklın beğenmeyeceği ve kalbin kabul etmeyeceği bazı işler yapar. Bir kimse: “Bu insan, yaptığı işleri kendi irâdesiyle yapmamıştır” derse doğru söyler. Zîrâ bu durum, halleri karışık olanların özelliğidir. Onları şeytan istilâ eder. Şeytan, bazen onlara öfke ateşi atar ve onları yırtıcı hayvanlar gibi yapar. Bazen şehvet ateşi atar ve onların karakterini hayvanlarınkine çevirir. Öfke ve şehvet gâlip geldiği zaman, o insanın kalbinde nur kalmaz, aklın etkisi ve emrediciliği yok olur.

Bu sebeple Hz. Peygamber (a.s) öfkeli bir kişiye rastladığında, ona “*Eûzü bi’llâhi mine’ş-şeytâni’r-racîm (kovulmuş şeytandan Allah’a sığınırım)*” diyerek öfkesini gidermesini söylemişti. Bu, bahsi geçen şu konuya işârettir: Öfke âteşi, gâfil ve aklı karışık insanlara şeytanın attığı bir şeydir. Ayrıca şuna da işâret etmektedir: Öfkesinden dolayı bir kimse kınanamaz. Çünkü Hz. Peygamber, öfkesinden dolayı o kişiyi tenkîd etmemişti. Öfkeyi eûzü ile tedâvi etmek gerekir. Bir kişi öfkesini bu yolla gidermezse, bu kişi o zaman dînen kınanır.

Hz. Peygamber o dostuna öfkeyi gidermenin yolunu da öğretmiştir. Buyurdu ki: “*Eğer ayakta isen otur, oturuyorsan yat, uyukulu isen abdest al ya da yıkan. Çünkü öfke ateştir, ateşi de su söndürür*”³⁸.

Bu noktayı destekleyici mâhiyette Kur’ân-ı Kerîm’de şöyle buyrulur: “*Onlar öfkelerini yutarlar ve insanları affederler. Allah iyilik yapanları sever*”³⁹. Öfke kınanmaz, öfkeyi gidermeye çalışmamak kınanır. Çünkü bu, şeytanın özelliğidir.

Peygamberlerin ve siddîkların öfkesi ise Allah rızâsı için olur, îmânî ve İslâmî gayretin esintisidir. Nitekim Hz. Peygamber: “*Ben şaka yaparım ama sadece doğruyu söylerim*”⁴⁰ buyurmuşlardır. Çünkü Hz. Peygamber’in heyecânı Allah için ve hakkın zaferi için idi. Ümmetine olan şefkat esintisi ile mizah ve şaka da yapıyordu. Hz. Âişe’nin (r. anhâ) rivâyet ettiğine göre, Hz. Peygamber hiçbir zaman kendisi için öfkelenmemişti. Onun öfkesi Allah Teâlâ’nın dîni için olurdu ve kızdığı zaman ona hiçbir şey karşı koyamazdı.

38. Ebû Dâvûd, Edeb, 3; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 226.

39. Âl-i İmrân, 3/134.

40. Tirmizî, Birr, 57.

Rivâyete göre Hz. Peygamber (a.s) kızdığı zaman iki yanağı kan gibi kızarıyor, alnındaki damarlar şişiyor ve iki gözü kızarıyordu. Benî Mahzûm kabîlesinden bir kadın hırsızlık yapınca Hz. Peygamber onun elinin kesilmesini emretmiş, Üsâme (r.a) ona şefâat etmek isteyince Efendimiz (a.s) öylesine öfkelenmişlerdi ki, o konuda hiç kimse konuşmaya cesâret edememişti. Hz. Peygamber'in bu esnâda söylediği şu cümle özellikle önem arz eder: *"Yoksa Allah'ın kânun ve cezâlarından birini kötü mü görüyorsunuz? Vallâhi Fâtıma hırsızlık yapsaydı, onun da elini ke-serdim"*⁴¹. Efendimiz'in (a.s) bu öfkesi ve heyecânı doğru idi ve Hakk'ın rızâsı içindi. Bu yüzden o öfkeyi bastırıp gidermek doğru değildir.

Hz. Ali (r.a), bir kadınla gizli şeyler konuşan bir adamı görüp onun sözünü duyunca öylesine öfkelenmişti ki, sabrederemedi ve durumu devlet başkanı olan Emîru'l-mü'minîn Hz. Ömer'e haber vermeyi beklemeden adamın saçını tuttu, yüzüne ve başına birkaç tokat attı. Yarasının dehşetinden adamın üstü kan oldu ve feryâd ederek Hz. Ömer'in yanına girdi, olayı anlattı. Hz. Ali de oradaydı. Emîru'l-mü'minîn Ömer (r.a), Hz. Ali'ye: "Ey Ebu'l-Hasan! Bu olay nasıl oldu?" diye sordu. Hz. Ali: "Onun bir şey söylediğini duydum ve bu sözü dînen kötü ve sakıncalı buldum" dedi. Ömer (r.a) adama: "Sana Allah'ın nazarlarından bir nazar isâbet etmiş. Çünkü Ali, Allah'ın nazarlarındandır (Allah ile görür)" dedi.

Hz. Ali'nin öfkesi coşmasaydı, olayı başkana arz ederdi. Ama öfke insana gâlip gelir ve mantıklı hareket etmesini engeller. Hz. Ali yaptığı işte haklı olduğu için cezâlandırılmadı ve kınanmadı.

41. Buhârî, Fezâilü ashâbi'n-Nebî, 18; Müslim, Hudûd, 8.

Öfkenin insana gâlip ve hâkim olduğunun delili, Hz. Peygamber'in, yerden taş kaldıran bir toplulukla arasında geçen konuşmadır. Hz. Peygamber (a.s) sordu:

- Bu taş nedir?
- Şiddetli ve güçlülerin taşı.
- Size bundan daha şiddetlinin kim olduğunu söyleyeyim mi?
- Evet.
- Öfkeli iken kendisine hâkim olabilen kişidir.

Şimdi sözün gâyesine dönüyoruz: Bazı insanlarda nefsânî, bazılarında ise dînî olan, kişiye hâkim olup konuşmasını ve davranışlarını normal seyrinden çeviren “öfke ateşi” câiz olduğuna göre, bir kula hâkim olup onu normal söz ve davranışlardan uzaklaştıran “aşk ve şevk” niçin câiz olmasın, buna niçin izin verilmesin? Âşıklardan, aşkı nefsânî, şeytânî ve şehvânî olanlarda bu durum açıkça görülmektedir. Şüphesiz onlar öyle bir sığata dönerler ki, konuşmaları, hareket ve gidişatları önceki hallerine hiç benzemez. Pekiyi Allah dostlarına ve Hakk âşıklarına niçin inanılmıyor? Oysa Allah sevgisi, mahlûkât sevgisine göre daha sıcak, daha keskin ve daha güçlüdür.

Nefsânî ve şeytânî sevgi ile rahmânî sevgi arasındaki fark şudur: Mahlûkâtı sevince, bunama ve delilik zuhûr eder. Oysa Hakk Teâlâ'yı sevince gönle firâset, hikmet ve mârifet doğar. Bu yüzden Hakk sevgisinden gayrisi uygun değildir. Çünkü şeytanın yolunda diken ve çerçöpten, Hakk Teâlâ'nın yolunda ise nergis ve lâleden başka bir şey yoktur.

Bu sözün îzâhı, “ihsân ile yaşamayı” konu alan üçüncü kısımda daha güzel ele alınacaktır. Çünkü ihsânın yeri rûhtur ve rûhun

sevgi kaynağı olduğu açıkça ortadadır. İnşâallah bu mânâlardan bir kısmı anlatılacaktır.

Tekrar soruya dönüyoruz: Soruyu soran kişi şöyle demişti: “İmânî hayâtın imârında esas olan gönüldeki düşünceler ve müşâhedeler doğru ve gerçek midir, yoksa değil mi?” Biz de: “Bir yönden doğrudur, bir yönden değil” demiştik. Doğru oluş yönünü anlattık. (Öfkelenen kişi kendini kaybettiği gibi, imân ile yaşayan mü'min de Allah sevgisiyle kendinden geçer, güzel düşünce ve doğru keşiflere nâil olur). Doğru olmayan yönünün îzâhı ise şudur:

*Her şeyde Allah Teâlâ'yı anlatan bir işâret vardır
Bu işâretler onun bir tek olduğunu gösterir.*

Eğer toprağın sıfatlarında seyahat edersen, ki sen topraktan-sın, ömür biter ve sen toprağı tanımanın ilk mertebesinde kalırsın. Eğer suyun özelliklerinde seyahat edersen, ki sen sudansın, binler biter, suyun bin özelliğinden biri bitmez. Sen ateşten olduğun halde ateşin özelliklerinde sefer etmek istersen, dünya biter, ateşi tanıma yolundaki seferin bitmez. Sen havadan olduğun halde hava hakkında sefer etsen, ömrün seksene ulaşır, havanın özelliklerini bilemezsin.

Bu dört unsur (toprak, su, ateş, hava) senin yaratılışın ve mizacındır. Tüm mahluklar ve unsurlardan mürekkep muhtelif bileşik varlıklar senin ayarında değildir ve insan sıfatına giremezler. Unsurlardan oluşan her varlıkta, mahlûkâtın sonradan yaratılmış ve ölümlü olduğuna dâir binlerce delil, Hakk Teâlâ'nın da tek ve yaratıcı olduğuna dâir binlerce işâret vardır. Hilkat boyasına bulanmış her tabiat yeni bir dille ve remz yoluyla Hakk

Teâlâ'nın teklîğini söyler. Her yeni sanatın renginde, gönüllere şöyle bir nidâ vardır: "Gelin, Mennân olan Hakk Teâlâ'yı düşünün, tefekkür edin!"

Unsurlardan oluşan varlıklardaki ilâhî alâmetler ve işâretlerden sâdece birini görebilmek için yüz yıllık ömür nasıl yetsin? İşin gerçeği şudur ki, göz aslâ gözü ve görüleni hakkıyla göremez; akıl aslâ akı ve düşünüleni hakkıyla anlayamaz, his aslâ hissedileni hakkıyla idrâk edemez.

HANGİ ZİKİR TEFEKKÜRDEN, HANGİ TEFEKKÜR DE ZİKİRDEN ÜSTÜNDÜR?

Soruyu soran kişi, “Hangi zikir tefekkürden, hangi tefekkür de zikirden üstündür?” diye suâl yöneltmişti.

Deriz ki: Mâlî ve bedenî görevler gibi, İslâm’ın kubbelerini ve sütunlarını koruyan, dînî hayâtı sağlamlaştıırıp ünsiyet yurdu-nu îmar eden zikir, tefekkürden üstündür. Çünkü bu zikir, uzuv-lar âleminde cereyân etmektedir, gönül âleminde değil. Uzuv-lardaki zikir, bir şekil ve sûrete bürünmüş olur. Zikir dil ile yapılır ve dil bir organdır. Burada düşünce söz konusu değildir; çünkü o kalbin işidir ve bu zikir gönül âlemine ulaşmamıştır. Bu zikrin üstünlüğü şu sebeptedir: Bu mertebede düşünce (tefekkür) zor-lanmaz. Çünkü bu şahsın gönlü, îman âlemini müşâhede etme-nin nurlarıyla aydınlanmamıştır. Kul, nefs ve şehvet bağının etki-sinden kurtulmamıştır. Dünyâ, makâm ve hayât sevgisi ile dünya-da dâimî kalma arzusu gönlünde bâkîdir. Bu hâl içindeki bir şah-sın tefekkürü, karanlık ve yağmurlu bir gecede yolu bilmeyen ki-

şinin yürümesi gibidir. Çıkıp doğru yolda gidemez. Nâdiren doğru yolda gitse bile “nâdirin hükmü yoktur”.

Ayrıca onun tefekkürü gönlü açmaz. Çünkü o mertebeye ve makâma henüz ulaşmamıştır. Bu yüzden onun zikirle uğraşması, tefekkürden daha iyidir. Zîrâ zikir kalbi yumuşatır ve nurlandırır. Kulun gönlündeki düşünce kilidini ve hâlini açan da zikirdir. Hakk Teâlâ: “*Evlere kapılarından giriniz*”⁴² buyuruyor.

Kalb ile zikir, ağaç ile su gibidir. Kalb ile tefekkür de ağaç ile meyve gibidir. Ağaca su vermeden yeşermesini beklemek, yaprak ve çiçek çıkarmasını beklemeden ondan meyve istemek hatâ olur. İstense bile aslâ meyve vermez. Çünkü o vakit meyve zamanı değil, ağacı besleme ve îmar etme zamanıdır. Ona su vermek, sarmaşık otundan ve meyve kanalına yabancı olan şeylerden arındırmak, sonra da güneşin ısınıp beklemek gerekir. Bunlar olunca ağaç taze ve neşeli olur, yeşil yapraklarla süslenir. Ağaç bu özelliğe büründükten sonra onun dalından meyve istemek doğru olur. Artık bu vakit, meyve zamanıdır.

Hakk Teâlâ’nın şu âyet-i kerîmesi bu noktayı doğrulamaktadır: “*Bizim için çaba sarfedenlere yollarımızı gösteririz (hidâyet ederiz). Muhakkak ki Allah, iyilik yapanlarla beraberdir*”⁴³. “Çaba sarfetmek (mücâhede)” dilin zikridir. “Yolları göstermek (hidâyet)” de kalpteki düşünce ve tefekkür kapısını açmaktır.

Hakk Teâlâ şöyle buyurur: “*Erkek veya kadın, mü’min olarak kim iyi amel işlerse, onu mutlaka güzel bir hayat ile yaşatırız*”⁴⁴. “İyi amel”, bedenî amellerdir, o da zikirdir. “Güzel bir hayat”, te-

42. Bakara, 2/189.

43. Ankebût, 29/69.

44. Nahl, 16/97.

fekkür kapısını açmak ve hayvânî bir özellik olan hevâ ve dünyevî heves karanlığını yok etmektir. Hayat, mal ve makâm sevgisi insanın önündeki perdelerdir. Bu perdeleri dil zikri ile yok etmedikçe, îmân âlemi nurlarının bayrağı, keşf ve cemâl âleminden görülmez.

Bu iki âyetten anlaşıldığına göre, önce çaba sarfetmek gerekir, o da zikirdir. Zikrin neticesinde mânevî bir çocuk doğar, o da tefekkürdür ve Hakk'ın yollarına ulaşmaktır. Bu durum, Hakk Teâlâ'nın lütfu ile zuhûr eder. "İyi amel" ile evlenmedikçe, "güzel hayat" yani kalb nurlarının çocuğu elde edilemez.

Bu yüzden tarîkat pîrleri tüm saâdetlere ulaşmışlardır. Onlar her şeyin vaktine ve hakkına riâyet etmiş, her şeyi kendi yerinde hakkıyla îfâ etmişlerdir. "Bizi doğru yola ulaştır" şeklindeki duâ-ları kabûl edilmiş ve cevap almışlardır. Her gün yeni bir mertebede, yeni bir lütuf ve Hakk'a yakınlık içindedirler.

İslâm'ın emri olan bedenî ve mâlî görevleri edâ etmeden, kalbî tefekkürün başlangıcı ve ilk şartı olan dil zikrini îfâ etmeden, kendilerini zekâlarıyla düşünce ehli (*ehl-i fikir*) zannedip tefekküre dalanların, Hakk Teâlâ'nın tekliği ve yüceliği konusunda akıl yürütenlerin çirkinliği, karanlığı ve şaşkınlığı daha da artmıştır. Düşüncelerinin neticesi olarak bazıları uzaya, tabiata, güneşe ve aya taptılar. Bazıları tefekkürlerinin sonucu olarak ilk madde (*heyûlâ*), ilk akıl (*akl-ı evvel*) ve ilk muharrik gibi şeyler söylediler. Bazıları nübüvveti inkâr ederken, bazıları Allah Teâlâ'nın sıfatlarını inkâra (*ta'tîl*) ya da O'nu bir nesneye benzetmeye (*teşbih*), insanın irâde hürriyeti olmadığını söylemeye (*cebr*) ya da kade-ri inkâra yöneldiler. Hulâsa, kıyâmet günü hakkındaki konulara varıncaya kadar her mevzûda yanlış inanca ve kötü yola saptılar. Çünkü bu zekî insanların düşünceleri, İslâmî ünsiyet mekânını îmâr edecek amel ve zikirlerden yoksundu.

Anlayışlarıyla aldanmış olan bu insanların en bedbaht durumlarından biri de, Hakk yolunun yolcusu olan ehlullâha düşman olmaları, Hakk'ın lütuf ve ihsânlarını inkâr etmeleridir. Din büyükleri olan ehlullâhın dünyadan ve halkın iltifâtından uzak, günahkârlara karşı şefkatli ve Hakk yolunda sabırlı olduklarını kendi gözleriyle görürler. Onlardan Kur'ân ve sünnetin yüce mânâlarını, sırlarını, sağlam hükümlerini ve apaçık hakikatlarını kendi kulaklarıyla dinlerler. Ama uyandıkları her sabah onlara biraz daha düşman olurlar. Gönül kulakları biraz daha sağır olur. Bu zelîl mel'ûnlar hakkında Hakk Teâlâ şöyle buyurur: *“Gözler kör olmaz, ama göğüslerdeki kalbler kör olur”*⁴⁵. Hz. Peygamber (a.s) da bu kovulmuş ve Hakk'tan uzak kalmış insanlar hakkında şöyle buyurur: *“Gözü kör olan kişi âmâ değildir. Gerçek âmâ, basîreti (anlayışı ve kalb gözü) kör olan kişidir”*⁴⁶. Onlar, evliyâyâ verilen lütfu inkâr ettikleri için bu lütuf kapısını kendilerine kapadılar. Evliyânın temiz sıfatlarına hürmet nazarıyla bakmadıkları ve onların inci sözlerini saygıyla dinlemedikleri için evliyânın güzel ahlâkından, hikmetlerinden ve yüce mânâlarından mahrum kaldılar. Hakk Teâlâ şöyle buyurdu: *“Kötü tuzak, ancak sahibini (kurucusunu) yutar”*⁴⁷.

Tekrar sözüme dönelim. Hakk yolu sâliklerinin büyüklüğü ve azameti kelimelere sığmaz. Kendilerini akıllı zanneden bu ahmakların çirkinliği ve fesâdı da anlatmakla bitmez. Allah Teâlâ bizi bunların yolundan korusun, lütuf ve keremiyle ötekilerin yoluna ulaştırsın.

45. Hac, 22/46.

46. Suyûtî, *el-Câmiu's-sagîr*, Kâhire 1982, II, 140.

47. Fâtır, 35/43.

ZİKİR TEFEKKÜRÜN ANAHTARIDIR

İslâm'ın emirleriyle ünsiyet makâmında olanlar için “zikir” tefekkürden daha iyi ve daha faziletlidir, dedik. Çünkü zikir, tefekkür kapısını açan anahtardır. Anahtar olmayınca ya da kaybolunca bu kapı aslâ açılmaz.

Tefekkürün yeri kalbdir. Ama öyle bir kalb ki, günah arzu-larından temizlenmiş, nefsî duygular, vesvese ve gururdan kurtulmuş, Hakk'ın lütuf, ikram ve nuruyla huzura ermiş; âhiret gününü mutluluğu için çalışan ve sürûr melekûtuna yol bulan bir kalb.

Uzuvlar, muhtelif riyâzat ve çileler çekerek kötülüklerden temizlenmedikçe, iç ve dıştaki damarlarda Allah korkusu ve haşyeti akmadıkça, kalb kazâyâ rızâ, belâyâ sabır, nimete de şükretmedikçe gönül temizlenmiş ve özgürlüğe kavuşmuş olmaz. Bu sayılanlar meydana gelince kalb hürriyete kavuşur, Hakk'a itâatın tatlılığı bedene yayılır. Gönül, ma'rifet talebindeki susuzluğu ve ısı-

rârı nisbetinde ma'rifeti tercih eder. Hakk Teâlâ da kerem ve lüt-fu ile onun düşünce kapısını açar.

Bu düşünce, Hakk'ın elçi ve habercilerindendir. Mü'min ve müheymin mertebesindeki kula bu düşünce boş elle gelmez. Her gelişinde bir hediye ile gelir. Bazen yakın nuru getirir, bazen şükür nuru. Bazen sabır nuru, sırların ışığı, nur gözü ve keşf-i mestûr getirir; bazen de sırr-ı meşhûr, gönül sıfatlarının sahrâsı ve insanlık sıfatlarının hepsini getirir. Bazen gönlün velîlik fermânını, rûhun tâc ve kemerini, nefsin ve hevânın yokluğunu, kurbiyet (Hakk'a yakınlık) kadehini getirir; bazen de Hakk'ı müşâhede şarabını ve muhabbet hediyesini getirir. Bazen kadehin ünsiyetini, bazen de padişahın kemerini getirir.

Bu konuda Hakk yolunun yolcusu olan sâliklerin sözleri farklı farklıdır. Bazıları şöyle der: Bu kişi kendi amelini ve riyâzatını görmekten kurtuldu, ihsân edici olan Hakk'ın lütfunu görmeyle meşgul oldu. Bazıları; kendi çalışmasını görmekten kurtuldu ve nimeti görmeyle meşgul oldu, derler. Bazıları; mahlûk bağından çıktı ve tek olan Hakk'ın vahdâniyet alâmetlerini görmeyle meşgul oldu, derler. Bazıları da; kendi hazlarından boşaldı ve Hakk'ın lütufları ile doldu, derler.

Tüm bu sözler doğru ve gerçektir. İmân ile yaşayan kişinin mertebesi (İslâm ile yaşayana göre) daha üstündür. O, İslâmî hayat ile sûfî olmuştu, imânî hayatla daha da sûfî oldu. İslâmî hayatla güçlü, nurlu ve Hakk'a yakın olmuştu; imânî hayatla daha güçlü, daha nurlu ve Hakk'a daha yakın oldu.

Bu ne güzel ve ne büyük bir mertebedir! Kulun yer toprağı tümüyle sır olur. Onun ırmak suyu iyilik, hava esintisi üns, göğü lütuf, bulutu sürûr, yağmur damlası kurb, bahçe ağacı dostluk, sahrâ zirâati ve mahsûlü Hakk'ı müşâhede olur. Eğer sen beni, ke-

rem ve yüceliğın ile sararsan, benim vecdim senin kereminle, keremim de senin yüceliğın sâyesinde olur. Keremin, benim vecdimi devam ettirir, vecdim de fenâmı yani yokluğumu. Yüceliğın, benim zuhûrum olur ve benliğım kendini gizler.

Tüm bu şereflele donanmış olan bu mertebe “ihsân” göğünün zemînidir. Hakk'ın lütuf güneşi, ihsân semâsından doğar. İyilik yağmuru ihsân bulutundandır. Ünsiyet esintisi ihsân havasındandır. Bu sözün delili, işlerin aslını ve teferruâtını bilen Hz. Cebrâil'in sözünde bulunmaktadır. O, Hz. Peygamber'e, “*Yâ Rasûlallâh! İhsân nedir?*” diye sormuştu. Hz. Peygamber de cevaben, “*Allah'ı görüyormuş gibi ibâdet etmendir. Sen Onu görme-sen de, bil ki O seni görüyor*”⁴⁸ buyurmuşlardı.

Pâdişahın ya da onun has görevlilerinin hareminde sağlam bir tasarruf yetkisine sahip olmak başka, bizzât pâdişahı seyretmek başkadır. Bu, îmân ile yaşamakla, ihsân ile yaşamak arasındaki farka örnektir.

Îmân ile yaşamamanın alâmeti, Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, öldükten sonra dirilmeye ve kadere yani hayır ve şerrin Allah'tan olduğuna inanmaktır. Böyle bir insanın, ya Hakk'a ta'zîm mertebesinde bir evi vardır ki bu eve sığınmakla o, halktan korunmuş, halk da ondan korunmuş olur; ya da meleklerin yakınında bir evi vardır. Bununla o, insanlardan ve şeytanlardan mahfûz olur, bunlar da ondan mahfûz olurlar. Ya Kitâb'ın emir, yasak, va'd ve tehdîd bahçelerinde bir barınağı olur; o, dost ve düşmandan, dost ve düşman da ondan emîn olur; ya da peygamberlerin yöneliş ayağı ile yürür, insan ve cinlerin boyunduruğundan kurtulur. Ya kıyâmet korkusunda bir odası olur, ken-

48. Buhârî, İmân, 37; Müslim, İmân, 1.

disi ve halkı hakkında endişesi olmaz, insanlar ondan, o da her şeyden emîn olur; ya da kazâ ve kader girdabında yüzer, Kitap, sünnet, tarîkat, meslekler, sanat, ilimler ve ma'rifet ondan emîn olur, o da bunlardan.

Her emîn olan, sultânın ve pâdişahın düşmanlarından korunmuş olmaz. Yine her emîn olan, pâdişahın sohbet arkadaşı ve yoldaşı olmaz. Bu, îmân ile yaşayanın özelliğidir. Îmân ile yaşamak her ne kadar yüksek bir merteye ise de, ihsân ile yaşama semâlarının zemîni ve toprağı gibidir (ondan aşağı mertebededir). Çünkü ihsân ile yaşayan kişi, hem istikrarlı ve güvenilir bir kişidir, hem de müşâhede ehlidir.

İhsânın üstünlüğünü ifâde eden diğer bir husus da şudur: İslâmî hayâtın özü olan ameller ve zikirler düzenlidir ve kulun filidir. Îmânî hayâtın özü olan düşünceler ise karışıktır ve Hakk'ın elçilerini (ilhâmını) görmektir. Bu mertebenin son noktası dünyevî arzular ve halkın fitnesinden kurtulmaktır. Bu da bazen ilâhî, bazen melekî, bazen kitâbî, bazen rusûlî, bazen âhirette dirilmeyle ya da kazâ ve kaderle ilgili bir ilhâm ve tefekkür sâyesinde elde edilir.

Îmân ile yaşayan kulun tefekkürü Hakk Teâlâ olunca, mâsivâdan emîn olur ve yüksek bir sıfata ulaşır. Tefekkürü melek olunca, mahlûkâtta ve gaddâr dünyadan emîn olur, sıfatı safâ olur. Tefekkürü Kur'ân olunca, vesveselerden emîn olur, sıfatı temizlik olur. Tefekkürü peygamber olunca, şirk olan söz ve hareketlerden emîn olur, sıfatı bakâ olur. Tefekkürü âhirette dirilme ve hesap olunca, dünyanın ihtîşâmından, hîle ve desîselerinden emîn olur, sıfatı hayât olur. Tefekkürü kazâ ve kader olunca tüm kâinâtta emîn olur, sıfatı vefâ olur.

Ey Allah'ın kulları! Katıksız saf tevhîde ve tefrîde gelin. Îmân Arafâtından ihsân evine yönelin. Yakınlık Müzdelifesinden, iyilik

Minâsından, irâde remy'inden, yanma kurbanından, muhabbet tıraşından çıkıp “İhsân Kâ'be'si”ni tavaf edin! Çünkü ihsân Kâ'be'si'ni tavaf etmede tefrika ve ayrılık yoktur, Hakk'tan perdeli veya gaybet hâlinde de olunmaz. İhsân mertebesinde gizli şirk yoktur. Tüm söz: “Allah'ı görüyormuş gibi ibâdet etmendir” olur. Bu mer-tebe, vahdâniyyette istiğrâk, Hakk'ın birliğinde yok olmak ve ulû-hiyyetinde yanmaktır.

İhsân ile yaşayan kul, ihsân evinin vazifelerini şâhidiyyet yaygısında görür. Ayrıca bu vazifeleri memleket kitabında, hik-met elçilerinde, azamet dirilişinde, saltanatın kazâ ve kaderin-de, meş'îyyetin kereminde ve kudretin yaratılışında görür. Her nereye baksa yücelik ve izzet görür. Bedenî amellerde iyilik, kal-bî düşüncelerde kerâmet görür. Sır dili ile ve sır tutanla birlik-te şöyle der:

*Senin yüzünü görünce, senden başkasını görmedim,
Birçok mahlûk önüme geçti, senden başkasını görmedim.
Mekân görünmektedir, ama ben senden başkasını bilmiyorum
Zaman ortadadır, ama ben senden başkasını bilmiyorum.
Göreyim diye bin defa gözümü çevirip baksam
Senden başkasını göremeyeceğim.
Senin sözünü dinlemede kulağım keskindir
Senden başkasının hitâbını dinlemede ise sağır.
Seni medh etmede dilim fasîh ve edebîdir
Senden başkasını övmeye ise tutuk.
Senin vuslat nergisini koklamada rûhum diridir
Senden başkasının vuslatını koklamada sönük.*

İhsân ile yaşamamanın iki derecesi vardır: Birisi “Allah'ı görü-yormuş gibi ibâdet etmendir”. Bu, üstün olan mertebedir. İkinci

derecesi ise “*sen Onu görmesen de, O seni görür*” mertebesidir ve bu daha aşağı bir derecedir. Ama ihsânın her ne kadar aşağı derecesi ise de, îmân ile yaşamaya göre yine üstün bir mertebedir. Çünkü Hakk’ı müşâhede halısına (makâmına) sarılmak ve rubûbiyyet âlemini müşâhedeye yönelmektir. Hakk’ın ilmiyle birleşmek, Onun görmesinden korkarak benlikten ve halktan ayrılmaktır. Bu mertebeye tarîkat ehlinin dilinde *murâkabe makâmı* derler.

Mürid bu makâma erişince korku ve haşyetle dolar. Haramı düşünmez, helâli bile korkarak işler. Halvet hâlinde yalnız iken sırtını yastığa koymaz, ayağını uzatmaz. Oyun ve şaka ile uğraşmaz, dünya kelâmı konuşmaz, dünyevî işler yapmaz. Tıpkı, pâdişahın kendisini düşündüğünü ve ilgi gösterdiğini bilen, böylece sükûnete ve huzura kavuşan bir hizmetçi gibi olur. Edeb ve hürmetle dolar. “*O seni görür*” makâmına ulaşan mürid işte böyle olur. Hürmeti ve edebi daha da artar. Hakk Teâlâ’dan gayri her şeyden uzaklaşır, benliğinden arınır, “*O seni görür*” âleminin heybetiyle dolar.

KALP, SIR VE RUH

İslâmî terbiye ve aydınlığın mekânı beden, îmânî terbiye ve aydınlığın mekânı kalb olduğu gibi, ihsânî terbiye ve aydınlığın mekânı da sır (gönül) ve ruhtur. Ruh, “*sanki Onu görüyormuş gibi*” ifâdesinin mekânıdır. Sır ise “*bilesin ki O seni görür*” ifâdesinin tecellî ettiği yerdir. Beden ile kalb arasındaki fark daha önce anlatılmıştı. Geriye kalb ile sır ve sır ile ruh arasındaki fark kaldı. Şimdi bunları açıklayalım inşâallah.

Kalb ile sır arasındaki fark şudur: *Kalb* dönüşkendir, farklı âlemlerde dolaşır. Bazen sır ve ruh perdesinde Hakk Teâlâ’nın izzetini görür, bazen sır ve ruh örtüsünde meleklerin saflığını ve temizliğini müşâhede eder. Bu perdede bazen kalb gözüyle peygamberlerin izlerini ve karakterlerini görür, bazen kıyâmetten sonraki diriliş gününü gözünün önüne getirir, bazen de bu perdede kazâ ve kadere nazar eder. *Sır* ise hâlden hâle dönüşmez. “*O seni görür*” cümlesinin korku ve heybetinde istikrarlı bir şekilde

durur. Gecesi, gündüzü, hazarı ve seferi ondan haberdâr olmadı gibi, o da bunlardan haberdâr değildir. Pâdişâh-ı zü'l-celâlin kendisine baktığını, ne söylese, ne yapsa ve ne düşünse hepsini gördüğünü bilir ve istiğrâk hâline geçer.

Sır ve ruh arasındaki fark ise şudur: *Ruh*, pâdişâh-ı zü'l-celâlin, kendisini gördüğünü bilir. Onun nazarıyla tüm varlığı edeb ve hürmet olur. Hakk Teâlâ'dan başkasına yönelmez, başkalarıyla tesellî olmaz, dâimâ Hakk Teâlâ'nın cemâlini müşâhede eder.

Bu makâmlar ve manevî dereceler, badem ya da ceviz gibidirler. Onların hem kabuğu, hem özü, hem de yağı vardır. Yağ özde, öz kabukta gizlidir. Dünyadaki iyi gören tüm insanlar bir araya gelse, cevizin kabuk ve özünde yağ görmeye çalışsalar, göremezler. Kabukta öz görmeye çalışsalar, yine göremezler. Özü görmek için çareleri kabuğu kırmaktır. Kabuğu kırmadan özü göremezler. Özü de ağır bir nesneyle ezip yumuşatmadıkça, yağı göremezler. Din sahasında ise kabuk, bedenî ameller ve sözlerdir. Öz, kalbin tefekkürüdür. Yağ, sırrın huzûr-i ilâhîye erişmesidir. Ruh, lamba mekânının nûrundandır ve bu mübârek yağ ile doludur. Hakk Teâlâ şöyle buyurur: “*Sana ruh hakkında soru sorarlar. De ki: Ruh, Rabbimin emrindendir. Size ancak az bir ilim verilmiştir*”⁴⁹.

Bu makâmlar ve manevî dereceler ayrıca yıldız, ay ve güneş de benzerler. İslâm mekânı olan bedendeki amel ve sözler, yıldız gibidir. İmân sahası olan kalbdeki düşünceler, ay gibidir. İhsân mekânı olan sır âlemindeki Hakk'ı müşâhede ve Onu bilmek de güneş gibidir. Rûhun Hakk'ı müşâhededesi ise ihsân makâmının

49. İsrâ, 17/85.

son noktasıdır. İbrâhim (a.s)'ın sözü olan “*Yüzümü, gökleri ve yeri yaratan Allah'a çevirdim*”⁵⁰ âyetini yaşamaktır.

Bu makâmalar ayrıca şöyle de açıklanabilir: Akıllı ve temyîz gücüne sahip olan herkes bilir ki sağlam ve doğru işler, uyanık kalbden doğar. Doğru düşünceler temiz sırdan (gönülden) vücûda gelir. Temiz sır da nezîh ve mukaddes ruhtan doğar.

Ruh, asılların aslıdır. İnsan bedeninin devâmının şartıdır. Ruhun varlığı sâyesinde beden bilir, görür, işitir, tutar, yürür. Ruhun özellikleri sayesinde, ilimde kesinlik, görmede firâset ve ibret, işitmede hikmeti anlama, tutmada itaat, yürümede hizmet meydana gelir. Cömertlik yolu, müşâhede, lütuf ve kerem mekânı, yakınlık, kudsiyet ve hayât mahali, ünsiyet bahçesi, sevgi vâdisi, muhabbet denizi, sekînet sahası ve mükâşefe caddesi ruhtur.

Bu sözün doğruluğunun delili, şu âyet-i kerîmedir: “*Sonra onu başka bir yaratılış ile insan hâline getirdik. Yaratanların en güzeli olan Allah pek yücedir*”⁵¹. Rûhun ilk belirdiği yer olan insan bedeninin ilk yaratılış safhası şöyle anlatılır: “*And olsun ki biz insanı, çamurdan (süzülüp çıkarılmış) bir özden yarattık. Sonra onu sağlam bir karargâhta nutfe (sperm) hâline getirdik. Sonra nutfeyi alaka (aşılanmış yumurta, zigot) yaptık. Peşinden alakayı bir parçacık et hâline soktuk; bu bir parçacık eti kemiklere (iskelete) çevirdik; bu kemikleri etle kapladık*”⁵².

Üç karanlıkta (rahimde) suya yazılan bu yazıyı idrâk etme konusunda bütün akıllar kayboldu. Nutfenin alakaya, alakanın ete, etin kemiğe dönüşümünü anlamada idrâkler âciz kaldı. Hakk’a

50. En’âm, 6/79.

51. Mü’minûn, 23/14.

52. Mü’minûn, 23/12-14.

yakın olanlar, bu ilginç tavırlara yani nutfenin alakaya, alakanın ete, etin kemiğe dönüşmesine, yüz bin hikmet, ibret, alâmet, hüküm, delil, latîfe, kerem, izzet, cömertlik ve fazîlete baksalar, yine de görebilecekleri, dünya denizlerine kıyasla bir damladan bile azdır. Bu tavırları ifâde eden hikmet, ibret ve delillerden anlaşılabilen belki de 18.000 âlemin zerrelerinden bir zerre kadar bile olamaz. Âlemin yaratıcısı olan Hakk Teâlâ bunları hâlden hâle çevirmede, incenin (nutfenin) üzerine yoğunu (alaka), yoğunu da daha yoğun (et) olanın üzerine nakşetme konusunda kendisini övmedi. Ama sıra rûhu yaratmaya ve onun sıfatlarından bahsetmeye gelince, *“Sonra onu başka bir yaratılışla insan hâline getirdik”* deyip peşinden kendisini övdü: *“Yaratanların en güzeli olan Allah pek yücedir”*⁵³.

Böylece kâinâtta varlıklar, rûhun büyüklüğü, azameti ve temizliğini anladılar. Bildiler ki o, nutfe ve alaka gibi değildir. Kemik ve et cinsinden olmadığı gibi, eklem ve damarlar gibi de değildir. Kıl ve deri şeklinde değildir. Böyle olunca nasıl onlar gibi, onlarla bir olsun?

Nutfe, alaka, et, kemik, kıl ve deri gibi tüm varlıklar ruh olmayınca cansız, donuk ve ölüdürler. Helâk olur, kötü kokar ve bozulurlar. Ama ruh ile canlı, hareketli ve taze olurlar, bozulma, kokma ve yok olmaktan korunurlar. Hakk’a itâat ruhun işidir. Uzuvar onunla hareket eder. Gezip dolaşmaya yardım eden uzuvlar aslında onun eylemi ile hareket ederler. İrâdeyi ve tercih hakkını kullanan da odur. İtaat ettiren, itaat eden gibi değildir. Uzuvar, onu kullanan gibi değildir. Hizmet eden, hizmet edilen gibi, binen de binek gibi değildir. Ruh, gözde, göz ile gözsüz görendir. O, gör-

53. Mü’minûn, 23/14.

meyi de görmektir. İşitme ve işitilenin, konuşma ve konuşulunun, koklama ve koklananın, tatma ve tadılanın, anlama ve anlanının kapısı hep odur.

Rûhun en yüce özelliği, Hz. Âdem kıssasında Hakk Teâlâ'nın mukarreb meleklerle söylediği şu ifâdede yer alır: *“Ona şekil verdiğim ve ona rûhumdan üflediğim zaman, siz hemen onun için secdeye kapanın”*⁵⁴. Hakk Teâlâ tüm kirlerden arınmış olan bu temiz meleklerin secdesini, ruh üfleme ile ilişkilendirdi. Eğer ruh, öz ve cevher îtibârıyla meleklerden daha saf; Hakk'a yakınlık îtibârıyla onlardan daha önde ve “ebedîlik” sıfatına onlardan daha lâyık olmasaydı, melekler ruha secde etmezlerdi.

Âdem (a.s.)'dan sonraki peygamberler ve velîlerden seçkin insanların sahip oldukları “husûsî rûh”, bedende baştan ayağa onlara can veren “umûmî ruh” gibidir. Göz onunla görür, kulak onunla işitir, dil onunla konuşur, el onunla tutar, kalb onunla bilir, dış ve içteki uzuvların tüm zerrelere onunla aydınlanır ve tazelenir. Seçkin insanların ruhu âlemin ebedîliği ile bâkîdir. Avam halkın ruhu ise bedenlerinin devâmı ile bâkîdir. Gökler ve yer, seçkin insanların ruhuyla ayakta durur, güneş, ay ve yıldız onunla parlar, gökteki bulut onun sâyesinde yağmur indirir.

Peygamber (a.s) şöyle buyurmuştur: *“Abdâllar (Hakk'ın büdelâ kulları) sınıfıdır. Zengin kadınlarla evlenmezler. Ev kapıları onlara açılmaz... Ama onlar sâyesinde rızıklanır ve yağmura kavuşursunuz”*⁵⁵.

54. Hicr, 15/29.

55. Benzeri, Ahmed, *Müsned*, I, 112.

ADEM'İN YARATILIŞI

Âdem (a.s)'a ruh üflenışı tamamlanınca baştan aşağı ruh nûrunun ışıltıları ile aydınlandı. Melekûtun her zerresi, bu güneşin doğuşu ve parlayışı ile daha canlı oldu. Tüm kâinât heybet ve itâata yöneldi. Bu rûhun boyun eğdirici saltanatı, tüm mahlûkâtın rûhunda deprem yarattı. Ulvî ve süflî âlemin cisimleri, o parıltının yoğunluğundan dolayı kulluk ve kölelik kemerini bellerine bağladılar. Her susan, konuşan, donuk, sıvı ve büyüyen nesnenin karakterinde korku ve heybet titreyişi zuhûr etti. Nûr ve zulmet melekûtu, su, toprak, rüzgâr ve ateş hepsi itâat küpesini kulaklarına taktılar. Gökyüzü onu gölgelemek için kibriyâ cübbesini yaydı. Yeryüzü ona taht ve döşek olayım diye efendilik ve büyüklük elbisesini giydi. Bulut, yağmur, gök gürültüsü, şimşek, deniz, kara, ağaç, meyve, taş, çamur ve herşey Âdem (a.s)'a boyun eğmek ve hizmet etmek için esâret giysisini açıkça kuşandılar.

Amel defterini yazan, diğer vazifeleri yapan, Arş'ı tutan ve saf saf duran melekler ile nurdan, ateşten ve ruhtan teşekkül eden tüm varlıklar aynı anda Âdem (a.s)'ın zâtı ve güzelliği önünde secdeye kapandılar. Bu, onların Hz. Âdem'e ve oğullarına ilk itâat ettikleri ân idi. İtâatın sonu ise Âdem ve oğullarının saltanatının sona ermesidir ki bu aslâ olmaz.

Şüphesiz hem bu dünyada, hem de öteki dünyada hizmet eden ve iş yapan ebedü'l-ebeddir (melektir). Âdemoğulları bu dünyada bulundukları sürece o onların işlerini yürütür. Bazısı kâtib, bazısı muhâfız, bazısı ilhâm verici, istiğfâr edici ya da mescid yolunda rehber ve önder olurlar. Bazıları, insanlar mescide erken gitsinler diye bayraktarlık yaparlar. Bazısı uykuda gelip vurur, bazısı kederliyen gönle neşe verir. Bazısı güneş, ay, yıldız, rüzgar, bulut, yağmur, kar, gök gürültüsü ve şimşegi uzaklaştırır; bazıları da insanlara vefât ânında, "*Korkmayın, üzülmeysin, size va'dolunan cennetle sevinin*"⁵⁶ diye müjde verirler.

İnsanlar o dünyaya göç edince (meleklerden) bazıları kabirde soru sorar, bazıları telkîn verir, bazıları binek getirir. Bazıları Pâdişâh-ı Zü'l-celâl'den güzel cennet elbisesi getirir, bazıları da Hakk Teâlâ'dan hediyeler getirir. Bazısı su dağıtır, bazısı sofralar kurar, bazıları da mûsikî söyler⁵⁷.

Bilesin ki, eğer onda (şeytanda) bu tarz bir şey zâhir olsaydı, o da Âdem ve oğullarına hizmet etmeye lâayık olurdu. Ona ebedîlik giysisi giydirirlerdi. Başına ebediyyet tâcını koyarlar, onu yok

56. Fussilet, 41/30.

57. Metnin burasında bir eksiklik hissedilmektedir. Çünkü bu paragraf ile sonraki irtibatsızdır, (M. E. Riyâhî).

olmaktan uzak tutarlardı. Ama o tâlihsiz oldu, hizmete lâayık olmadı, dağılıp giden bir toz oldu. Âdem ve oğulları ise hizmet eden melek, gılmân, hizmetçi ve hûriler ile birlikte ebedî olarak (cennette) kaldılar.

Ne güzel Sübhân, Melik, Latîf ve Pâdişah'sın! İnsanı efendilik toprağından ve dostluk çamurundan meydana getirirsin. Şekillenmiş balçıktan seven ve sevilen olayı âşikâr edersin. "*Âdem'in çamurunu yoğurdu*"⁵⁸ ifâdesini, Âdem'in kudsiyet cevheri yaparsın. "*Âdem'i kendi sûretinde yarattı*"⁵⁹ ifâdesini, onun saltanat libâsı yaparsın. "*İki elimle yarattığıma secde etmekten seni men eden nedir?*"⁶⁰ ifâdesini ona baş tâcı yaparsın. "*Ona şekil verdiğim ve ona rûhumdan üflediğim zaman*"⁶¹ cümlesini onun krallık kemeri yaparsın. "*Siz hemen onun (Âdem) için secdeye kapanın*"⁶² cümlesini ona efendilik heybeti ve hükmü yaparsın. "*Muhakkak Allah, Âdem'i seçti*"⁶³ âyetini onun velâyet davulu ve sancığı yaparsın. "*Sonra Rabbi onu seçkin kıldı*"⁶⁴ cümlesini onun pazar ve çarşı günü yaparsın.

Balçık, çamur, su ve topraktan yükselip bilinmez melekût âleminde geldin ey yücelik, tâlih, dostluk ve sevgi kaynağı! Senin ilim diyârında âlimlerin ilmi yok hükmündedir. Hakk'a yakın olanlar, senin yakınlık makâmına kıyasla aslında uzaktadırlar. Dostluk, sevgi ve vefâyı yürüten sensin. Aşk, şevk ve şifânın

58. Şevkânî, *el-Fevâidü'l-mecmûa*, Beyrut 1987, s. 389.

59. Buhârî, İsti'zân, 1; Müslim, Birr, 115.

60. Sâd, 38/75.

61. Hicr, 15/29.

62. Hicr, 15/29.

63. Âl-i İmrân, 3/33.

64. Tâhâ, 20/122.

tabiatı sensin. Efendilik ve ebedîliğin timsâli sensin. Vuslatın sûreti, ünsü, kâsesi sensin. Ey yedi kıtada benzersiz, yedi kat gökte eşsiz, insan ve cinlerde vekîl ve idâreci, pâdişahların mülk ve memleketinde olan!

Bu sözlerden maksad, rûhun yüceliğini anlatmak değildir. Rûh, “*Sana ruhtan soruyorlar, de ki, ruh Rabbimin emrindendir. Size ancak az bir ilim verilmiştir*”⁶⁵ âyetinin perdelerinde gizlenmiştir. Yaratılış safhalarını anlatmaktan maksad, ihsânın doğuş yeri ve “*sanki Onu görüyormuş gibi, O seni görür*” nurlarının girdiği mekânı târif etmektir. Bu yüceliği ve şansı elde etme ve bu saltanat yükünü taşıma konusunda ruh ve sırdan daha lââyık bir yer göremedik.

Dergâhtaki mürid bu yüce mertebeye ve yüksek makâma erişince, onun huzur bulduğu yer “*sanki onu görüyormuşsun gibi*” makâmı olur. Tarîkat müftüleri, onun ihsân ile yaşadığına ve ruh ile diri olduğuna fetvâ verirler. Müridin huzur ve tesellî bulduğu yer “*Bil ki O seni görür*” mertebesi olunca, onun ihsân ile yaşadığına ve sır ile diri olduğuna fetvâ verirler.

Bu konuda daha kısa bir ifâde şudur: O, Hakk’ı müşâhede âlemi ile huzurlu, sır ile canlı; Hakk’ı müşâhede ile mutlu, ruh ile canlıdır. Her iki durumun da yardımcısı, ihsân hayâtının denizidir.

Eğer Hakk’ı müşâhede âlemi mertebesinde olan kişi ile, Hakk’ı müşâhede mertebesindeki kişilerin durumunu sorarsan, her ikisi de ihsân ile yaşamaktadırlar; her ne kadar karakterleri ve konumları farklı olsa da doğru yoldadırlar.

65. İsrâ, 17/85.

İSLAM, İMAN VE İHSAN

B irisi şöyle bir soru sordu: Sizin de anlattığınız gibi İslâm, îmân ve ihsân nurlarının derecesi birbirinden farklıdır. Hz. Peygamber (a.s)’ın hadîs-i şerîfi bu farklılığa delildir. Bize, bu farklı nurların bedenî uzuvlarda parlamasının imkânsızlığını, ayrıca kalb, sır ve rûhun ilk yaratılışta farklı mı yoksa aynı mı olduğunu açıklayınız. Ayrıca peygamber ve velîlerin bedenleri ve ruhlarının ilk yaratılışta farklı bir mâhiyette mi, yoksa diğer insanların sır ve rûhuyla aynı şekilde mi olduğunu îzâh ediniz.

Cevap: Başarıyı veren Allah Teâlâ’dır.

Bu durumu görenlerden bazıları şöyle dediler: Nurlar farklı olduğu gibi, aynı şekilde, bedenler, kalbler, sırlar ve ruhlar da yaratılışın aslında farklı farklıdır. Ehl-i basîretin önde gelen ileri görüşlülükleri ise şöyle dediler: Beden, kalb, sır ve ruhlardaki farklılık, nurlardaki farklılıktan doğar. Ama ilk yaratılışta Âdemoğullarının beden, kalb, sır ve ruhları birdir, aynıdır.

Atalarımızın bu konudaki delili, karakterlerin farklı oluşudur. Nitekim Hz. Peygamber (a.s), Ebû Hüreyre (r.a)'ın rivâyet ettiği sahih bir hadiste şöyle buyurmuştur: *“İnsanları madenler gibi görürsünüz. Anlayışlı oldukları zaman, câhiliyye döneminde hayırlı olanlar Müslüman olunca da hayırlı olurlar”*⁶⁶. Aynı mânâda diğer bir hadis şöyledir: *“İnsanlar, altın ve gümüş cevheri gibidirler”*. Bu iki hadisi açıklayıp tamamlayıcı mâhiyette olan hadîs-i şerîf de şudur: *“Allah Âdem'i yeryüzünden yarattı; (toprağın) yumuşağından, sertinden, kötüsünden, iyisinden. Bu yumuşak, sert, iyi ve kötü kendi oranınca insanda bir yer teşkil etti”*⁶⁷.

Yaratılışların ve karakterlerin farklılığı konusunda bu nebevî açıklamanın ötesinde bir şey söylemek mümkün değildir. Hz. Peygamber, âlemi eşyânın hakikatına benzetti. Âdemoğullarının yaratılışını (karakterini) dağlardaki altın ve gümüşün yaratılışına benzetti. Ahlâkın ve karakterin sert, yumuşak, doğru, eğri, işe boyun eğen ya da işten kaçan bir yapıda oluşu; altın, gümüş, kurşun, demir, kireç, taş, ağaç ve suyun özüne benzer. Bazı dağlar altının mekânıdır. Bazıları ise gümüş, kurşun, demir, kireç ve tuzun mekânıdır. Bazı mekânlarda ağaç ve su olur, bazılarında ise su ve ağaç olmaz, sadece kaba ve sert taş olur.

Bu farklı mekânları insan karakterinde düşünecek olursan, şunun gibidir: Sessiz sâkin bir karakter, yaratılış itibâriyle korku taşıyabilir. Onun yaratılışı rahmet getirir. Sohbeti aklı ve idrâki açar. Bir diğer karakter, zâhirde bedenlere dostluk, bâtında ruhlara mutluluk olur. Onun sohbeti yaralara merhem olur. Bir başka yaratılış, görünüşte güzel ama ahlâken çirkin ve gün-

66. Buhârî, Enbiyâ, 8; Müslim, Fezâil, 168.

67. Benzeri, Ali el-Muttakî, *Kenzü'l-ummâl*, Beyrut 1985, VI, 129; Suyûtî, *el-Câmiu's-sagîr*, I, 70.

lûk işlerde kaba olur. Bir diğer karakter görünüşte çirkin ve ah-lâken hastalıklı olur; ama hakîkatte beğenilir ve günlük işlerde cömert ve merhametli olur. Başka bir yaratılış şeklen büyük ve güçlü olur. Bir diğeri zayıf görünür; ama güçlüdür, iş yapar. Bir başkası tembel görünür; fakat işleri anlama ve çekip çevirme-de çalışkandır.

Ahlâkın ve akılların farklı olduğunun delili Hz. Peygam-ber (a.s)'ın şu sözüdür: *“İnsanları yayılıp kendi başına otlayan develer gibi görürsünüz. Ama içlerinde binilecek deve bu-lunmaz”*⁶⁸. Bunu Sâlim (r.a) babasından rivâyetle nakletmiştir ve sahih bir hadistir. Yukarı ve aşağı melekûtu bilen Hz. Pey-gamber, işlerde ve hallerde karakterlerin farklılığına işâret et-ti ve yayılan develerle binilen develerin durumunu örnek ver-di. Bu hadisin mânâsı şudur: Develerde iş ve eylem çok, ama hâl azdır. Bu yüzden yük taşıyan yüz tane deve olmalı ki içle-rinden seçkin ve kaliteli bir deve bulunsun ve insanları çöle gö-türebilsin. Aynı şekilde dünyada bin tane hâfız ve doğru yolda insan olmalı ki, içlerinden tarîkatta sözün sırlarına ve mânâla-ra hâkim bir sâlik çıksın. Hakk Teâlâ şöyle buyurur: *“Kullarım-dan çok şükredeni azdır”*⁶⁹.

Ruhların farklı olduğunun delili, Hz. Peygamber (a.s)'ın şu sözüdür: *“Ruhlar sıra sıra dizilmiş ordular gibidir. (Ruhlar âle-minde) birbiriyle tanışanlar, (dünyada) birbirini sever, ülfet eder-ler. Tanışmayanlar ise ihtilâfa düşer, çatışırlar”*⁷⁰. Bu hadis, sahih kaynaklarda mevcuddur.

68. Buhârî, Rikâk, 35; Müslim, Fezâilü's-sahâbe, 232; Ahmed, *Müsned*, II, 44.

69. Sebe', 34/13.

70. Buhârî, Enbiyâ, 2; Müslim, Birr, 159.

Bilen (Hz. Peygamber), ruhların makâm ve mertebelerinden haber verdi ve: “*Ruhlar grup gruptur, sınıf sınıftır*” dedi. Eğer ruhların mertebe ve dereceleri aynı olsaydı, ayrı ayrı gruplar hâlinde olmazlardı. Sonra Hz. Peygamber ruhların iki özelliğinden bahsetti: Tanışma ve tanışmama, ülfet ve ihtilâf. Tanışma ve tanışmama, bedenler yaratılmadan önce (ruhlar âleminde) olur. Ülfet ve ihtilâf ise bedenler yaratıldıktan sonra gündeme gelir.

Sonra Hz. Peygamber ruhların bu iki özelliğini açıkladı ve şöyle dedi: “*Allah ruhları, cesetlerden 4000 sene önce yarattı. Onlar atların koklaştığı gibi birbiriyle koklaştılar*”⁷¹. Bedenlerin yaratılmasından önce Hakk Teâlâ ruhları yarattı. Her ruh kokusu ile kendi cinsini tanıdı. Tıpkı atın, kokusuyla yavrusunu tanıyıp diğerlerinden ayırt ettiği gibi. Arap ve Acem, koku sâyesinde kendi cinslerini tanır. Aynı şekilde peygamber, nebî ve velîler de koku ile hemcinslerini tanır. Dostlar, ihlâşlılar ve ehl-i yakîn koku ile birbirini tanır. Bozguncu, fesad insanlar da böyledir. Ruhlar grup grup bu gâye ile (hemcinslerini tanımak için) dolaşırlar. Herkes kendi cinsini koku ile bulur, kendi cinsinden olmayanlardan da nefret eder. Şüphesiz ki bu tanışma ve tanışmama (nefret), beden yaratılmadan önce vukû bulur.

Sıra bedenleri yaratmaya gelince, ruh bedene girdi. Tanışma, uyum sağlamaya (muvâfakata), tanışmama da aykırı düşmeye (muhâlefete) dönüştü. Birbiriyle tanışan ruhların kalbleri uyum sağladı. Birbiriyle tanışmayan ruhların kalbleri ise muhâlif oldular. Sonra kalblerin uyumu, bedenlerin bir araya gelmesini sağladı. Kalblerin aykırılığı da bedenlerin ayrı ve uzak kalmasına yol açtı. Yani önce ruhların ülfet ve ihtilâfı, sonra kalblerin

71. Benzeri, Şevkânî, *el-Fevâidü'l-mecmûa*, s. 332.

muvâfakat ve muhâlefeti, sonra da buna bağılı olarak bedenlerin bir araya gelmesi ya da uzak kalması zuhûr etti.

Kalb, çark (tekerlek) gibidir, beden de değirmen taşı gibi. Su, meş'iyet (irâde) âleminden hüküm nehri ile gelir ve kalb çarkına vurur. Kalb dönmeye başlar. Su hızlandıkça çark da hızlanır. Çark hızlandıkça taş daha hızlı çalışır, yerinde duramaz. Hazırladığı ve imâl ettiği şey buğday, arpa, darı ve susam gibi her ne ise meydana çıkar.

İNSANIN MÜKELLEFİYETİ

Eğer birisi şöyle bir soru sorarsa: “Kulun yaratılışı madem ki böyledir, o halde o, gücünün yetmeyeceği emir ve yasaklarla sorumlu tutuluyor olması gerekir”.

Cevap: Bu anlattıklarımız, Ehl-i Sünnet itikâdının bir yarısıdır. Ehl-i Sünnet, her şeyin bir kadere bağlı olduğunda hemfikirler. Diğer yarısı ise şudur: Kul, güç ve irâde sâhibidir, kendi irâdesiyle iş yapar, söz söyler. Bu her iki yarı parça da doğrudur ve zıt değildir. Bir olayda sâdece kazâ ve kaderi söylemek doğru olmaz. Bu konunun bir yönünü anlattık. Şimdi konuyla ilgili sözün aslına dönüyoruz:

Ruhların grup grup olduğunu anlattık. Onların sıfatı ve özelliği, beden yaratılmadan önce tanışma ve tanışmamadır. Beden yaratıldıktan sonra ise kalb vâsıtasıyla ihtilâf ve ittifâk, beden vâsıtasıyla bir araya gelme ve uzak kalma olur. Tüm bunları daha önce anlattık. Bu sözlerin doğruluğunun Kur’ân-ı Kerim’den de-

lili, Hakk Teâlâ'nın: “*Sen, yeryüzünde bulunan her şeyi verseydin, yine onların göğüslerini birleştiremezdin. Fakat Allah onların aralarını bulup kaynaştırdı*”⁷² ve “*Allah'ın size olan nimetini hatırlayın: Hani siz birbirinize düşman kişiler idiniz de O, gönüllerinizi birleştirmişti*”⁷³ âyet-i kerîmeleri ile Hz. Peygamber (a.s)'ın: “*Canım elinde olan Allah'a yemin ederim ki, îmân etmedikçe cennete giremezsiniz. Birbirinizi sevmedikçe de îmân etmiş olmazsınız. Yaptığınız zaman birbirinizi seveceğiniz bir şeyi size öğreteyim mi? Aranızda selâmı yaygınlaştırın*”⁷⁴ hadîs-i şerîfidir.

Tüm bunlar muvâfakatın yani uyum içerisinde olmanın vasıflarıdır. Muhâlefet ve muvâfakat konusunda daha açık ve net bir ifâde, İslâm Peygamberi'nin şu sözüdür: “*Bir mü'min câmiye gelse, oradaki yüz kişiden sadece birisi mü'min olsa, gider onun yanına oturur. Bir münâfık da câmiye gelse, oradaki yüz kişiden sadece birisi münâfık olsa, gider onun yanına oturur*”⁷⁵.

İşte bu hâl içinde, Herim b. Hayyân, Üveys Karanî'ye ulaştı ve “Es-selâmu aleyke” dedi. Üveys: “Ve aleyke's-selâm yâ Herim b. Hayyân!” dedi. Herim, Üveys'in bu büyük hâlini görünce ağladı ve “Ey Üveys! Sen beni daha önce hiç görmemiştin. Beni nasıl tanıdın, babamın ismini nasıl bildin?” dedi. Üveys şöyle cevap verdi: “Nefsim nefsin ile konuştuğu zaman, rûhum rûhunu tanıdı. Cesedlerin nefsi olduğu gibi, rûhların da nefsleri vardır”.

Üveys, tarîkat sâliklerinin önde gelenlerindendir. Seçkin bir insandır ve mahlûkâtın efendisi (a.s) tarafından tezkiye edilmiş-

72. Enfâl, 8/63.

73. Âl-i İmrân, 3/103.

74. Müslim, İmân, 93; Ebû Dâvûd, Edeb, 131.

75. Benzeri, Deylemî, *el-Firdevs*, III, 366.

tir. Üveys'in ifâdesi, göze ve kulağa doğru gelir. Sözü, mahlûkâtın en bilgilisi olan Hz. Peygamber'in, ruhların tanışması ve koklaşması konusundaki sözüne uygunluk gösterir. Bu her ikisinin de îzâhı daha önce geçti. Bunun, ruhların tanışmasının alâmeti olduğu ifâde edildi.

Şerîat koyucunun pâdişahları ve doğru yolun sultanlarının bu konudaki delilleri ise şudur: İlk yaratılışta beden, kalb ve ruhlar arasında fark yoktur. Farklılık, kulun beden, kalb ve rûhuyla işlediği amelde ortaya çıkar. Hakk Teâlâ şöyle buyurur: *“Ey insanlar! Doğrusu biz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık. Ve birbirinizle tanışmanız için sizi kavimlere ve kabilelere ayırdık. Muhakkak ki Allah yanında en değerli olanınız, O'ndan en çok korkanınızdır”*⁷⁶. Kâinâtı ve eşyâyı yaratan, canlıları halkeden Hakk Teâlâ, bu âyet-i kerîmede, insanların yaratılışında neseblerin ve milletlerin farklı farklı oluşunun sebebini açıkladı ve bunun fânî dünya ile alâkalı bir gerekçesini söyledi. Zîrâ bu farklılık ve onun neticesi dünyevîdir. Bu âyet-i kerîmede şuna işâret etti: *“Birbirinizle tanışmanız için sizi kavimlere ve kabililere ayırdık”*. Bu dünya ile alâkalı olan her şey, dünya sona erdiğinde biter. *“Yeryüzünde bulunan her şey yok olacaktır”*⁷⁷. Her şey bu âyeti idrâk eder ve yok olur. Önce bu cinsin vasıf ve karakterlerindeki farklılık açıklandı ki âyet ve hadislerde vardır. Bu farklılıklar ister bedenî, ister rûhî olsun bu dünya ile alâkalıdır ve fânîdir.

Bu sözün açıklaması şudur: Cezâ ve mükâfât günü olan âhirette, güzellik, çirkinlik, zayıflık, güçlülük, zekâ, gaflet, tevâzu, şöhet, güzel konuşma ya da konuşmama, fakirlik, zenginlik, kö-

76. Hucurât, 49/13.

77. Rahmân, 55/26.

lelik, krallık, hastalık veya sıhhat gibi dünyevî özellikler hiç kimseye bir fayda sağlamaz, mükâfât olmaz. Sevap terâzisine bunları koymazlar. Bunlar yüzünden insana azab da etmezler. İnsanlar dünyadaki bu özelliklerle Hakk Teâlâ'nın dergâhına yakınlaşamazlar. Bunlarla âhiret yolunun menzillerini geçemezler. Evliyâullahın mertebelerine bunlarla ulaşamazlar.

Din yolunun önde gelenlerinden birisine sordular: “Bu yolda belâ mı daha çoktur, yoksa nimet mi?” O şöyle cevap verdi: “Bu yolda ne nimet vardır, ne belâ, ne hastalık, ne sıhhat, ne fakirlik, ne zenginlik, ne iyilik, ne de kötülük”. Bu sözü bana, bizzât soruyu soran kişi anlattı. Doğruyu en iyi bilen Allah Teâlâ'dır.

ÜÇÜNCÜ KISIM

TARÎKAT ÂDÂBI*1

- * Bu kısa risâlenin tercümesini Prof. Dr. Mehmet Kanar bey lutfettiler.
1. Yûsuf Hemedânî, *Risâle (der Âdâb-ı Tarîkat)*, (İstanbul) Millet Kütüphânesi, A. E. Frs., nr. 1028, vr. 13a-14b. Farsça.

Bir pîrle sohbetten mahrum olan müridin her gün bu tâife-
nin sözlerinden sekiz varak (16 sayfa) okuması gerekir. Böy-
le yaptığı takdirde, bu sözler onun gönlünün dirilmesine sebep
olur. Buna göre bir mürid, yolunu ve gidişâtını dört esas üzerine
binâ etmelidir:

Birinci esas

Perhîz ve nefis riyâzatıdır. Bunun tafsîlâtı uzundur, ancak özeti şudur: Yemek, uyumak ve giyinmek, şehvet yani dünyevî arzu ölçüsünde değil, ihtiyaç ölçüsünde olmalıdır. Birgün boyunca sadece bir öğün yemek kâfi geliyorsa, iki öğün yememelidir. Bu ölçü yeterli geliyorsa doyuncaya kadar da yememelidir. Açlık çok önemli bir esastır. Bu esas doğrultusunda yolunu tâyin etmeyen kişi genellikle yoldan çıkar ve helâk olur. Çünkü nefis boyun eğmedikçe, şeytan uzaklaştırılmadıkça ve dünya düşüncesi gözden silinmeyip, süflî arzular ölmedikçe bu hedefe ulaşamaz. Mürid uzun bir süre açlığı kendisi için prensip olarak kabul etmedikçe elbette bu hâller gerçekleşemez.

Bir başka riyâzet de uzlettir ve bunun birçok şartı vardır. Bu şartları bu küçük risâlede saymak mümkün değildir. Halvet ve uzlet mübârek bir şeydir. Bunun neticelerinden biri, gönlün ve zihninin korunmuş olmasıdır. Gönlün korunması ve zihnî konsantrasyon ancak halvet ile mümkün olabilir.

Riyâzâtın bir başka şekli de az uyumaktır. Çünkü uyku ömrü zâyî eder, bedeni gevşetir ve çalışkanlığı (ya da ibâdet neşesi-ni) alır götürür. İmâm Gazzâlî (rh.a) bu konuda der ki: “Kişi günde sekiz saatten çok uyumamalıdır. Böyle yapan bir kişi ömrünün üçte birini zâyî etmiş olur”. Aziz ömrün üçte birinin zâyî edilmesine sık rastlanır. Yemekte ve uykuda şartlara uyulursa zararı daha az olur. Bunun şartları çoktur.

Evvelâ mürid ancak ihtiyaç duyduğu zaman, aç iken, abdestli olarak ve kendi yakınlarıyla birlikte yemeğini yemelidir. Ağzına küçük lokma almalı ve kılıktan çıkmış gibi yememelidir. Allah’ı zikretmeden ağzına lokma koymamalı, mutlaka elini ve ağzını yıkamalıdır.

Uykuya gelince; abdestli yatmalı ve yattığı zaman midesi dolu olmamalıdır. Yattığında Efendimiz (a.s) ve sahâbeden naklolan duâları okumalı, salavât getirerek ve zikrederek uykuya dalmalıdır. Uyandığı zaman da kalkmalı, önce Allah’ı zikretmeli sonra abdest almalı, namaz kılmalı ve gün ağarana kadar uyumamaya gayret etmelidir.

İkinci esas

Lokmanın ve hırkanın helâl olmasıdır. Çünkü haram lokma ile gönül nuru hâsıl olmaz. Haram giysi ile ibâdetin safâsı ve zevki gerçekleşemez. Şeyh Cüneyd (k.s) bu konuda: “Yiyecek ve barınak temiz olunca bütün işler düzelir” der. Bunu söylemelerinin sebebi şudur: Hakk yolunun müridi ve âhiret yolunun sâliki dünya ile ilgili meşguliyetlerden kurtulur ve az bir mal ile yetinir. İnsan olmak kuşkusuz şu üç şeyle mümkündür: Hırka, lokma ve mesken. Bunların üçü de temiz ve helâl olunca insanın bütün işleri iyi ve güzel olur. Haramdan ve günaha girmekten kaçınmak ve bunlara karşı ihtiyatlı olmak vâcib olduğu gibi, haram yiyenler ve bozguncularla oturup konuşmaktan da uzak durmak gerekir. Hatta doğru yolda, ama senin yolunda olmayan kişilerle konuşmaktan da kaçınmalısın. Sâliki yoldan çıkaran en kötü şey, ehil olmayanlarla bir araya gelip konuşmaktır. Bunun mânâsı apaçık görülebilir ve kanıtlanmıştır. Din ve şeriat yolunda yürümeyen kişi, günde bin kerâmet gösterse bile şeytana uymuştur. Sünnete aykırı olan bir şeye îtikad eden kişi dünyanın ilmini ezberlemiş de olsa, yol kesen hayduttur.

Üçüncü esas

Mücâhededir. Mücâhede, şeytan, dünya ve kötülüğü emreden nefis gibi bâtın düşmanları ile savaşımdır. Şunu bil ki nefis, şeytan ve dünya, kulu din yolundan çevirmek için onun irâde ve tercih yolu üzerine oturmuşlardır. Şeytan vesvese vererek günah işlemeye davet eder. Nefis hîle yaparak günaha çağırır. Dünya, gözünde hoş görünerek seni kendine hizmet etmeye davet eder. Mücâhede, senin irâde mahallin olan gönül kapısına oturarak murâkabeye dalar. Gönle gelen düşünce (hâtır) eğer günah ise, bunu şeytanın getirmiş olduğunu anlayarak onu uzaklaştırmaya çalışır. Uzaklaştırmak demek, sadâkat ve huzûr içinde Allah'ın dergâhına sığınmaktır. Kul, yardım dileyerek ve yüce Allah'ın dergâhını kendisine siper ederek şeytana karşı direnir. Böylece günah uzaklaştırılmış olur. Eğer kalbe gelen düşünce, nefsin rahatını ve arzularını ihtivâ eden şehvânî bir hâtır ise, Allah Teâlâ'nın dergâhına kaçarak, aç kalmak, geceleyin ibâdet

etmek, hayırlı bir yolculuğa çıkmak ya da halkın içinde kendisine utanç, nefret ve eziklik getirecek birşey yapmak sûretiyle kendi nefesine ızdırab verir. Düşmanı bir kere zayıflatıp silahını elinden aldın mı, artık onunla savaşmak daha kolay olur.

Âriflerin sultanı Bâyezîd Bistâmî'ye (k.s), "Yüce Allah'ın bu yolda başına getirdiği en büyük belâ neydi?" diye sordular. "Söylesem de dinleyecek tâkatiniz yok" dedi. "En küçük belâ neydi?" diye sordular. "Dinleyecek tâkatiniz yok" dedi. "Peki, kendi başına getirdiğin en büyük belâ neydi?" diye sordular. "Nefsime itâat etmeye davet ettim, dinlemedi. Ben de bir yıl süreyle azığına kestim" cevabını verdi. Büyük şeyhler, "124.000 peygamberi kendi nefesine şefâat etmeye çağırırsan da, sen bir şeyler yapmadıkça hiç yararı yoktur ve kabul edilmez. Nefsini aç ve çıplak bırakırsan, bütün istediklerin olur" demişlerdir.

Neticede, şerîat yolunda yürümenin usûlü, şeytana muhâlefetle, çok ibâdet ve iyi kulluk etmektir. Âhiret yolunun aydınlık olması şeytana muhâlefetle mümkündür. Kurb (Hakk'a yakınlık) makâmına ulaşmak, Hakk'ın keremine nâil olmak, O'nun sıfatlarının ve zâtının hakikatlerini bilmek, cemâl ve celâlini müşâhede etmek, sırlarını ve nurlarının tecellisini keşfetmek, bunların tümü nefse muhâlefet etmek, ona karşı koymakla mümkündür. Hülâsa, dünya âhiretin perdesi, şeytan şerîatin perdesi, insanın varlığı da hakîkatın perdesidir. İnsan, dünyayı terk ederek ve onun düşüncesini gönlünden silerek mücâhededede bulunursa, âhiretin cemâli ona mutlaka görünür. Nefsi dizginleyip ona muhâlefet ederek mücâhededede bulunursa, Zü'l-celâl'in zâtını ve sıfatlarını mutlaka müşâhede eder (kalb gözüyle seyreder). Şeytanın vesveselerinden kaçındıkları, kendilerini günah işlemekten ve Allah'a karşı gelmekten uzak tuttukları için din büyükleri-

ne, âlimlere ve sâlih seleflerimize binlerce hakikat ve mânâ kapısı açılmıştır. Din usûl ve furûunda insanlar onların keşifleri sâyesinde bilgilenmişlerdir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *“Bizim uğrumuzda cihâd edenlere (ve gayret sarfedenlere), şüphesiz yollarımızı gösteririz”*².

Aslında insanın gönlüne doğan düşünceler (*havâtır*) dört çeşittir. Birincisi vesvese, ikincisi nefsin aldatması, üçüncüsü dünya sevgisiyle avunma, dördüncüsü Allah Teâlâ’nın emriyle meleğin ilhâmıdır. Bu dört çeşit düşünceyi tanıyıp aralarındaki farkı ayırd edebilmek ancak gönül nuruyla mümkündür. Gönül nuru ise sadece Allah’ı zikretmekle hâsıl olur. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *“Onlar ki, Allah anıldığı zaman kalbleri ürperir”*³.

2. Ankebût, 29/69.

3. Hac, 22/35.

Dördüncü esas

Z ikirdir. Şunu bil ki, ibâdet, takvâ, riyâzat ve mücâhede gibi birçok yol olsa da, Hakk'ı zikretmedikçe hakikat yolu açılmaz. Hâce Ebû Ali Dekkâk "Zikir, velîliğin bileziğidir" demiştir. Zikre nâil olanlara velîlik verdiler, zikirden azledilenleri de velîlikten mahrum ettiler. Gerçek zikir gönülde olur. Gönül zikrine ulaşan sâlikin farzlar ve sünnetlerden sonra geriye kalan boş vakitlerinde zikirden başka bir şeyle meşgul olmaması gerekir. Yüce Allah'ı birçok adıyla zikretmek mümkün ise de, isimlerinin sultânı "Allah"tır. Bundan sonra Hakk'ın şu dört seçkin kelimesi gelir: Sübhânallâh, Elhamdülillâh, Lâilâhe illallah ve Allâhü ekber. Çünkü Sübhânallah tesbîhtir, Elhamdülillah tahmîddir (Allah'a övgüdür), Lâ ilâhe illallah tevhîddir, O'nun tekliğini îlân etmektir, Allahü ekber tekbîrdir, O'nu yüceltmektir. Bu kelimelerden hangisi seçilirse seçilsin iyidir. Ama sâliklerin çoğu Lâ ilâhe illallah'ı tercih etmişlerdir. Çünkü kişiyi dünyevî bağlardan

ve engellerden kurtarıp hakîkata ulaştıran, perdeyi ortadan kaldıran kelime budur.

Şu halde her gün birkaç saat tâyin edilir. Evde tek başına oturan sâlik, abdestli olarak ve temiz bir giysi ile kıbleye dönerek gözlerini kapar ve bu kelimeyi söyler. Lâ ilâhe illallah'ın medlerini uzun okur, elini kalbinde tutar. Bu zikir ve Allah dışında gönlüne gelen her düşünce, hayâl ve hevesi bu kelime ile uzaklaştırarak gönlünü korur. Kur'ân-ı Kerîm'de: "*Onlar ayakta iken, otururken, yan yatarken Allah'ı zikrederler*"⁴ buyurulduğu gibi, sürekli zikredince sâlikin önünden perde (hicâb), karanlık ve hayaller kalkar. Allah'ın lütuf bulutu her tarafı kaplar. Fazîlet yağmuru yağmaya, lütuf ve saâdet rüzgârı esmeye başlar. İşte o zaman bazı şeyler görünür, bazı latîf şeyler işitilir, Kelimelerle anlatılamayacak bazı lezzetler tadılır. Bu konuda şöyle denilmiştir:

*Senin aşkından dolayı bende oluşan dert
Bilinemez ve anlatılamaz.*

4. Âl-i İmrân, 3/191.

DÖRDÜNCÜ KISIM

İNSAN VE KÂİNÂT¹

Bismillâhirrahmânirrahîm

Büyük âlim Şeyhu'l-İslâm Ebû Ya'kûb Yûsuf b. Eyyûb el-Hemedânî şöyle dedi:

Hamd ü senâ, mahlûkâtını, âciz ve muhtaç olduklarını göstermek için yaratan, hiçbir şeye ihtiyâcı olmadığı halde herşeyi birbirine bağlı ve muhtaç kılan Allah Teâlâ'ya mahsustur.

Âyet-i Kerîmede: “O, göklerde ve yerde olan her şeyi, kendi katından (bir lütuf olarak) sizin emrinize verdi”² buyurulmuştur. Buradaki “sizin” kelimesi ile Âdemoğlu kasdedilmektedir. Âyetin mânâsı şudur: “Bütün bunları sizin için yarattım. Çünkü sizin bunlara ve her şeye ihtiyâcınız vardır. Sizi ve sizin dışınızdaki mahlûkâtı bu şekilde ben yarattım. Siz kâinâtın kralları ve efendi-

1. Yûsuf Hemedânî, *Risâle (fi enne'l-kevne musahharun li'l-insân)*, (İstanbul) Köprülü Kütüphânesi, F. A. Paşa, nr. 853, vr. 209a-212b. Arapça.
2. Câsiye, 45/13.

lerisiniz. Çünkü kâinât sizin emrinize ve hizmetinize sunulmuştur. Öte yandan siz kâinâtın kölesisiniz. Zîrâ kâinâta muhtaçsınız. Oysa ben hiçbir şeye muhtaç olmadığım için sizden ve sizin için yarattığım tüm varlıklardan üstünüm”.

Kâinât âcizdir; çünkü o sizin hizmetinize verilmiştir. Siz de âciz ve muhtaçsınız. Çünkü dünyanın emrinize sunulması gibi yararınıza ve menfaatinize olan şeylere muhtaçsınız. Kâinâtın değeri ve üstünlüğü açıkça bellidir. Zîrâ o sizin için faydalıdır. Sizin kâinâta üstünlüğünüz de açıkça bellidir. Çünkü onun faydalı ve zevkli yönlerini alabilirsiniz. Kâinât bir yönden âcizdir, bir yönden efendi. Siz de bir yönden âciz ve muhtaç, bir yönden de efendilersiniz. Kâinâtın âcizliği, sana muhtaç oluşu sebebiyledir. Üstünlüğü ise senin, kâinât ve onun hizmeti sayesinde varlığını sürdürebilmendir. Senin âcizliğin, kâinâtsız yaşayamamandır. Efendiliğin ise rahatlamak için gözlerinle dünyadan faydalanman; lezzet almak için kulağınla, tad almak için ağzınla, ferahlamak için burnunla, yararlanmak ve hayâtını sürdürmek için tüm uzuvlarınla dünyadan ve kâinâttan faydalanmandır.

Kâinât, görüldüğü şekliyle (zâhiren) senin emrine âmâdedir. Sen de mânen kâinâtın emrine âmâdesin. Zîrâ kâinât bir yiyecektir. Sen onu alır, yer, sindirirsin. Kâinât bir içecektir. Onu alır, içer ve boşaltırsın. Kâinât giysidir, sen onu giyer eskitirsin. Kâinât evdir, orada oturursun. Bazen onu îmâr, bazen tahrîb eder, bazen de yıkarırsın. Kâinât sıcaklık ve soğukluktur. Sen ihtiyâcın nisbetinde bu ikisinden alıp kullanırsın. Sıcaklık şâyet istediğin miktarda ise onu tümüyle alırsın. Soğukluk da böyle, şâyet istenilen miktarda ise onu tümüyle alırsın. Ama eğer bunlar ihtiyacından fazla ve sana faydalı olmayacak bir özellikte iseler, onlardan ihtiyacın, faydalanacağın ve tad alacağın kadarını alırsın, diğer kısmını terk edersin.

Kâinât ışık ve ateştir. Sen ihtiyacın nisbetinde bunları alır kullanırsın. Eğer bunlar ihtiyacın oranında ise kullanırsın, İhtiyacından fazla iseler, ihtiyacın kadarını alır, fazlalığı bırakırsın.

Kâinât, su ve topraktır. Bu ikisi istediğin miktarda ve ihtiyacın nisbetinde olunca sana faydalı ve uygundur. Bunlar faydalı olacak miktardan fazla olunca fazlalığı bırakır, ihtiyacın kadarını alırsın.

Kâinât, hava ve rüzgârdır. İhtiyacın kadar olunca, bu ikisi sana en faydalı şeylerdendir. Ama ihtiyacından fazla oldukları zaman seni yok eder ve öldürürler. Sen onlara hâkim olarak yetki kullanır, hayatını devam ettirmek için ihtiyacın nisbetinde hava ve rüzgârı kullanır, fazlasını terk edersin.

Kâinât, evlenme ve eş edinmedir. Bu, ihtiyaç oranında olunca senin için faydalı ve eğlencelidir. Ama ihtiyaç miktarından fazla olunca bedenine, kalbine ve aklına zarar verir. Sen bu faydayı elde etmeye yetkilisin; ihtiyacın kadarını kullanır, fazlasını bırakırsın.

Kâinât, insanlarla birlikte olmak, halk içine karışmaktır. Faydalı olacak miktarı geçmediği sürece bu iş yararlı ve uygundur. Ama faydalı olan miktarı aştığı zaman bedeni eritir, kalbi yakar. Sen, emrine âmâde olanlara hâkim oluşunla, halk içine karışmanın ölçüsünü anlayabilecek güçtesin. Faydalıyı alır, zararlıyı terkedersin.

Kâinât, uyku ve uyanıklıktır. Bunlar bedeninin gelişimine ve yaratılışının tazelenmesine uygun miktarda olunca senin için faydalıdır. Gelişim ve tazelenme miktarını aşınca, bedenine ve tabiatına zarar verirler. Oysa sen onlara hâkimsin. Senin görevin, gelişim ve güçlenmen için gereken miktarda bunları kullanman, bedenine zararlı ve bünyeni tahrîb edecek olan fazlalığı ise terk etmendir.

Kâinât, yeme, içme, işitme, koklama, söz, iş, hareket ve duruşlardır. Bunlar ihtiyaç nisbetinde ve bedenın taşıyabileceği miktarda olunca faydalı ve lezzetlidir. Ama ihtiyaçtan ve bedenin taşıyabileceği miktardan fazla olunca bedene, akla ve idrâke zarar verirler. Oysa onlar senin hizmetinde oldukları için sen bunlara hâkimsin. Bedenine karşı şefkatli olman gerekir. Bunları hayatının devamı ve bedeninin güçlenmesi için ihtiyacın nisbetinde ve yaratılışının gücü oranında kullanmak istiyorsan fazlalıktan ve aşırılıktan kendini uzak tut! Böylece hâlinin ve bünyenin devamını temin etmiş olursun.

Kâinât, bâtinî konularda tefekkür ve zâhirî konularda derin düşünceye dalmaktır. Bu, insanın gücü nisbetinde ve karakterin taşıyabileceği miktarda olunca en faydalı, en yüce ve en dâimî iş-tir. Ama bu derin düşünce insan yapısının ve karakterinin taşıyabileceği sınırı aşınca aklı ve idrâki yakar, yok eder. Oysa sen, bu emrine âmâde olan şeylerin hâkimisin. İzlemen gereken yol, onların kemiyetini ve miktarını dikkate alman, faydalı miktarını belirleyip kabul etmen, zararlı olan fazlalığı ise atmandır.

Kâinât, irâde ve dilemedir. Yaratılışın ve karakterin taşıyabileceği miktarda olunca bunun faydası sonsuzdur. Ama taşıma sınırını aşınca insanı tamamen yıkar ve yok eder. Halbuki sen bu hizmetindeki şeylerin idârecisisin. Bu işin çaresi ve yolu dengeli olmak, ölçülü davranmak, sınırı aşmamaktır. Bu sayede varlığını devam ettirebilirsin, faydalıyı alıp zararlıyı terk edebilirsin. Neticede, emrine âmâde olan şeyler, Rabblerine senden şikâyetçi olmazlar.

Hamd, Âlemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur. Salât ve selâm da peygamberlerin en hayırlısı ve efendisi Hz. Muhammed'e ve O'nun tertemiz yakınlarına.

Rütbetü'l-Hayat HAYAT NEDİR

İmam Gazzâlî ile de pirdaş olan Yusuf Hemedânî, dokuz asır önce Kur'an, Sünnet ve Ehl-i Sünnet çizgisinde bir tasavvuf anlayışını yaymaya çalışmış, onun bu çizgisi Bâtînî-Haşhaşîlerle mücadele eden Selçuklu hükümdarı Sultan Sencer tarafından beğenilip takdir edilmiş ve maddî olarak desteklenmiştir.

Elinizdeki eser, Yusuf Hemedânî'nin Farsça olan Rutbetü'l-Hayat isimli eseri ile diğer iki küçük risalesinin tercümesine, Abdülhâlik Guddüvânî'ye nisbet edilen ve Yusuf Hemedânî'nin hayat ve ahlâkını ele alan Makâmât-ı Yûsuf-i Hemedânî isimli Farsça eserin tercümesinin de eklenmesiyle oluşmuş bir mecmuadır.

"Göz asla gözü ve görüleni hakkıyla göremez; akıl asla aklı ve düşünülene hakkıyla anlayamaz, his asla hissedilene hakkıyla idrak edemez." diyen Hemedânî, maddenin ardında, maddeden ziyadesiyle manidar olan melekuta insanı yaklaştıracak yolda yardımcı öğütler sunuyor. "Hayat Nedir?" yüzyıllar öncesinden bugünlerin hayatına teselli olacak bir vesile.

Rütbetü'l-Hayat HAYAT NEDİR

insan

HÂCE YÛSUF HEMEDÂNÎ
ÇEV: PROF. DR. NECDET TOSUN

KİTAP NO	DİZİ ADI	DİZİ NO	BASKI
251	TASAVVUF	24	6

twitter.com/insanyayinlari
facebook.com/insanyayinlari
insanyayinlari.com.tr

t14

ISBN 978-975-574-211-3

